

Platforma 2

PLATFORMA 2

ZALOŽBA
Z R C

Podiplomska šola Novi trg 2
ZRCSAZU 1000 Ljubljana
T: +386 (0)1 470 64 52

Platforma 2

Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU

uredili
Lea Kuhar in Vita Zalar

Ljubljana 2020

Platforma 2

Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU

Uredili	Lea Kuhar, Vita Zalar
Avtorji	Andreja Alt, Manca Černivec, Magdalena Germek, Uroš Kranjc, Rebecca Rose, Silvija Žnidar
Recenzenti	Rok Benčin, Jernej Habjan, Nataša Jakop, Andraž Jež, Alenka Koron, Rado Riha, Jelica Šumič Riha
Slovenski jezikovni pregled	Manca Černivec, Nina Ditmajer
Angleški jezikovni pregled	Arne Kušej
Oblikovanje in prelom	Brane Vidmar
Izdajatelj	ZRC SAZU, Podiplomska šola
Založnik	ZRC SAZU, Založba ZRC
Zanju	Jelica Šumič Riha, Oto Luthar
Glavni urednik založbe	Aleš Pogačnik
Tisk	Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada	200
Prva izdaja, prvi natis	

Prva e-izdaja je pod pogoji licence CC BY-SA 4.0 prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610504856>.

Izid knjige je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Ljubljana 2020

Knjiga je nastala v okviru programov Pogoji in problemi sodobne filozofije (P6-0014), Biografije, mentalitete, epohe (P6-0094), Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347) in Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038), ki jih sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

7/9(082)

1(082)

PLATFORMA 2 : zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU / uredili Lea Kuhar, Vita Zalar ; [avtorji Andreja Alt ... et al.]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2020

ISBN 978-961-05-0484-9

1. Kuhar, Lea, 1990-

COBISS.SI-ID 34276355

COBISS.SI-ID= 34251267

ISBN 978-961-05-0485-6 (pdf)

KAZALO

Lea Kuhar, Vita Zalar Uvodnik	7
Manca Černivec Kvalifikator <i>nepravilno v Slovarju slovenskega knjižnega jezika</i>	10
Silvija Žnidar Perraultov <i>Sinjebradec</i> in <i>Krvava izba</i> Angele Carter	34
Andreja Alt Zulejha in Artjom, literarna lika postsovjetske proze	58
Rebecca Rose From the Experience of Intersubjective Time to the Experience of Maternal Empathy	78
Magdalena Germek Mehanizmi amortizacije in realizacije resnične spremembe v svetu	96
Uroš Kranjc Kako misliti model znanosti	122
O avtorjih	149

UVODNIK

Visokošolske ustanove so s svojimi pedagoškimi in raziskovalnimi dejavnostmi žarišča produkcije in reprodukcije vednosti ter stičišča različnih raziskovalnih tradicij in pristopov. Pregled novih raziskovalnih projektov, ki jih izvajajo doktorske študentke in študentje, zainteresirani javnosti omogoča vpogled v mehanizme in procese nastajanja in spreminjanja akademskega diskurza. Namen pričujočega zbornika je javnosti omogočiti vpogled v notranjo dinamiko ene izmed visokošolskih ustanov, Podiplomske šole ZRC SAZU. Po *Platformi 1*, ki je kot znanstvena monografija izšla leta 2019, je *Platforma 2* druga publikacija Podiplomske šole ZRC SAZU. Tako kot njena predhodnica predstavlja izsek aktualne raziskovalne dejavnosti doktorskih študentk in študentov, ki so vključeni v pedagoško-raziskovalno dejavnost šole. Raznolikost pristopov, ki jih avtorice in avtorji zavzemajo pri znanstveno-raziskovalnemu delu, odraža raznolikost znanstvene produkcije ter širok razpon meddisciplinarnih diskurzivnih praks, ki so rezultat dolgotrajnega razvoja znanosti.

V *Platformi 2* svoje raziskovalno delo predstavlja šest študentov. **Manca Černivec**, študentka modula *Leksikologija, leksikografija, slovníčarstvo*, v prispevku *Kvalifikator nepravilno v Slovarju slovenskega knjižnega jezika* naredi pregled slovarske obravnave normativno označenih jezikovnih pojavov v enojezičnem splošnem razlagalnem slovarju. Obravnava vprašanje, kako prikazati informacije v slovarju, povezane z normativno vsebino in kako poiskati ustrezno razmerje med informativnostjo (opisovanjem) in normativnostjo (predpisovanjem). **Silvija Žnidar**, doktorska študentka literarnih ved na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, je na Podiplomski šoli ZRC SAZU v okviru modula *Transformacije moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura* opravljala del svojih študijskih obveznosti. V prispevku *Perraultov Sinjebradec in Krvava izba Angele Carter: od patriarhalnega pravljичnega narativa do subverzivne feministične predelave?* sooča dve literarni pripovedi s skupno tematiko, a različnim pristopom: Perraultovo pravljico *Sinjebradec* ter *Krvavo izbo* Angele Carter, ki je njena predelava. Ukvarja se z vprašanjema, ali uspe Angeli Carter preseči ideološke konstrukte patriarhata

in v kolikšni meri vstopa v območje subverzivnega literarnega diskurza. **Andreja Alt**, doktorska študentka *Humanistike in družboslovja* na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, je na Podiplomski šoli ZRC SAZU opravljala izbirni predmet v okviru modula *Literatura v kontekstu*. V prispevku *Zulejha in Artjom, literarna lika postsovjetske proze: poskus primerjave* se osredotoči na roman *Zulejha odpira oči* rusko-tatarske avtorice Guzel Jahine. Pokaže, kako glavna literarna junakinja, mlada tatarska muslimanka Zulejha, iz zloglasne Druge (objekta) postane osebnost (subjekt).

V okviru študijskega modula *Transformacija moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura* svoje delo predstavljajo dve študentki in en študent. **Rebecca Rose** v prispevku *From the Experience of Intersubjective Time to the Experience of Maternal Empathy* izhaja iz neobjavljenih spisov Edmunda Husserla. Osredotoča se na Husserlov opis izvirne intersubjektivne časovnosti, za katero pokaže, da je povsem skladna z njegovim razumevanjem kontinuuma med empatijo in instinktom ter je tudi ključna za njegovo razumevanje. Pri tem se osredotoča predvsem na vlogo, ki jo ima odnos med materjo in otrokom kot vir empatičnih in instinktivnih izkušenj. **Magdalena Germek** v prispevku *Mehanizmi amortizacije in realizacije resnične spremembe v svetu* oriše razliko med ontološkim in fenomenološkim projektom Alaina Badiouja ter pokaže, da je prava sprememba sveta prisotna zgolj pri slednjem. Pokaže, da lahko resnična sprememba izhaja zgolj iz logike nemožnega in da lahko do nje pride zgolj v svetu oziroma v razmerju do sveta. V prispevku *Kako misliti model znanosti: problem neodločljivosti realnega* se **Uroš Kranjc** osredotoča na vprašanje epistemoloških posledic koncepta neodločljivega v formalnem sistemu znanosti. V prvem delu sledi filozofiji znanosti Gastona Bachelarda in njegovi rabi koncepta epistemološke ovire, medtem ko se v drugem delu osredotoči na formalizacijo mišljenja znanstvene misli, kot jo je zastavil Alain Badiou.

Uredništvo se zahvaljuje vodstvu Podiplomske šole ZRC SAZU za podporo pri nastanku publikacije. Posebna zahvala gre vsem recenzentom in recenzentkam, ki so s popravki in komentarji pomembno sooblikovali končno podobo publikacije. *Platformo 2* so prebirali: doc. dr. Rok Benčin, doc. dr. Jernej Habjan, doc. dr. Nataša Jakop, doc. dr. Andraž Jež, doc. dr. Alenka Koron, red. prof. dr. Rado Riha in red. prof. dr. Jelica Šumič Riha.

Zahvaljujema se tudi študentkama Podiplomske šole ZRC SAZU, Manci Černivec in Nini Ditmajer, za jezikovni pregled besedil v slovenskem jeziku ter Arnetu Kušēju s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani za jezikovni pregled besedil v angleškem jeziku.

Lea Kuhar, Vita Zalar

KVALIFIKATOR NEPRAVILNO V SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Manca Černivec

<https://orcid.org/0000-0003-2811-2154>

Kvalifikator *nepravilno* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

Prispevek prinaša pregled slovarske obravnave normativno označenih jezikovnih pojavov v enojezičnem splošnem razlagalnem slovarju z informativno-normativnim značajem, in sicer v prvi in drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ in SSKJ2), pri čemer se osredotoča na jezikovne pojave, ki so v prvi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* označeni z eksplicitnim normativnim kvalifikatorjem *nepravilno*. Ob tem je primerjalno prikazano normativno vrednotenje istih jezikovnih pojavov v drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014) z namenom ugotoviti, kako se je spreminjalo normativno vrednotenje jezikovnih pojavov v času, saj lahko s pomočjo opazovanja slovarskega označevanja jezikovnih pojavov skozi čas zasledujemo spreminjanje knjižnojezikovne norme in različne poglede na slovarsko označevanje. Primerjalni pregled z normativnim kvalifikatorjem *nepravilno* označenih jezikovnih pojavov v SSKJ in SSKJ2 je pokazal, da je normativno vrednotenje jezikovnih pojavov v sodobnem času manj strogo oz. so jezikovni pojavi v knjižnem jeziku postali normativno sprejemljivejši. Sodobni slovenski enojezični razlagalni slovar se tudi odmika od eksplicitnega normativnega označevanja jezikovnih pojavov.

Ključne besede: normativni kvalifikatorji, informativno-normativni slovar, kvalifikator *nepravilno*

Label *Incorrectly* in the *Dictionary of Standard Slovenian*

The paper provides an overview of the treatment of normative labelled linguistic phenomena in a monolingual general explanatory dictionary with an informative and normative character, particularly in the first and second editions of the *Dictionary of Standard Slovenian* (SSKJ and SSKJ2). It focuses on the linguistic phenomena that are labelled in the first edition of the *Dictionary of Standard Slovenian* with an explicit normative usage note “incorrectly”. It compares the normative evaluation of these linguistic phenomena in the first edition with their normative evaluation in the second edition (2014). The purpose of the comparison is to find out how the normative evaluation of linguistic phenomena changed over time. By observing the lexicographical marking of linguistic phenomena, we can trace changes in linguistic norms and in the different views on labelling in dictionaries. A comparative review of the linguistic phenomena in SSKJ and SSKJ2 labelled with the normative usage label “incorrectly” shows that the normative evaluation of linguistic phenomena over time has become less stringent or, put differently, that linguistic phenomena in standard language have become more normatively acceptable. It also shows that the Slovenian monolingual general explanatory dictionary is moving away from explicit normative labelling of linguistic phenomena.

Key words: normative labels, informative-normative dictionary, label *incorrectly*

NORMATIVNOST IN SLOVAROPISJE

V slovaropisju¹ se pojavlja vprašanje, kako v slovarju prikazati informacije, povezane z normativno vsebino, kako poiskati ustrezno razmerje med informativnostjo (opisovanjem) in normativnostjo (predpisovanjem). V slovaropisju lahko govorimo o soobstoju različnih tipologij slovarjev, ena od njih je delitev slovarjev na predpisovalne oz. normativne (ang. *prescriptive*) in opisovalne oz. informativne (ang. *descriptive*) glede na to, ali slovar predpisuje določeno jezikovno rabo ali jo opisuje,² definicije se večinoma vzpostavljajo iz poudarjanja pristopa k zasnovi slovarja in kontrastivnih opredelitev obeh pojmov.

Odnos, ki se v slovarju kaže v tem, (1) da so določene jezikovne izbire za knjižni jezik priporočene ter druge prepovedane, (2) da je v slovarju prikazano in v nekaterih primerih odločeno, kaj je dobra in slaba raba, je normativen, nasproti normativnemu odnosu je informativen (ang. *descriptive*).³

Normativni slovarji navadno niso slovarji, v katerih bi bila jezikovna norma opisana, zabeležena, ampak slovarji, ki posegajo v jezikovno rabo, jo popravljajo, uravnavajo, izboljšujejo, usmerjajo. V normativnem slovarju je zapisano zavezujoče oz. so normativna pričakovanja (kako naj bi nekdo ravnal oz. bi moral ravnati) izražena skozi normativna pojasnila,⁴ slovaropisci prikazujejo normativne zahteve.⁵ Cilj normativnih slovarjev je načrtno poseganje v jezik, njegovo popravljanje, poskus preprečitve, da bi se jezik spreminjal, saj so spremembe razumljene kot poslabšanje.⁶

1 Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

2 Bo Svensén, *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making* (New York, 1993), 17–18.

3 Henri Béjoint, *Modern Lexicography: An Introduction* (Oxford/New York, 2004), 100.

4 Martha Ripfel, »Die normative Wirkung deskriptiver Wörterbücher«, v: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* (Berlin/New York, 1989), 189, 198.

5 *Ibid.*, 199.

6 Béjoint, *Modern Lexicography*, 100.

Informativne slovarje bi lahko v opoziciji z normativnimi opredelili kot slovarje, v katerih se normativne zahteve oz. pričakovanja ne pojavljajo,⁷ ali slovarje, ki so nastali kot rezultat leksikografskega informiranja.⁸ Za informativne slovarje je značilno, da tudi v predgovoru in drugih delih ni napotila, da bi bilo treba jezikovno sredstvo, ki je zabeleženo v slovarju, obravnavati kot zavezujoče.⁹

Ob navedenem se vzpostavlja vprašanje, kako se normativnost in informativnost udejanjata v praksi. Ali je slovar informativen ali normativen, je mogoče ugotoviti le, če so poleg ustrezne predstavitve jezikovnega gradiva v slovarju uvodoma predstavljeni osnovni metodološki pristop, sekundarni viri, predstavljena in pojasnjena zasnova geslovnika, ponazarjalnega gradiva.¹⁰ V samem slovarju so pokazatelji normativne usmerjenosti eksplicitni normativni komentarji v obliki kvalifikatorjev, normativnih zavihkov, razlag ipd.¹¹ Ripfel ugotavlja, da normativni komentarji v slovarskih geslih niso stvar preteklosti, spreminja se način njihovega prikaza.¹² Béjoint navaja, da je razlika med informativnimi in normativnimi slovarji jasnejša v teoriji, v izjavah slovaropiscev in nekaterih uporabnikov kot pa v slovarjih samih in da je popolna informativnost nemogoča, saj se slovaropisci ne morejo izogniti odločitvam, izbiranju, popolna normativnost ne deluje, če je odtujena jezikovni rabi.¹³ Noben slovar se ne more izogniti podajanju vsaj dveh informacij, in sicer informaciji o zapisu iztočnice in njenem uvrščanju v leksikalno množico, ki jo slovar želi predstaviti.¹⁴ Normativni, kodifikacijski (ang. *codifying*) vidik slovarjev je najbolje razviden iz zapisa, saj morajo slovarji, četudi prikazujejo več variant zapisa, izbrati prednostno obliko za zapis iztočnice.¹⁵ Podobno ugotavlja tudi Nikula, ki pojmov informativnost

7 Ripfel, »Die normative Wirkung«, 199.

8 *Ibid.*, 199–200.

9 *Ibid.*, 203.

10 *Ibid.*

11 Béjoint, *Modern Lexicography*, 100.

12 Ripfel, »Die normative Wirkung«, 199.

13 Béjoint, *Modern Lexicography*, 101.

14 *Ibid.*, 12.

15 *Ibid.*, 101.

in normativnost ne razume v protipomenskem odnosu, temveč ju razume navezujoč na isti pojav na dveh različnih ravneh,¹⁶ za njuno razumevanje je ključen odnos, v katerega vstopa slovaropisec z jezikovnim gradivom in slovarskim uporabnikom. Informativne trditve so v izhodišču nevtralne ali objektivne, precej slovarskih informacij ni primernih zgolj za opis, saj so podvržene vrednotenju, npr. s kvalifikatorji. Na podlagi analize in vrednotenja, ki sta povezana s slovaropiščevim občutkom, slovaropisec jezikovno prvino označi, iz česar Nikula sklepa, da povsem informativnih slovarjev ni. Normativnost se nanaša na odnos med slovaropiscem in uporabnikom slovarja. Normativnost predpostavlja normo, s katero jezikovne prvine ocenjujemo kot odstopanja ali kršitve.¹⁷ Podobno trdi tudi Zgusta, ki pravi, da lahko vse slovarje označimo kot normativne, saj posameznik slovar uporablja kot priročnik, v katerem išče odgovore na svoja vprašanja, natančneje pa je, če rečemo, da je slovar normativen ravno toliko kot vse druge didaktične knjige, saj uporabniku ne more predlagati jezikovnega modela.¹⁸ Popolno odsotnost normativnosti slovarja zavrača tudi Trap-Jensen, ki trdi, da je zmotno misliti, da slovar samo opisuje, saj slovaropisec pri svojem delu ne upošteva le rabe, temveč tudi druge vidike. Poleg tega uporabnik slovarja pričakuje smernice glede ustreznosti, pravilnosti, kar torej pomeni, da mora norma obstajati, da lahko slovar vrednoti pojave v odnosu do norme. Slovaropisec se mora zavedati svoje odgovornosti v procesu vzpostavljanja jezikovnih norm, saj slovarji ne odražajo samo jezikovnega stanja, temveč igrajo pomembno vlogo pri odločanju, kaj gradi norme knjižnega jezika.¹⁹ Da je spoznanja mogoče upoštevati v okviru slovenskega slovaropisja, kažejo tudi ugotovitve Dobrovoljc, ki trdi, da se slovaropiščevo izrecno distanciranje od normativnosti pogosto izkazuje kot nerehalno, saj slovaropisec jezikovne prvine vedno bolj ali manj izrecno presoja, in dodaja, da

16 Lars Trap-Jensen, »Descriptive and Normative Aspects of Lexicographic Decision-Making: The Borderline Cases«, v: *Proceedings of the Tenth Euralex International Congress*, ur. Anna Braasch in Claus Povlsen (Copenhagen, 2002), 503–504.

17 *Ibid.*, 504.

18 Béjoint, *Modern Lexicography*, 101.

19 Trap-Jensen, »Descriptive and Normative Aspects«, 508.

tudi jezikovni uporabniki največkrat ne znajo razlikovati med normativnim podatkom v informativno-normativnem in normativnem slovarju.²⁰

NORMATIVNOST IN SODOBNI SLOVENSKI ENOJEZIČNI SPLOŠNI RAZLAGALNI SLOVARJI

Slovar slovenskega knjižnega jezika – SSKJ (1970–1991)

Upoštevanje tipologije slovarjev na informativne in normativne je mogoče zasledovati v slovenskem slovaropisju, prevzel jo je tudi enojezični splošni razlagalni *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ). Svensén kot primer informativnega slovarja²¹ izpostavi prav enojezični splošni slovar²² in trdi, da ima splošni slovar, čeprav stremi k informativnosti, veliko normativno moč, zlasti kar zadeva izrazno podobo, razvije se lahko celo pogled, da ima jezikovni pojav z vključenostjo v slovar status norme. V slovar so običajno vključeni jezikovni pojavi, ki so z jezikoslovnega vidika dovoljeni ali pravilni, zaradi izobraževalne vloge slovarja pa so lahko vanj vključeni npr. nepravilni zapisi, pospremljeni z izrecno informacijo, da je zapis nepravilen.²³ Podobno za enojezični slovar trdi tudi Glatigny, saj sklicujoč se na druge avtorje navaja, da ima, pripadajoč v kategorijo izobraževalnega diskurza,²⁴ nujno normativni značaj.²⁵ Ob tem dodaja, da je treba razlikovati med neizogibno normativnostjo, ki se kaže npr. v zasnovi geslovnika, kjer se normativnost izrazi z vključevanjem oz. izključevanjem iztočnic, in neobveznimi normativnimi komentarji.²⁶ Didaktično vlogo

20 Helena Dobrovoljc, »Normativna informacija v slovarju«, *Jezikoslovni zapiski* 20, št. 1 (2014), 54.

21 Kot primer normativnega slovarja Svensén navede pravopisni slovar, kot primer delno normativnega pravorečni slovar. Svensén, *Practical Lexicography*, 23–24.

22 *Ibid.*, 20–22.

23 *Ibid.*, 45.

24 Michel Glatigny, »Les commentaires normatifs dans le dictionnaire monolingue«, v: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* (Berlin/New York, 1989), 700.

25 *Ibid.*

26 *Ibid.*

poudarja tudi Béjoint, saj navaja, da je slovar priročnik, ki ga posameznik uporabi, ko potrebuje informacijo o besedi, jeziku na splošno ali svetu. Z rabo slovarja se posameznik nauči (ali preveri), česar ni vedel ali je pozabil. Poleg tega ima slovar značilnosti didaktičnih del: vsebuje definicije in posreduje informacije, ki so v posamezni družbi sprejete kot splošno znanje ali splošna mnenja, te informacije posreduje objektivno.²⁷

SSKJ je enojezični razlagalni slovar sodobnega slovenskega knjižnega jezika srednjega obsega. Na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša je izhajal med letoma 1970 (prva) in 1991 (zadnja, peta knjiga). Sestavljavci v Uvodu predstavijo njegov značaj kot informativno-normativen: »Slovar je informativno-normativen, to pomeni, da je v njem knjižni jezik na široko in objektivno predstavljen z vso množico variant in posebnosti, vendar tako, da je že iz razporeditve gradiva in spremnih opozoril vidna pomembnost in vrednost obravnavanih jezikovnih prvin.«²⁸ »Vse besedišče je normirano s stališča knjižnega jezika.«²⁹ Slovar z dvojnimi značajem uporabnika informira o razmerju uslovarjenih jezikovnih prvin glede na knjižnojezikovno normo, pridevnik normativen razumemo kot usmerjevalen glede norme, pridevnik informativen pa signal za široko zajemanje in označevanje raznolikega in variantnega gradiva.³⁰

V slovarju so pokazatelji normativne usmerjenosti slovarja normativne informacije, pri čemer je normativna informacija »informacija o sinhroni normi, informacija, ki opredeljuje jezikovne pojave vseh ravni v razmerju do knjižnojezikovne zvrsti oz., kakor je zapisano v Zakonu o javni rabi slovenščine, glede na knjižnojezikovni standard«.³¹

Glatigny slovarje glede na to, kako je v njih s pomočjo normativnih oznak (fr. *commentaire normatif*), ki jih lahko razumemo kot del normativne

27 Béjoint, *Modern Lexicography*, 18–19.

28 Uvod v SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1970–1991), § 7.

29 Milena Hajnšek-Holz, »Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika«, v: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov*, ur. Martina Orožen in Mateja Hočevar (Ljubljana, 1993), 21.

30 Dobrovoljc, »Normativna informacija«, 48.

31 *Ibid.*, 45.

informacije, predstavljena in razumljena knjižna norma, razdeli na tri skupine: (1) slovarji, ki knjižne norme ne predstavljajo eksplicitno, normativnih informacij, sodb ni, z vidika norme težavnejša mesta so samo prikazana, ne pa tudi pojasnjena, (2) slovarji, ki imajo razdelke o normi (npr. v uvodu), normativnih informacij, sodb v slovarskih geslih ni, (3) slovarji, ki prikazujejo normativne informacije, sodbe, težavnejša mesta so pojasnjena, opisana.³² Glatigny izhajajoč iz te delitve široko opredeli normativno oznako kot izjavo, sodbo, ki eksplicitno prikazuje podatke o obliki ali rabi v slovar zajetega besedja.³³ V SSKJ je splošna normativna informacija prikazana na različnih mestih in na različne načine. »[S]lovarska knjižnojezikovna normativnost je lahko zakrita (implicitna) ali izražena (eksplicitna).«³⁴ Eksplicitna normativnost je v slovarju izražena s posebnimi normativnimi kvalifikatorji, ki zajemajo različna napotila. Ta napotila so besedna, in sicer ukaz *neustalj.* (neustaljeno), ki zaznamuje »[b]esed[o], pomen ali zvez[o], ki se kljub dosedanjim prepovedim dosti uporablja«,³⁵ in *neprav.* (nepravilno), ki zaznamuje »[b]esed[o], pomen ali zvez[o], ki nasprotuje sistemu oziroma normi sodobnega knjižnega jezika«. ³⁶

SSKJ tako ni prekinil z v slovenskem prostoru uveljavljeno slovaropisno tradicijo predpisovalnosti in eksplicitnih normativnih oznak, ki se je bila pred izidom razlagalnega slovarja uveljavljala v pravopisnih slovarjih. Slovenski pravopisni slovarji od 1899 do 2001 so, izvzemši *Slovenski pravopis* 1935, eksplicitno opozarjali na odklone v jezikovni rabi s kvalifikatorji (večinoma grafičnimi znamenji). Jezikovne pojave v SSKJ vrednotita kvalifikator *nepravilno*, ki označuje jezikovne pojave, ki niso v skladu z normo knjižnega jezika, in kvalifikator *neustaljeno*, ki označuje jezikovne pojave, ki se v rabi kljub prepovedi (v prejšnjih slovarskih priročnikih) pogosto pojavljajo. Implicitna normativnost je, začenši z ugotovitvami Vidovič Muha, vezana na (1) izbiro del oz. gradivo za izpisovanje in slovarsko analizo, (2) izbiro

32 Glatigny, »Les commentaires normatifs«, 700.

33 *Ibid.*

34 Ada Vidovič Muha, »Normativnost v slovar ujete slovenske besede«, *Razgledi* 41, št. 1 (1992), 10.

35 Uvod v SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1970–1991), § 157.

36 *Ibid.*, § 156.

geslovnika, (3) razpored in morebitno opustitev pomenov pri večpomenskih besedah, (4) tip razlage oz. sopomenske povezave, (5) socialnozvrstne kvalifikatorje, (6) funkcijskozvrstne kvalifikatorje, (7) ekspresivne kvalifikatorje, (8) prozodične lastnosti,³⁷ temu naboru dodaja še (9) slovnična kvalifikatorska pojasnila, ki jih loči v normativna, predvsem v zvezi s pravopisom, in vsa druga.³⁸ Müller na implicitno normativnost opozarja navezujoč na kazanje o pomembnosti in vrednosti jezikovnih vsebin z (1) gesljenjem, (2) kazalkami, (3) sopomenkami in (4) slovarskimi oznakami, (5) pojasnili in (6) obsegom geselskih člankov tekmujočih variant.³⁹

SSKJ se je metodološko in v odnosu do t. i. rabne norme zelo približal tipu utemeljevalne kodifikacije, pri normativnem vrednotenju je izhajal iz aktualne knjižne rabe, ki v SSKJ ni označena. Z ustreznimi podatki – zlasti kvalifikatorji in sinonimnimi povezami – je opremil tiste besede oz. pomene, ki niso sodili v nevtralno splošno rabo glede na knjižni jezik.⁴⁰

Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga izdaja – SSKJ2 (2014)

Druga izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ2) je dopolnjena in deloma prenovljena izdaja SSKJ, ki je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša nastala leta 2014, pri čemer je bilo »[p]rvi izdaji dodano novejšo slovensko besedje in novi pomeni, ki so nastali ali se uveljavili v zadnjih desetletjih, posodobljeni pa so bili tudi nekateri zgledi, razlage in posamezne oznake.«⁴¹ Posodobitve in novosti so nastale s pomočjo besedilnih korpusov in izbranih analitičnih orodij zanje,⁴² »zlasti s podatki, ki jih prinaša *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (Ljubljana

³⁷ Vidovič Muha, »Normativnost«, 10–11.

³⁸ *Ibid.*, »Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika«, v: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov*, ur. Martina Orožen, Mateja Hočevar (Ljubljana, 1993), 39.

³⁹ Jakob Müller, »Slovar in kritika«, v: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov*, ur. Martina Orožen, Mateja Hočevar (Ljubljana, 1993), 53.

⁴⁰ Tina Verovnik, »Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001«, *Družboslovne razprave* 20, št. 46/47 (2004), 252.

⁴¹ Uvod v SSKJ2, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), § 24.

⁴² *Ibid.*, § 27.

2012) /.../, ki gradivno temelji predvsem na besedilnem korpusu *Nova beseda*, ob vključitvi novih besed, besednih zvez in pomenov v drugo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* pa je bilo gradivo dodatno preverjeno z analizo besedilnega korpusa *Gigafida*.⁴³

Tako kot SSKJ je tudi SSKJ2 slovar sodobnega knjižnega jezika srednjega obsega, sestavljavci njegov značaj prav tako predstavijo kot informativno-normativen, razumevanje informativnosti in normativnosti v SSKJ2 je skoraj v celoti prevzeto iz SSKJ: »Slovar je informativno-normativen. Slovenski jezik je v njem na široko in objektivno predstavljen z vso množico variant in posebnosti, vendar tako, da je že iz razporeditve gradiva in spremnih opozoril vidna pomembnost in vrednost obravnavanih jezikovnih prvin.«⁴⁴ V ubeseditvi v Uvodu umanjka oz. je iz nje izločen pojem knjižnosti. Iz ubeseditve bi torej lahko sklepali, da je predstavljen slovenski jezik v celoti in ne z vidika knjižnosti, kot je to eksplicitno zapisano v Uvodu SSKJ. Tudi v SSKJ2 je splošna normativna informacija prikazana na različnih mestih in na različne načine. Eksplicitna normativnost je v slovarju izražena s posebnim normativnim kvalifikatorjem *neprav.* (nepravilno), ki zaznamuje »[b] esed[o], pomen ali zvez[o], ki nasprotuje sistemu oziroma normi sodobnega knjižnega jezika«. ⁴⁵ V SSKJ2 je posebni normativni kvalifikator *neustaljeno* izločen, a SSKJ2 z ohranitvijo kvalifikatorja *nepravilno* nadaljuje v slovenskem prostoru uveljavljeno slovaropisno tradicijo normativnih oznak. Izključitev kvalifikatorja *neustaljeno* oz. leksikografske rešitve predstavitve jezikovnih pojavov, ki so bili v SSKJ označeni s tem kvalifikatorjem, v strokovni javnosti niso bile pozitivno sprejete in so bile pospremljene z očitki, npr: »[S]istemsk[a] opustitev oznake *neustalj.* nevtralizira tvorbe, ki jih je SSKJ1 z normativnega vidika želel označiti bolj normativno kot z oznako publicistično, ki se je v SSKJ2 ohranila. /.../ Predpostavljamo, da sprejemanje tovrstnih odločitev ni bilo sprejeto v soglasju z normativnimi oz. standardizacijskimi telesi«. ⁴⁶

43 Marko Snoj, »Predgovor k drugi izdaji«, v: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), 7.

44 Uvod v SSKJ2, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), § 8.

45 *Ibid.*, § 154.

46 Simon Krek, »Prva in druga izdaja SSKJ«, *Slovenščina* 2.0. 2, št. 2 (2014), 150.

V zvezi z implicitno normativnostjo v SSKJ2 gre slediti ugotovitvam Vidovič Muha⁴⁷ in Müllerja,⁴⁸ ki se navezujejo na SSKJ, a jih lahko prenesemo tudi v razumevanje implicitne normativnosti v SSKJ2, pri čemer je treba opozoriti, da sestavljavci SSKJ2 v Uvodu poudarjajo, da razpored gradiva v slovarju nima normativne vrednosti za zapis skupaj in narazen (zloženke in sestavljenke), saj slovar na prvo mesto postavlja skupaj pisano besedo le zaradi lažjega prikaza iztočnic.⁴⁹

KVALIFIKATOR *NEPRAVILNO* V SSKJ IN SSKJ2

V poglavju so predstavljeni jezikovni pojavi, ki so v SSKJ označeni s posebnim normativnim kvalifikatorjem *nepravilno*. Z analizo jezikovnih pojavov, ki so bili v SSKJ označeni s kvalifikatorjem *nepravilno*, sta se ukvarjala že Škrjanc in Popič,⁵⁰ vendar z drugimi poudarki in drugačno kategorizacijo. Normativni kvalifikator *nepravilno* je eden od eksplicitnih normativnih komentarjev, ki so pokazatelji normativno usmerjenega slovarja.⁵¹ V SSKJ se kvalifikator *nepravilno* pojavi v 27 geslih, z njim je označenih 32 jezikovnih pojavov, ki odstopajo od norme, nasprotujejo knjižnojezikovnemu ustroju oz. sistemu. V nadaljevanju bom jezikovne pojave, označene z *nepravilno*, razvrstila po jezikovnih ravninah – in sicer glede na to, na kateri ravnini prihaja do nasprotovanja s knjižnojezikovno normo –, ob tem bom navedla, kako je bil posamezni jezikovni pojav normativno ovrednoten v drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014), kako se je torej spreminjalo normativno vrednotenje jezikovnih pojavov od prve do druge izdaje.

47 Vidovič Muha, »Normativnost«, 10–11.

48 Müller, »Slovar in kritika«, 53.

49 Uvod v SSKJ2, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), § 170.

50 Iza Škrjanc in Damjan Popič, »50 odtenkov jezikovne (ne)pravilnosti v SSKJ 2«, v: *Obdobja 34: Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis (2. del)*, ur. Mojca Smolej (Ljubljana, 2015), 731–739.

51 Béjoint, *Modern Lexicography*, 110.

Kvalifikator *nepravilno* na oblikoslovni ravni

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustreznejša raba
kar	SSKJ	neprav.	v knjigi ni nič takega, kar bi ne znal	česar
	SSKJ ₂	neprav.	v knjigi ni nič takega, kar bi ne znal	česar
kateri	SSKJ	neprav.	razpisano je delovno mesto, za katerega je potrebna visoka izobrazba	za katero
	SSKJ ₂	neprav.	razpisano je delovno mesto, za katerega je potrebna visoka izobrazba	za katero
nič	SSKJ	neprav.	ničesar se ni spremenilo	nič
	SSKJ ₂	neprav.	ničesar se ni spremenilo	nič
oba	SSKJ	neprav.	z obema kolena	z obema kolenoma
	SSKJ ₂	neprav.	z obema kolena	z obema kolenoma
več	SSKJ	neprav.	o tem sem govoril z večimi ljudmi	z več
	SSKJ ₂	neprav.	o tem sem govoril z večimi ljudmi	z več
tvoj	SSKJ	neprav.	daj mi tisto tvojo knjigo	svojo
	SSKJ ₂	neprav.	daj mi tisto tvojo knjigo	svojo

Tabela 1: S kvalifikatorjem *nepravilno* okvalificirani jezikovni pojavi v SSKJ na oblikoslovni ravni

S kvalifikatorjem *nepravilno* je v SSKJ na oblikoslovni ravni označenih 6 jezikovnih pojavov v 6 slovarskih sestavkih (*kar*, *kateri*, *nič*, *oba*, *več*, *tvoj*). Jezikovne pojave na oblikoslovni ravni lahko glede na razlog za okvalificiranje razdelim v 5 podkategorij, in sicer: (1) nepravilna raba sklona (*kar*, *nič*), (2) nepravilno pregibanje nedoločnega števnikar (*več*), (3) nepravilna raba spola (*kateri*), (4) nepravilna raba števila (*oba*), (5) raba povratno-svojiilnega zaimka (*tvoj*).

Jezikovni pojavi, ki so na oblikoslovni ravni označeni z *nepravilno*, so torej precej raznovrstni, uporabnik pa pri drugih istovrstnih jezikovnih pojavih normativne informacije ne dobi. Tako je npr. neenotna obravnavna sklanjanja nedoločnih števnika, neenoten je tudi prikaz normativne informacije, na kar je opozorjeno tudi v listkovnem gradivu za redakcijo gesla *več*. Iz listkovnega gradiva je namreč razvidno, da so sestavljavci

okvalificiranju nepravilne rabe sklonljivosti prislova *več* posvetili veliko pozornosti. Sklonljivost prislova je bila v eni od predvidenih redakcij prikazana kot pogovorna, v eni od njih je bilo neodločeno, kateri kvalifikator pripisati tipu *govoriti z večimi ljudmi, v večih primerih*. Sestavljavci so opozorili, da SSKJ pri *dosti, največ, par* (torej istovrstnih jezikovnih pojavih) nima prikazane sklonljivosti, da pa bi bilo kljub temu sklonljivost treba prikazati in označiti z ustreznim kvalifikatorskim pojasnilom in ustreznim kvalifikatorjem. Upoštevajoč dejstvo, da je SSKJ izhajal v več knjigah (geslo *več* je bilo objavljeno v zadnji knjigi leta 1991), redakcij iz prvih knjig ni bilo mogoče spreminjati. Sestavljavci so se vseeno odločili, da bodo sklonljivost prikazali le pri *več*, torej enem od istovrstnih jezikovnih pojavov, čeprav je to pomenilo neenotno prikazovanje normativno istovrstnih problematik.

V SSKJ2 je kvalifikator *nepravilno* ohranjen pri vseh 6 jezikovnih pojavih v vseh 6 slovarskih sestavkih geslih, eksplicitna normativna informacija je tako ohranjena.

Kvalifikator *nepravilno* na besedotvorni ravni

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustrenejša raba
stavkujoč	SSKJ	neprav.	stavkujoči delavci; zahteve stavkujočih	stavkajoč
	SSKJ2	sopomenska razlaga	stavkujoči delavci; sam.: zahteve stavkujočih	stavkajoč
vreščaje	SSKJ	neprav.	ženske so vreščaje zbežale	vrešče
	SSKJ2	sopomenska razlaga	ženske so vreščaje zbežale (deležje)	vrešče (deležnik)

Tabela 2: S kvalifikatorjem *nepravilno* okvalificirani jezikovni pojavi v SSKJ na besedotvorni ravni

S kvalifikatorjem *nepravilno* sta v SSKJ na besedotvorni ravni označena 2 jezikovna pojavi v 2 podiztočničnih geslih (*stavkujoč, vreščaje*). Jezikovne pojave na oblikoslovni ravni lahko glede na razlog za okvalificiranje razdelimo v 2 podkategoriji, in sicer (1) tvorba deležnika (*stavkujoč*) in (2) tvorba deležja (*vreščaje*). Uporabnik pri drugih istovrstnih jezikovnih pojavih na besedotvorni ravni normativne informacije ne dobi. SSKJ2 kvalifikatorja *nepravilno* pri tem tipu ne ohranja, v obeh primerih ga nadomešča

sopomenska razlaga, torej manj strogo vrednotenje normativnega pojava in umikanje normativne informacije iz eksplicitne v implicitno. Sopomenska razlaga uporabnika usmerja k drugi, v knjižnem jeziku manj zaznamovani iztočnici.

Kvalifikator *nepravilno* na leksikalni ravni

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustreznejša raba
dostojen	SSKJ	neprav. (z rodilnikom)	tak sin je dostojen svojega očeta; človeka dostojno življenje	vreden
	SSKJ ₂	sopomenska razlaga	tak sin je dostojen svojega očeta; človeka dostojno življenje	vreden
medsebojen	SSKJ	neprav.	medsebojno sodelovanje	sodelovanje
	SSKJ ₂	stranska razlaga	medsebojno sodelovanje	sodelovanje
neupravičen	SSKJ	neprav.	zaradi neupravičenih ur je bil dijak kaznovan	neopravičenih ur
		neprav.	zaradi neupravičenih ur je bil dijak kaznovan	neopravičenih ur
radi	SSKJ	neprav. (z rodilnikom)	radi boleznι ni mogel priti / reda radi se je opravičil	zaradi
			radi upokojitve je imel nekaj pomislekov	glede
	SSKJ ₂	zastar., sopomenska razlaga	radi boleznι ni mogel priti	zaradi
			stranska razlaga	radi reda se je opravičil
zalagati	SSKJ	neprav.	zalagati svoja življenja	izpostavljati, tvegati
	SSKJ ₂	zastar.	zalagati svoja življenja	izpostavljati, tvegati

Tabela 3: S kvalifikatorjem *nepravilno* okvalificirani jezikovni pojavi v SSKJ na leksikalni ravni

S kvalifikatorjem *nepravilno* je v SSKJ na leksikalni ravni označenih 5 jezikovnih pojavov v 5 iztočničnih geslih (*dostojen*, *medsebojen*, *neupravičen*, *radi*, *zalagati*). V SSKJ₂ je kvalifikator *nepravilno* ohranjen pri enem jezikovnem pojavu v enem iztočničnem geslu (*neupravičen*), pri enem

jezikovnem pojavu (pomenska zamenjava z blizuzvočnico) kvalifikator nadomešča sopomenska razlaga (*neupravičen*), pri dveh stranska razlaga (*medsebojen, radi*), pri enem kvalifikator zastarelo (*zalagati*) ter pri enem kvalifikator zastarelo s sopomensko razlago (*radi*). Stranska razlaga v slovarskih sestavkih uporabnika usmerja k drugi, v knjižnem jeziku manj zaznamovani jezikovni izbiri.

Kvalifikator *nepravilno* na skladenjski ravnini

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustrežnejša raba
brez	SSKJ	neprav.	vstopiš, brez da bi potrkal	ne da bi potrkal
	SSKJ ₂	neprav.	vstopiš, brez da bi potrkal	ne da bi potrkal
cilj	SSKJ	neprav.	kopati jarke v cilju izsuševanja terena	zaradi izsuševanja
	SSKJ ₂	stranska razlaga	kopati jarke v cilju izsuševanja terena	zaradi izsuševanja
na	SSKJ	neprav.	vstopiti na zadnja vrata	pri zadnjih vratih
	SSKJ ₂	zastar.	vstopiti na zadnja vrata	pri zadnjih vratih
in	SSKJ	neprav., med predlogoma, ki se vežeta z različnima sklonoma	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
	SSKJ ₂	neprav., med predlogoma, ki se vežeta z različnima sklonoma	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
izgubiti	SSKJ	neprav.	igra je izgubila na privlačnosti	igra je izgubila privlačnost
	SSKJ ₂	stranska razlaga	igra je izgubila na privlačnosti	izgubila privlačnost
izgubljati	SSKJ	neprav.	denar izgublja na vrednosti	denar izgublja vrednost
	SSKJ ₂	stranska razlaga	denar izgublja na vrednosti	izgublja vrednost

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustrežnejša raba
kaj	SSKJ	neprav.	ne vem, kaj za ena ženska je bila	katera, kakšna
	SSKJ2	stranska razlaga	ne vem, kaj za ena ženska je bila	katera, kakšna
po	SSKJ	neprav.	debata po tem vprašanju	o
	SSKJ2	zastar.	debata po tem vprašanju	o
	SSKJ	neprav.	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
	SSKJ2	neprav.	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
	SSKJ	neprav. za izražanje povzročitelja	po hudournikih razrita pot; zavzetje Carigrada po Turkih	od
	SSKJ2	star. za izražanje povzročitelja, sopomenska razlaga	po hudournikih razrita pot; zavzetje Carigrada po Turkih	od
	SSKJ	neprav. za izražanje povzročitelja	povezani smo po skupnih doživljajih	s skupnimi doživljaji
	SSKJ2	star. za izražanje povzročitelja	povezani smo po skupnih doživljajih	s skupnimi doživljaji
	SSKJ	neprav. za izražanje povzročitelja	po človeških rokah narejeni kipi	s človeškimi rokami
	SSKJ2	star. za izražanje povzročitelja	po človeških rokah narejeni kipi	s človeškimi rokami
pred	SSKJ	neprav.	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
	SSKJ2	neprav.	pred in po uporabi	pred uporabo in po njej
teža	SSKJ	neprav.	živina izgublja na teži	živina izgublja težo
	SSKJ2	publ.	na teži	živina izgublja težo
se	SSKJ	neprav.	planinca se pogreša že dva dni	planinca pogrešajo
	SSKJ2	neprav.	planinca se pogreša že dva dni	planinca pogrešajo

Iztočnica	Priročnik	Kvalifikator	Zgled	Normativno ustrežnejša raba
upravljanje	SSKJ	neprav.	nepravilnosti pri upravljanju s skladom	nepravilnosti pri upravljanju sklada
	SSKJ2	stranska razlaga	nepravilnosti pri upravljanju s skladom	sklada
upravljati	SSKJ	neprav.	upravljati s skladom	sklad
	SSKJ2	stranska razlaga	upravljati s skladom	sklad
za	SSKJ	neprav.	odpotoval je za Pariz	v Pariz
	SSKJ2	star.	odpotoval je za Pariz	v Pariz
	SSKJ	neprav.	ne vem, kaj za ena ženska je bila	katera, kakšna
	SSKJ2	stranska razlaga	ne vem, kaj za ena ženska je bila	katera, kakšna

Tabela 4: S kvalifikatorjem *nepravilno* okvalificirani jezikovni pojavi v SSKJ na skladijski ravni

S kvalifikatorjem *nepravilno* je v SSKJ na skladijski ravni označenih 19 jezikovnih pojavov v 14 iztočničnih geslih (*brez, cilj, in, izgubiti, izgubljati, kaj, na, po, pred, se, teža, upravljanje, upravljati, za*). V SSKJ2 je kvalifikator *nepravilno* ohranjen pri petih jezikovnih pojavih (nepravilna raba predloga *brez* pred veznikom, nepravilna vezava dveh predlogov in samostalnika, nepravilna raba tvorne in trpne oblike), v petih iztočničnih geslih (*brez, in, pred, po, se*), pri dveh (raba predloga) je uveden kvalifikator zastarelo (*na, po*), pri štirih (raba predloga) starinsko (*po, za*) ter pri enem (raba predloga) publicistično (*teža*). Kvalifikator *nepravilno* pri sedmih jezikovnih pojavih nadomešča stranska razlaga.

Označevanje jezikovnih pojavov v SSKJ in SSKJ2 na jezikovnih ravneh

Jezikovna ravnina	Kvalifikator v SSKJ	Oznaka v SSKJ2
Oblikoslovna	nepravilno (6)	nepravilno (6)
Besedotvorna	nepravilno (2)	sopomenska razlaga (2)
Leksikalna	nepravilno (5)	nepravilno (1)
		stranska razlaga (2)
		zastarelo (1)
		sopomenska razlaga (1)
		zastarelo in sopomenska razlaga (1)

Jezikovna ravnina	Kvalifikator v SSKJ	Oznaka v SSKJ2
Skladenjska	nepravilno (19)	nepravilno (5)
		stranska razlaga (7)
		starinsko (4)
		zastarelo (2)
		publicistično (1)

Tabela 5: Označevanje jezikovnih pojavov na jezikovnih ravneh v SSKJ in SSKJ2

Pregled označevanja jezikovnih pojavov, ki so v SSKJ označeni s kvalifikatorjem *nepravilno*, je pokazal, da se je označevanje jezikovnih pojavov in s tem njihovo vrednotenje v preteklosti spreminjalo. S kvalifikatorjem *nepravilno* v SSKJ2 ni bil glede na SSKJ na novo označen noben jezikovni pojav. Kvalifikator *nepravilno* je v SSKJ2 ohranilo 12 jezikovnih pojavov, 4 so označeni s kvalifikatorjem *zastarelo*, 2 *starinsko* (enemu od njih je dodana sopomenska razlaga) ter 1 *publicistično*. 13 jezikovnim pojavom ni pripisan noben kvalifikator, 4 od njih imajo sopomensko razlago, 9 stransko razlago.

Stranska razlaga ima sklicujoč se na Uvod v SSKJ2 funkcijo dodatnega pojasnila. »Poleg glavnih pomenskih oziroma funkcijskih razlag so v slovarskem sestavku lahko še stranske razlage. Z njimi se pojasnjujejo frazeološke enote, stalne besedne zveze in pomenski odenki, ki so potrebni razlage. Zmeraj so zapisane za zgledom.«⁵² Stranska razlaga torej nima normativne funkcije. V opisanih primerih pa stranska razlaga presega vlogo dodatnega pojasnila in uporabniku implicitno posreduje normativno informacijo. Podobno je tudi s funkcijo nadrejenega sinonima oz. sopomenske razlage. Nadrejeni sinonim ima sklicujoč se na Uvod v SSKJ2 funkcijo razlage pri manj rabljenih večpomenskih sinonimnih besedah (prim. Uvod v SSKJ2 2014, § 49), torej je le posreden podatek o pogostnosti rabe, kar pa je v opisanih primerih preseženo, saj je uporabniku implicitno posredovana normativna informacija. Opirajoč se na izpisane jezikovne pojave, ki so bili v SSKJ označeni s kvalifikatorjem *nepravilno*, v SSKJ2 pa pojasnjeni s sopomensko in stransko razlago, lahko trdim, da v SSKJ2 sopomenska in stranska razlaga presegata funkcijo, opisano v Uvodu. SSKJ2 s sopomensko in stransko razlago ne daje eksplicitnih napotkov, da bi moral uporabnik

52 Uvod v SSKJ2, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), § 60.

nekaj popravljati oz. da je jezikovni pojav nepravilen. Slovar normativno ne usmerja, a uporabnik lahko kljub temu te podatke v slovarju bere kot normativne, kot implicitno normativnost, zapisano v sopomenski in stranski razlagi pa lahko razume kot nevtralnejše jezikovno sredstvo. Podobno funkcijo v slovarju *Slovenskega pravopisa* 2001 opravlja ležeči tisk. Ležeči tisk brez oklepaja v pravopisu namreč »zaznamuje besedo ali besedno zvezo, ki je nevtralna oz. navadnejša od besede ali besedne zveze, ki ima oznako, npr. bodočnost ... *prihodnost*«. ⁵³

Največ jezikovnih pojavov, označenih s kvalifikatorjem *nepravilno*, je v SSKJ na skladenjski ravni (19, kar predstavlja 59% vseh jezikovnih pojavov označenih s kvalifikatorjem *nepravilno*). SSKJ2 je kvalifikator *nepravilno* ohranil pri 4 jezikovnih pojavih, in sicer pri tistih, pri katerih gre za napako glede na knjižnojezikovni sistem (raba veznika in dveh predlogov, ki se vežeta z različnima sklonoma, ⁵⁴ in raba predloga pred veznikom). Pri drugih jezikovnih pojavih v SSKJ2 je zaznamovanost z vidika knjižnega jezika izražena bodisi s stransko razlago bodisi kvalifikatorji starinsko, zastarelo in publicistično.

Na leksikalni ravni je v SSKJ s kvalifikatorjem *nepravilno* označenih 6 jezikovnih pojavov, SSKJ2 je kvalifikator *nepravilno* ohranil le pri enem jezikovnem pojavu, in sicer v besedni zvezi neupravičene ure, v kateri zaradi pomenske zamenjave z blizuzvočnico prihaja do nepravilne rabe. Pri drugih jezikovnih pojavih v SSKJ2 je zaznamovanost z vidika knjižnega jezika izražena bodisi s stransko ali sopomensko razlago bodisi kvalifikatorjem zastarelo bodisi povezovanjem kvalifikatorja zastarelo in sopomensko razlago.

Na besedotvorni ravni sta v SSKJ s kvalifikatorjem *nepravilno* označena 2 jezikovna pojava. SSKJ2 teh kvalifikatorjev ni ohranil, nadomestil ju je s sopomensko razlago.

⁵³ Pravila, *Slovenski pravopis* (Ljubljana, 2001), § 23.

⁵⁴ Povezovanje veznika in dveh predlogov je obravnavano v treh iztočničnih geslih, pri vseh je zgled nepravilne rabe enak, opisna razlaga za neustreznost skladenjske strukture je le v geslu *in*.

Na oblikoslovni ravni je v SSKJ s kvalifikatorjem *nepravilno* označenih 7 jezikovnih pojavov, SSKJ2 pri vseh jezikovnih pojavih ohranja kvalifikator.

SKLEP

Pregled slovarske obravnave z normativnim kvalifikatorjem *nepravilno* označenih jezikovnih pojavov v enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih je pokazal, da se je označevanje in s tem vrednotenje jezikovnih pojavov med obema izdajama SSKJ spremenilo, kar dokazuje prožnost in dinamičnost knjižnojezikovne norme. Primerjalna analiza jezikovnih pojavov v SSKJ in SSKJ2, ki so v SSKJ označeni z normativnim kvalifikatorjem *nepravilno*, je pokazala, da je v SSKJ2 manj jezikovnih pojavov označenih z eksplicitno normativnim kvalifikatorjem *nepravilno*. V SSKJ je s kvalifikatorjem *nepravilno* označenih 32 jezikovnih pojavov, v SSKJ2 je kvalifikator *nepravilno* ohranilo 12 jezikovnih pojavov, 4 so označeni s kvalifikatorjem *zastarelo*, 2 *starinsko* (enemu od njih je dodana sopomenska razlaga) ter 1 *publicistično*. 12 jezikovnim pojavom iz SSKJ v SSKJ2 ni pripisan noben kvalifikator, 4 od njih imajo sopomensko razlago, 8 stransko razlago, kar kaže, da so jezikovni pojavi v razmerju *pravilno* : *nepravilno* vrednoteni bolj v smer pravilnosti in sprejemljivosti, nevtralnosti v knjižnem jeziku.

Sodobni slovenski enojezični razlagalni slovar se torej odmika od eksplicitnega normativnega označevanja jezikovnih pojavov. Navedeno dodatno potrjuje ukinitvev normativnega kvalifikatorja *neustaljeno* v SSKJ2, s katerim je SSKJ zaznamoval »[b]esed[o], pomen ali zvez[o], ki se kljub dosedanjim prepovedim dosti uporabljaja«,⁵⁵ ter konceptualna odločitev sestavljalcev nove, tretje izdaje SSKJ (eSSKJ). Novonastajajoči eSSKJ posebnih normativnih oznak, primerljivih z normativnima kvalifikatorjema *nepravilno* in *neustaljeno* ne predvideva, »[n]a morebitne normativne posebnosti ali odstopanja od veljavne jezikovne kodifikacije je opozorjeno s komentarjem v posebnem razdelku«. ⁵⁶ Posebni razdelek torej še vedno nadaljuje

⁵⁵ Uvod v SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2014), § 157.

⁵⁶ Predgovor eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2017).

slovaropisno tradicijo prikazovanja eksplicitne normativnosti z normativnimi kvalifikatorji, le prikaz normativne informacije je predrugačen. Nabor normativnih kvalifikatorjev je glede na SSKJ in SSKJ2 preoblikovan. Normativni kvalifikatorji (*in, tudi, gl.*) v eSSKJ označujejo razmerje med dvojnicami, pri čemer kvalifikator *in* označuje normativno enako ustrezno dvojnico, kvalifikator *tudi* stoji pred normativno manj ustrezno dvojnico, kvalifikator *tudi* stoji pred normativno ustrežnejšo in v rabi bolj razširjeno dvojnico.⁵⁷ Avtorji koncepta torej informacijo o dvojničnosti razumejo kot eksplicitno normativnost, te kvalifikatorji označijo kot normativne, čeprav npr. Vidovič Muha⁵⁸ in Müller⁵⁹ tovrstne informacije povezujeja s prikrito normativnostjo, tudi SSKJ in SSKJ2 sta kvalifikatorje o razmerju med dvojnicami uvrščala med t. i. slovnične kvalifikatorje oz. kazalke.

Primerjalni pregled z normativnim kvalifikatorjem *nepravilno* označenih jezikovnih pojavov v SSKJ in SSKJ2 je pokazal, da je normativno vrednotenje jezikovnih pojavov v sodobnem času manj strogo oz. so jezikovni pojavi v knjižnem jeziku postali normativno sprejemljivejši, saj so jezikovni pojavi v SSKJ2 glede na SSKJ vrednoteni manj v smeri prepovedovalnosti oz. nepravilnosti, normativna informacija pa pogosto prehaja iz eksplicitne v implicitno.

Opirajoč se na opazovanje okvalificiranja jezikovnih pojavov v SSKJ in SSKJ2 je mogoče zaključiti, da se je ta del slovenskega slovaropisja v povezavi z eksplicitno normativno informacijo osredotočil predvsem na jezikovne odklone, povezane s skladenjsko ravnino, zato bi bilo smiselno razmisliti, ali tovrstne jezikovne odklone – poleg drugih – sploh prikazovati v novonastajajočih slovarskih delih in na kakšen način.

⁵⁷ Nataša Gliha Komac et al., *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 2015), 67.

⁵⁸ Vidovič Muha, »Normativnost«, 10–11.

⁵⁹ Müller, »Slovar in kritika«, 53.

LITERATURA IN VIRI

- Béjoint, Henri.** *Modern Lexicography: An Introduction.* Oxford/New York: Oxford University Press, 2004.
- Dobrovoljc, Helena.** »Normativna informacija v slovarju.« *Jezikoslovni zapiski* 20, št. 1 (2014): 43–57.
- eSSKJ:** *Slovar slovenskega knjižnega jezika.* Dostopno na: www.fran.si, 2017.
- Glatigny, Michel.** »Les commentaires normatifs dans le dictionnaire monolingue.« V: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie, Erster Teilband / First Volume / Tome Premier*, 700–703. Berlin/New York: de Gruyter, 1989.
- Gliha Komac, Nataša et al.** *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Hajršek-Holz, Milena.** »Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika.« V: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov: Murska Sobota 1992*, uredili Martina Orožen in Mateja Hočevar, 21–34. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993.
- Krek, Simon.** »Prva in druga izdaja SSKJ.« *Slovenščina 2.0.* 2, št. 2 (2014): 114–160.
- Müller, Jakob.** »Slovar in kritika.« V: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov: Murska Sobota 1992*, uredili Martina Orožen in Mateja Hočevar, 51–70. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993.
- Ripfel, Martha.** »Die normative Wirkung deskriptiver Wörterbücher.« V: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie, Erster Teilband / First Volume / Tome Premier*, 189–207. Berlin/New York: de Gruyter, 1989.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika**, 2. izdaja. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije, 2014.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika.** Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- Slovenski pravopis.** »Pravila.« Ljubljana: SAZU, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Snoj, Marko.** »Predgovor k drugi izdaji.« V: *Slovar slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije, 2014.
- Svensén, Bo.** *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making.* New York: Oxford University Press, 1993.
- Škrjanc, Iza, Damjan Popič.** »50 odtenkov jezikovne (ne)pravilnosti v SSKJ 2.« V: *Obdobja 34: Slovnicna in slovar – aktualni jezikovni opis (2. del)*, uredila Mojca Smolej, 731–739. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2015.
- Trap-Jensen, Lars.** »Descriptive and Normative Aspects of Lexicographic Decision-Making: The Borderline Cases.« V: *Proceedings of the Tenth Euralex International Congress*, uredila Anna Braasch in Claus Povlsen, 503–508. Copenhagen: CST, 2002.

- Verovnik, Tina.** »Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001.« *Družboslovne razprave* 20, št. 46/47 (2004): 241–258.
- Vidovič Muha, Ada.** »Normativnost v slovar ujete slovenske besede.« *Razgledi* 41, št. 1 (1992): 10–11.
- Vidovič Muha, Ada.** »Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika.« V: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: zborovanje slavistov: Murska Sobota 1992*, uredili Martina Orožen in Mateja Hočevar, 35–49. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993.

PERRAULTOV *SINJEBRADEC* IN KRVAVA IZBA ANGELE CARTER

**OD PATRIARHALNEGA PRAVLJIČNEGA NARATIVA
DO SUBVERZIVNE FEMINISTIČNE PREDELAVE?**

Silvija Žnidar

<https://orcid.org/0000-0001-5844-8965>

Perraultov *Sinjebradec* in *Krvava izba* Angele Carter: od patriarhalnega pravljичnega narativa do subverzivne feministične predelave?

Prispevek sooča dve literarni pripovedi s skupno tematiko, a različnima pristopoma: Perraultovo pravljico *Sinjebradec* ter *Krvavo izbo* Angele Carter, ki je njena predelava. *Sinjebradec* kot literarna pravljica, nastala v 17. stoletju, nosi v sebi ideološke konstrukte patriarhata, še posebej tiste, ki se nanašajo na vlogo ženske v družbi in kulturi, pri čemer spodbuja esencialistične predstave o prirojenih ženskih lastnostih. Angela Carter poskuša ta narativ dekonstruirati skozi feministično (in postmodernistično) perspektivo branja in pisanja. Pri tem preizprašuje odnose med spoloma in skuša preoblikovati tradicionalne pravljичne reprezentacije žensk. Prispevek se ob tem ukvarja tudi s tem, v kolikšni meri in na kakšen način ji to uspe. Ostaja njena pisava vseeno zavezana tradicionalnim pravljичnim vzorcem ali pa stopa v območje subverzivnega ali celo transformativnega literarnega diskurza?

Ključne besede: Charles Perrault, Angela Carter, pravljичni diskurz, feministična literatura, postmodernizem

Perrault's *Bluebeard* and Angela Carter's *Bloody Chamber*: From Patriarchal Narrative to Subversive Feminist Revision?

This paper contrasts two literary narratives which share a common theme but have different approaches to it: Perrault's fairy tale *Bluebeard* and Angela Carter's *The Bloody Chamber*, which is a revision of the former. As a literary fairy tale from the 17th century, *Bluebeard* carries within itself ideological constructs of patriarchy, especially those related to the role of women in society and culture, and consequently encourages essentialist notions of innate female characteristics. Angela Carter attempts to deconstruct this narrative through a feminist (and postmodernist) approach to reading and writing. By doing this, she questions the relationships between genders and tries to subvert traditional representations of women in fairy tales. The final question posed by this paper is whether or not her project is successful. Is her writing still bound to traditional patterns of fairy tales, or does it enter into the realm of subversive or even transformative literary discourse?

Key words: Charles Perrault, Angela Carter, fairy tale discourse, feminist literature, postmodernism

PERRAULTOV SINJEBRADEC

V samem jedru Perraultove pripovedke *Sinjebradec* sta prepoved in njena kršitev. Aristokrat Sinjebradec¹ izroči svoji najnovejši ženi ključe do grajskih soban, pri čemer ji prepove vstop v svojo skrivno izbo, kjer skriva trupla prejšnjih nevest. Ko žena prekrši prepoved (čemur priča krvavi ključ, ki ga dekle zaradi groze izpusti iz rok), jo obsodi na smrt, a v zadnjem trenutku intervenirajo njeni bratje ter ubijejo Sinjebradca. Perrault je napisal to pravljico po ljudskem izročilu leta 1695 in jo objavil leta 1697 v zbirki *Zgodbe in pripovedke iz preteklih časov*.² A kot poudarja Maria Tatar, je predhodna, neliterarizirana ljudska zgodba služila kot razvedrilo odraslim, ne otrokom. Perrault je namreč iz kulture ustnega pripovedništva za odrasle poustvarjal in modeliral pravljice ter zgodbe, ki bi bile nato primerne za otroke in njihovo vzgojo.³ Pri tem je sicer po navadi pripovedke očistil »ljudskih« in »vulgarnih« elementov, čemur pa se je pri *Sinjebradcu* izognil. Po Tatar namreč pravljica ohranja nokturnost, napetost in grozljivost ljudskih variant.⁴

- 1 Brada in aristokratstvo imata poseben pomen v zgodbi. Kot piše Marina Warner, je lahko brada nosilka dodatnih pomenov. V času Ludvika XIV. brada ni bila »modna«, zato deluje Perraultov lik kot izobčenec, libertinec in nasilnež. Modra barva brade poudarja grozljivost, nenaravnost Sinjebradčevega lika. Marina Warner, *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers* (London, 1995), 242. Po drugi strani pa lahko modra barva sporoča tudi Sinjebradčevo aristokratsko poreklo. Tiran z modro bravo postane v imaginariju 19. stoletja aristokrat modre krvi. Maria Tatar, *Secrets Beyond the Door: The Story of the Bluebeard and his Wives* (Princeton, 2004), 54.
- 2 Casie E. Hermansson, *Bluebeard: A Readers Guide to the English Tradition* (Jackson, 2009), 3.
- 3 Mnoge Grimmove in Perraultove pravljice, prenešene iz ljudskega izročila, so šle skozi filter aristokratskih in buržoaznih ideologij. Izobraženi pisatelji so priredili ljudsko izročilo in ga preoblikovali v literarni diskurz z lastnimi moralnimi vrednotami. Jack Zipes, *Fairy Tales and the Art of Subversion* (New York, 2006), 2–9.
- 4 Tatar, *Secrets Beyond Doors*, 16. Tatar sicer tudi meni, da *Sinjebradec* dokazuje, da lahko ljudske pripovedke dojemamo tudi kot predhodnice kinematografske grozljivke. *Sinjebradec* je tako ena izmed predhodnic modernih grozljivk z gotso obarvano vsebino. Maria Tatar, »Introduction: Bluebeard«, v: *The Classic Fairy Tales*, ur. Maria Tatar (New York, 1999), 140. Podobnega mnenja je tudi Warner, ki piše, da vsebuje dotična zgodba grozo Hitchcockovih filmov še pred njegovim časom ter naznanja fantazije in upodobitve

Vendarle pa si je pri pisanju Perrault privoščil nekaj pisateljskih svoboščin, sploh kar se tiče obravnave Sinjebradčeve žene, ki postane simbol negativno zaznamovane ženske radovednosti. Njegova verzija ne upodablja težkega preizkusa protagonistke, osredotoča se na njeno (domnevno) transgresijo.⁵ Francoski folklorist Paul Delarue je beležil evolucijo Sinjebradčeve pripovedi vse od ljudskih verzij do institucionalizirane pravljice ter pri tem izpostavil najbolj očitne spremembe, ki jih je vpeljal Perrault. Ugotovil je, da so protagonistke ljudskih variant iznajdljive in odlagajo svojo usmrnitev z zvijačami. Perraultova junakinja si po drugi strani izprosi zgolj čas za molitev in izkazuje svojo pobožnost. Ljudske protagonistke so si izborile lastno rešitev, Perraultova junakinja pa se zanaša na sestro, ki na stolpu pričakuje in opazuje prihod bratov, »odrešiteljev«. Ljudske pripovedke tudi ne polagajo tolikšne krivde na radovednost protagonistke, raje izpostavijo njujo ter kritičnost situacije, zaradi katere se čuti obvezana, da odpre vrata in odkrije resnico. Radovednost ter pogum tako nista šibkost, temveč kvaliteti, ki rešita njo in morebitne ostale sestre v različicah.⁶ Radovednost kot izrazito ženska šibkost pa je pri Perraultu jasno izpostavljena v enem izmed dveh zaključnih moralnih naukov: »Kljub vsem mikom, ki nam jih naklanja, / včasih radovednost stane nas precej kesanja. / Za to primerov je več kot preveč. / Zabava plehka deklice ukane: / ko se pokaže, v hipu ni je več, / in zmerom jih pošteno stane«. ⁷ Moralni nauk, ki se tiče Sinjebradca, je po drugi strani precej prizanesljivejši do moškega spola. Medtem ko prvi

serijskih morilcev, ki se formirajo v 20. stoletju. Warner, *From the Beast to the Blonde*, 241.

- 5 Cheryl Renfroe, »Initiation and Disobedience: Liminal Experience in Angela Carter's 'The Bloody Chamber'«, *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998), 82.
- 6 Maria Tatar, »Bluebeard«, v: *The Oxford Companion to Fairy Tales*, ur. Jack Zipes (Oxford, 2000), 56.
- 7 Charles Perrault, *Obuti Maček* (Maribor, 1955), 30. Bacchilega sicer poudarja, da Perraultov izvirnik ni tako ekspliciten pri izrekanju krivde, kot to srečamo pri številnih prevodih. Vseeno pa vsebuje določene negotovosti, ki se tičejo razmerja med spoloma. Oba Perraultova nauka tako še vedno potrjujeta absolutni patriarhat, ga slikata kot raj, ki je izgubljen zaradi ženske radovednosti. Christina Bacchilega, *Postmodern Fairy Tales: Gender and Narrative Strategies* (Philadelphia, 1997), 105.

obsoja ženski spol na splošno, drugi zgolj zatrjuje, da je takšno nasilno vedenje zgolj deviacija od norme običajnega moškega vedenja.⁸

Kaj je botrovalo takšnim spremembam v naraciji, ki jih je prinesla Perraultova predelava? Predvsem naj bi ta pripovedka (vključno z drugimi) igrala pomembno vlogo pri vzgojnem, civilizacijskem procesu, doprinesla naj bi k moški dominaciji in debati o primernih družbenih in spolnih vlogah za ženske in moške v času Ludvika XIV.⁹ Francoske aristokratinje 17. stoletja so brez dostopa do uradne izobrazbe namreč organizirale lastne intelektualne dogodke ter salone. Želele so razvijati lastno kreativnost, prizadevale so si za večjo neodvisnost žensk lastnega stanu ter zahtevale resnejšo vlogo v javnem intelektualnem dogajanju.¹⁰ Na literarne salone takratnega časa bi lahko tako gledali kot na izobrazbene vire za ženske višjega stanu, pri čemer Domna Stanton govori o bitki (spolov) za vednost.¹¹ Posledično se je zato v Franciji pojavilo veliko traktatov o primernem položaju žensk v družbi in družini. Avtorji teh razprav so napadali to, kar so dojemali kot »izprijeno« žensko naravo, želeli so omejiti in cenzurirati družabno življenje žensk. Izobražene in bolj neodvisne ženske, torej v prvi vrsti aristokratinje, naj bi s svojim vedenjem spodjedale družinske vrednote. Med najbolj znanimi zagovorniki »udomačene« ženske sta bila Perrault in Fenelon. Prvi je sicer napisal pesnitev z naslovom *Apologija žensk* (1694), ki pa se bolj kot njihova obramba bere kot obsodba in kritika njihove »naravne« predispozicije. Kot zagovornik konservativnih predstav o ženskah je Perrault želel nakazati, kako naj bi se ženske vedle svoji (neenakopravni) vlogi primerno, kar razberemo tudi iz njegovih pravljič, ki slikajo like žensk v brezizhodnih in

8 Maria Tatar, »Bluebeard's Curse: Repetition and Improvisational Energy in the Bluebeard Tale«, v: *Bluebeard's Legacy: Death and Secrets from Bartók to Hitchcock*, ur. Griselda Pollock, Victoria Anderson (London, 2009), 25.

9 Jack Zipes, *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and the Relevance of the Genre* (London, 2006), 160.

10 Jack Zipes, *When Dreams Came True: Classical Fairy Tales and their Tradition* (New York, 2007), 33–34.

11 Domna Stanton, *The Dynamics of Gender in Early Modern France: Women Writ, Women Writing* (Farnham, 2014), 22.

pogosto okrutnih situacijah, ki nato najdejo svoje »pravo mesto« in varnost v zavetju moškega junaka in domačega ognjišča.¹²

Strinjamo se lahko z Zipesom, ki predlaga, da berimo *Sinjebradca* kot odziv na naraščajočo močjo francoskih aristokratinj 17. stoletja, ki so pridobile vse večjo kulturno vlogo. V okviru tega in te pravljice bi lahko tako govorili o krizi *falokracije*.¹³ Tako ni presenetljivo, če Perraultova pravljica graja in obsoja žensko radovednost, sploh če le-to povežemo z željo po vednosti. Na splošno gledano je namreč ravno ženska radovednost tista lastnost v pravljicah, ki se jo kaznuje in povezuje s smrtjo, medtem ko je moška radovednost prezentirana kot življenjsko gonilo.¹⁴ V *Sinjebradcu* deluje obsodba ženine transgresije še toliko bolj ostra in nedojemljiva, saj celo zasenči morilska dejanja moža.¹⁵ Očitán prestopék tudi izzove smrtno kazen, ki je ekstremno nesorzazmerna s prestopkom. Radovedna žena je tako upodobljena z izjemno nelaskavimi in negativnimi potezami.¹⁶ Njena radovednost je tako močna, da se ne zmeni za goste ter hiti proti prepovedani sobi, pri čemer si skoraj zlomi vrat. Čeprav na kratko razmišlja o posledicah »neubogljivosti«, se pred vrati nato ne upre skušnjavi.¹⁷ Ta Perraultova pravljica, ki je položila tolikšno težo na protagonistkino (domnevno transgresivno) radovednost, je po Tatar gotovo vplivala na mnoge kasnejše različice in predelave, zaznamovala pa je tudi številne ilustracije.¹⁸ V le-tej je pogosto

12 Zipes, *Why Fairy Tales Stick*, 159–160. Za podrobnejšo analizo glej: Lewis C. Seifert, *Fairy Tales, Sexuality, and Gender in France, 1690–1715: Nostalgic Utopias* (Cambridge, 2006).

13 Zipes, *Why Fairy Tales Stick*, 160.

14 Maria Tatar, *The Hard Facts of the Grimm's Fairy Tales* (Princeton, 1987), 158.

15 Warner, *From the Beast to the Blonde*, 243.

16 »Le njo ni zabavalo vse to bogastvo; ni mogla dočakati, da bi odprla ono malo sobico tam spodaj. Radovednost jo je silila, da je stekla po skrivnem stopnišču, ne da bi pomislila, da je nevljudno zapustiti družbo. Tako se ji je mudilo, da si je na stopnicah dvakrat skoraj vrat zlomila. Prišla je do sobice in se za hip ustavila. Spomnila se je moževe prepovedi. Pomislila je tudi na nesrečo, ki ji jo neubogljivost lahko prinese. Toda skušnjava je bila premočna, ni je mogla premagati«. Perrault, *Obuti maček*, 25–26.

17 Maria Tatar, *Off With Their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood* (Princeton, 1993), 105; *Ibid.*, *The Hard Facts*, 158. Po mnenju Tatar so pravljicne protagonistke tudi pogosto kaznovane že zaradi osebnih lastnosti, ne nujno le zaradi moralno spornih dejanj.

18 Tatar, *Hard Facts*, 159.

izpostavljen motiv krvavega ključa, ki služi kot znamenje transgresije. Tudi folkloristi so ta element izpostavljali kot ključni del zgodbe. V tem kontekstu so razni interpreti, pisci in ilustratorji vzpostavljali vzporednice med Perraultovo protagonistko ter specifičnimi bibličnimi in mitološkimi ženskimi liki, ki so bili povezani s kršitvijo prepovedi, kot so Psiha, Eva in Pandora.¹⁹ Pogosto imajo predelave *Sinjebradca* celo pomenljiv naslov, kot je na primer »usodni učinki radovednosti«, kar dodatno dramtizira »zločin« radovednosti.²⁰

Pri tem se oblikuje tudi vprašanje, za kakšne vrste radovednost gre. Laura Mulvey povezuje radovednost Pandore, Eve in Sinjebradčeve žene z epistemologijo. Vendar patriarhalni diskurzi zlahka spreobrnejo žensko intelektualno radovednost v seksualno.²¹ Bettelheimovo branje *Sinjebradca* je v tem primeru tipično in z vidika folkloristike zelo ozko, saj ga bere kot zgodbo o seksualni skušnjavi. Po njegovem mnenju gre za svarilno zgodbo, ki opozarja ženske pred tem, da bi se vdajale seksualni radovednosti, moške pa pred jezo seksualne izdaje: »Naj Sinjebradca razlagamo tako ali drugače, to je poučna zgodba, ki svari: Žene ne popuščajte spolni radovednosti; možje, naj vas ne zanese jeza, če vas je žena prevarala.«²² Ko se enkrat ženskim likom pripiše seksualno radovednost, lahko hitro pride tudi do implikacij o nezvestobi. Govor o voljnosti zvedavih žensk pridobi konotacije spolne transgresije. Na ta način nato nastajajo svarilne pripovedi, ki so uperjene proti nezvestobi, ki je izpeljana kot posledica neubogljivosti.²³ Čeprav bi ravnanje Sinjebradčeve žene, kot predlagajo Tatar, Warner in Bacchilega, lahko brali kot epistemološko raziskovanje in kot iniciacijski obred dekletovega odraščanja ali celo kot spoznavanje same sebe, pri čemer je ključen motiv

19 Tatar, »Bluebeard«, 56. »Od Perraultovega časa naprej so pripovedko oblikovali kot zgodbo o transgresivni želji, kot tekst, ki poudarja grozljive posledice radovednosti in neubogljivosti. Perrault predstavlja Sinjebradčevo ženo kot lik, ki trpi zaradi presežka želje po spoznanju tistega, kar leži za vrati«. Maria Tatar, »Introduction: Bluebeard«, v: *The Classic Fairy Tales* (New York, 1999), 139.

20 Warner, *From the Beast to the Blonde*, 244.

21 Laura Mulvey, *Fetishism and Curiosity* (Bloomington, 1996), 60–61.

22 Bruno Bettelheim, *Rabe čudežnega: o pomenu pravljic* (Ljubljana, 2002), 413. Glej tudi: Bacchilega, *Postmodern Fairy Tales*, 106.

23 Tatar, *Off With Their Heads!*, 113, 115.

krvave izbe, pa je za mnoge teoretike krvavi ključ kot simbol neubogljivosti predstavljal jedro pravljice.²⁴ Bettelheim in drugi tako obrnejo zgodbo o brutalnih umorih v pripoved o ženski šibkosti. Radovednost žene je celo nakazana kot vzrok za moževo neracionalno obnašanje.²⁵

V nasprotju s tem pa lahko v liku Sinjebradca razberemo resnične slabosti, ki jih prinaša patriarhalna dominacija. Zipes bere *Sinjebradca* kot zgodbo o moški oblastnosti in preračunljivosti, ki izvirata iz potrebe po nadvladi. Želja po nasilni oblasti morda izhaja celo iz dejstva, da se moški lik zaveda, da je njegova domnevno naravno dana dominanca nad žensko povsem arbitrarna. Ta zgodba bi lahko tako naslavljal strah pred žensko in stvarmi, ki so povezane s konstruiranim moškim bistvom.²⁶ Vsekakor se lahko strinjamo, da gre za pripoved, kjer v jedru ni le protagonistkino odkrivanje prepovedanega, ampak tudi skrivanje vednosti o moški identiteti. In četudi ta vednost temelji na skrhani identiteti, vseeno daje moč tistemu, ki jo poseduje.²⁷ Sinjebradec tako med drugim reprezentira dominantni, patriarhalni in aristokratski red, agira kot nasilni uveljavitelj zakona, predvsem znotraj lastne hiše. Pri tem se poslužuje vzgojnega procesa in postopkov, ki racionalizirajo in ohranjajo njegovo falocentrično moč.²⁸ Warner vidi Sinjebradca kot božansko figuro, ki vlada rajskemu vrtu, pri čemer je on sam hudič, skušnjavec, patriarh ter vzdrževalec družbenega reda. Kot tak uteleša sankcije in omejitve, s katerimi se podreja žensko.²⁹ Sinjebradec je tako skušnjavec, ki usmerja žensko proti želeni transgresiji;

24 Sinjebradec je po Bacchilegi zgodba iniciacije, pri čemer se junakinja po zaslugi drznosti in premetenosti uspešno sooči s smrtjo. Preživetje zahteva premeteno prevaro, hkrati pa predpostavlja zavezništvo, stik s skupnostjo, saj protagonistka potrebuje zaveznike. Bacchilega, *Postmodern Fairy Tales*, 110.

25 Tatar, *Hard Facts*, 161.

26 Zipes, *Why Fairy Tales Stick*, 157, 180–181.

27 Tatar, *Secrets Beyond Doors*, 62.

28 Zipes, *When Dreams Came True*, 41.

29 Warner, *From the Beast to the Blonde*, 244; Podobno piše tudi Marilyn Jurich, *Scheherezade's Sisters: Trickster Heroines and their Stories in the World Literature* (Westport, 2008), 113.

je rajska kača, ki vzbuja željo in prinaša smrt.³⁰ Izrečena prepoved je tista, ki skorajda neizogibno vodi h kršitvi, deluje celo kot povabilo k prestopku, s čimer zapečati ženino usodo, še preden se ta »pregreši«. Sama formulacija pripovedi tako vodi in pospešuje transgresijo.³¹

Čeprav konec Perraultove pravljice prinaša Sinjebradčevo smrt, pa to ne pomeni popolne rešitve za njegovo ženo. Patriarhat ostaja neporažen, saj se vdova na novo poroči, se pravi preide v roke drugega moža – znova se afirmira njena podrejenost. To sporoča ciklično naravo nasilja, ki ne napeljuje na njegovo razrešitev, temveč kontinuiteto. Kot piše Anderson, se pri Perraultu – za razliko od nekaterih ljudskih različic, kjer uničijo tudi Sinjebradčevo posestvo – ohranja tudi moževa hiša, ki reprezentira institucijo zakona. Vzdržuje se sistem, ki ščiti Sinjebradčeve aktivnosti. Gre tako za še eno »temeljno dramo o viktimizaciji ženske, ki izvira iz moškega monopola razuma in oblasti«. ³² Tatar pa vendarle najde potencialne subverzivne elemente v teksturi te pravljice. Le-ta naj bi odstopala od drugih pravljic v tem, da upodablja zakon oziroma poroko kot nekaj zastrašujočega. Za razliko od drugih pravljic, ki se začnejo z bolečim odhodom od doma in se končajo s srečno poroko, kaže Sinjebradec zgodbo ženske, ki zapušča varnost doma in vstopa pod nevarno okrilje moža. Gre tako za tekst, ki do neke mere spodbija mit romantične ljubezni.³³

30 Marina Warner, »Bluebeard's Brides: The Dream of the Blue Chamber«, *Grand Street* 9, št. 1 (1989), 126.

31 Dinamika prepovedi in kršitve je sicer eno najosnovnejših gibal pravljicne fabule, kar je razvidno na primer iz Grimmovih pravljic kot sta Trnuljčica in Marijino dete. Tatar, *Hard Facts*, 165–166.

32 Victoria Anderson, »Introduction: A Perrault in Wolf's Clothing«, v: *Bluebeard's Legacy: Death and Secrets from Bartók to Hitchcock*, ur. Griselda Pollock, Victoria Anderson (London, 2009), 8–11.

33 Tatar, »Bluebeard«, 56. Po Tatar tesnobne fantazije, vezane na spolnost in poroko, niso bile redkost v Evropi 17. in 18. stoletja, kar morda odraža sam Sinjebradec. Ženske so se takrat poročile relativno mlade, obstajala je velika stopnja smrtnosti med porodom. Odhod od doma je lahko pomenil strah pred izolacijo, nasiljem, zlorabo in zakonsko odtujenostjo. Tatar, *Classic Fairy Tales*, 140.

KRVAVA IZBA ANGELE CARTER V RELACIJI DO PERRAULTOVE PRIPOVEDKE

Revizija Perraultovega Sinjebradca *Krvava izba* Angele Carter je izšla leta 1979 v zbirki z istoimenskim naslovom, kamor so vključene še nekatere druge predelave klasičnih pravljic.³⁴

Carter s svojo parodistično in postmodernistično pisavo razbija klasične konvencije pravljic, zaradi česar (se) posledično spremeni tudi naš odnos do izvirnih pripovedi, ki so formirale pravljичni kanon zahodne kulture.³⁵ Po mnenju same avtorice je njeno delo demitologizacija avtoritarnega, represivnega diskurza.³⁶ V ospredju novega pravljичnega diskurza je predvsem feministični pristop, s pomočjo katerega skuša Carter dekonstruirati in demistificirati ideološke konstrukte, vezane na maskulinitet in femininitet ter na norme patriarhata, ki jih odražajo pravljice.³⁷

Angela Carter pri tem vrača glas tudi svojim pravljичnim protagonistkam. Zgodba *Krvava izba* je pripovedovana v prvi osebi ednine, kar pomeni, da protagonistka podaja svoj vidik, svojo naracijo, česar sicer Perraultove

34 Zbirka vsebuje tudi predelavo pravljic *Lepotica in zver*, *Obuti maček*, *Sneguljčica*, *Trnuljčica*, *Rdeča kapica*, *Alica v čudežni deželi* in nemške balade *Vilinski kralj*.

35 Po Zipesu postmoderne pravljice razbijejo pravljice na fragmente, vendar jih nato vnovično ne zberejo v celoto. Namesto tega nastajajo umetne pravljice, ki nas že s samo formo opozarjajo na različne načine oblikovanja zgodb. Končni namen postmodernistične pravljice ni njena zaključenost, ampak odprtost, pomembna je diferenciacija. Ne gre več za postavljanje novih norm, temveč za njihovo prevpraševanje. Jack Zipes, *Fairy Tale as Myth/Myth as Fairy Tale* (Lexington, 1994), 157–158.

36 Danielle Roemer, »The Contextualization of the Marquis in Angela Carter's 'The Bloody Chamber'«, *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998), 96. Tako Angela Carter: »Sem v demitologizacijskem poslu. Zanimajo me miti – zgolj zato, ker so izjemne laži narejene, da jemljejo svobodo ljudem«. Lorna Sage, »Angela Carter: The Fairy Tale«, *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998), 62.

37 Aytül Özüm, »Deconstructing Masculine Evil in Angela Carter's The Bloody Chamber Stories«, v: *Promoting and Producing Evil*, ur. Nancy Billias, Robert Fisher (Amsterdam, 2010), 110. Carter se je sicer zapisala feminizmu, na katerega sta vplivala marksistični materializem ter francoska politična teorija. Nanjo so vplivali tudi Simone de Beauvoir, Roland Barthes ter Louis Althusser. Marion May Campbell, *Poetic Revolutionaries. Intertextuality and Subversion* (New York, 2014), 112.

junakinje niso bile deležne, saj jim je glas bil odvzet.³⁸ Pripoved je, tako kot ostale iz te zbirke, predstavljena iz tradicionalne, srednjeveško obarvane in predmoderne postavitve v 20. stoletje, s čimer ustvarja občutek zgodovinskega anahronizma ter vzpostavlja kontraste med različnimi obdobji. Z zgodovinsko konkretizacijo oziroma z opredeljenim prostorom in časom pa se razblini »čar« pravljicne univerzalizacije.³⁹ Pripoved Angele Carter je tudi precej daljša in bolj detajlirana. Na mesto Sinjebradca stopi Markiz, sicer prav tako premožen aristokrat, z dodanimi lastnostmi dekadenta, desadovskega libertinca in poznavalca umetnosti. Carter je sicer precej zvesta fabuli Perraultove zgodbe, a dodaja tudi druge elemente. Njen stil pisave je tisti, ki se precej razlikuje od izvornika, je razkošen, dekadentno obarvan, s precejšno mero erotike. Perraultov slog je namreč, kot na to opozarja Hermannson, skorajda zavajajoče preprost, brez odvečnih elementov.⁴⁰ Največji spremembi, ki ju vpelje Carter, sta konec, kjer je mati tista, ki intervenira in reši hči, ter uvedba slepega uglaševalca klavirja, ki postane boljši partner za protagonistko oziroma predstavlja alternativo »agresivni moški seksualnosti«.⁴¹

38 Ruth Bottigheimer v svoji raziskavi *Grimms' Bad Girls and Bold Boys* pokaže (sicer na podlagi pravljic bratov Grimm), kako so pravljicarji odpravljali ženski govor in utišali protagonistke. Takšen diskurz lahko tako razumemo kot obliko dominacije, pri čemer sama raba jezika kaže na vrednote in porazdelitve moči znotraj specifične družbe. Ruth Bottigheimer, *Grimms' Bad Girls and Bold Boys. The Moral and Social Vision of the Tales* (New Haven, 1987), 51.

39 Lawrence Phillips. »Sex, Violence and Ethics – Reassessing Carter's 'Moral' Relativism«, v: Angela Carter: *New Critical Readings*, ur. Sonya Andermahr, Lawrence Phillips (London, 2012), 220; Susanne Gruss, *The Pleasure of the Feminist Text: Reading Michèle Roberts and Angela Carter* (New York, 2009), 197, 203.

40 Hermannson, *Bluebeard*, 42.

41 Stephen Benson, »Angela Carter and the Literary Märchen: A Review Essay«, *Movels & Tales* 12, št. 1 (1998), 35. Robin Ann Sheets sicer navede štiri spremembe, ki jih Carter uvede v svoji interpretaciji Perraulta: moža upodobi kot zavetnika umetnosti in zbiralca pornografije; ženi doda moralno kompleksnost in narativni nadzor; razvije drugačen tip protagonistkininega partnerja; obnovi lik matere, ki je v pravljicah zanemarjen. Robin Ann Sheets, »Pornography, Fairy Tales, and Feminism: Angela Carter's "The Bloody Chamber"«, *Journal of the History of Sexuality* 1, št. 4 (1991), 644.

V *Krvavi izbi* lahko najdemo več feminističnih intervencij, pri čemer pa se Carter skuša zavestno oddaljovati od struje njej nezadostnega radikalnega feminizma, od idealističnih, esencialističnih in dualističnih predstav o ženskah. S svojo prozo namreč ni želela ustvarjati feminističnih mučenic, ikon ali vzornic. V celotni zbirki tako vsi moški niso zgolj zatiralci in vse ženske tudi ne nemočne žrtve, oboji posedujejo različne negativno ali pozitivno zaznamovane karakterne lastnosti; protagonistke se upirajo prevzemanju moralno vzvišenih stališč in politično korektnemu vedenju.⁴² Markizova žena ni upodobljena kot popolnoma »nedolžna žrtev«, prav tako ni Perraultova naivnica, saj pristaja na »šarado nedolžnosti in pregrehe«. Carter pri tem polemizira soudeležnost (*complicity*) ženske v njeni podrejenosti, kar se pojavlja skozi celotno zbirko. S tem ko razbija ikono naivne junakinje in pozicijo moralne gotovosti, se Carter oddaljuje tudi od Perraultove pripovedi, ki, kot smo pokazali, ni skoparil z moralnimi nauki in navodili. *Krvava izba* dopušča nasproti temu možnost moralne dvoumnosti, odvzema besedilu vzgojno nalogo, spodbuja k več interpretacijam.

Po mnenju Tiffin vsaka zgodba v *Krvavi izbi* ponuja drugačen feminističen odziv na vprašanje patriarhata, ki je zakodiran znotraj pravljic. Zgodbe, kot so *Krvava izba*, *Tigrova nevesta* in *Gospod Lev*, vse temeljijo na pravljicah (*Sinjebradec*, *Lepotica in zver*), ki prikazujejo velik razkorak med revščino dekleta in bogastvom moškega, pri čemer Carter preizprašuje žensko seksualno in ekonomsko podrejenost, polemizira vloge, ki se v pravljicah dodeljujejo glede na spol in družbeni status. Zato tudi Carter ustvari ženski lik, ki uhaja konstrukt spolne razlike. Njene junakinje lahko zavzamejo močne, herojske, tradicionalno predpisane moške vloge, kar predstavlja lik matere iz *Krvave izbe*:

Še nikoli nisi videl takšnega divjega bitja, kot je bila moja mati, ko so ji vetrovi zagrabili klobuk in ga odpihnili proti morju, tako da so njeni lasje bili njena bela griva, njene onogavičene noge razkrite do stegen, njena krila

42 Sarah Gamble, »Penetrating to the heart of the Bloody Chamber: Angela Carter and the Fairy Tale«, v: *Contemporary Fiction and the Fairy Tale*, ur. Stephen Benson (Detroit, 2008), 27–28.

spodvita okoli njenega pasu, z eno roko na uzdah dvigajočega se konja, medtem ko se je ena roka oklepala očetovega vojaškega revolverja – in za njo lomilci divjega, brezbriznega morja, kot priče besneči pravici. In moj mož je stal, nepremičen kot kip, kot da bi bila Meduza, z mečem še vedno privzdignjenim nad njegovo glavo, kot v tistih mehaničnih upodobitvah Sinjebradca, ki jih vidiš na sejemskih vitrinah.⁴³

Spet drug primer je protagonistka, ki napreduje od naivnosti do vednosti, dano ji je namreč spoznanje sebe, svojega telesa in sveta, kar je sicer pravljičnim junakinjam pogosto odvzeto. Po drugi strani je maskulinitet pri Carter včasih celo groteskno stopnjevana, zaradi česar deluje kot defamiliarizirana grozeča maska. Markiz poseduje tipične lastnosti patriarhalne kulture, ki jo je stoletja vzpostavljala zahod, in sicer moč, bogastvo ter vplivno ime, vse to, kar ga tudi varuje pred moralno krivdo.⁴⁴ V *Krvavi izbi* je ta maskulinitet – vzpostavljena in vzdrževana z zunanjimi dejavniki – predstavljena kot maska, s katero si mož zagotavlja avtoriteto. Pri tem si pomaga z grožnjo zakona, prepovedi, kazni in nasiljem nad ženskim telesom.⁴⁵ To bi lahko celo povezali s tem, kar je Zipes izpostavil pri liku Sinjebradca kot nemožnost priznanja, da kot moški z arbitrarno dodeljeno močjo te moči nima. Zgradi si fasado, ki se napaja iz nihilističnega sadizma nad drugim(i), v primeru *Krvave izbe* nad ženo. Markiz je s tega vidika nehumano utelešenje destruktivne moči ter kot tak simbol same smrti, zaradi česar je tudi

43 Angela Carter, *Bloody Chamber and Other Stories* (London, 2006), 40. O takšnih protagonistkah pišeta Jessica Tiffin, *Marvelous Geometry: Narrative and Metafiction in Modern Fairy Tale* (Detroit, 2009), 68; in Claire Colebrook, *Irony* (London, 2002), 168.

44 Roemer, »The Contextualization of the Marquis«, 101.

45 Colebrook, *Irony*, 169. Markiz je tudi fizično predstavljen kot nekdo, ki se skriva za masko oziroma je eno z masko: »A njegov nenavaden, težak, skorajda voščen obraz ni bil zaznamovan z izkušnjo. Zdelo se je, kot da so ga izkušnje popolnoma zgladile kot kamen na plaži, katerega razpoke so izprale zaporedne plime. In včasih se je ta obraz [...] zdel kot maska, kot da bi njegov resnični obraz, obraz, ki je resnično odražal vse njegovo življenje, ki ga je živel v svetu, preden me je spoznal, celo preden sem se rodila, kot da je ta obraz ležal pod to masko.« Carter, *The Bloody Chamber*, 3. In: »Velikanski moški, ogromen moški in njegove oči, temačne in nepremične, kot tiste oči starih Egipčanov, naslikanih na sarkofagih, pritrjene na mene«. *Ibid.*, 7.

njegov obraz kot maska brez čustev.⁴⁶ Carter pri tem izpostavlja njegove različne apetite: perverzno seksualne, ekonomske, zločinske, elitistične, literarne, umetniške itd. Ti apetiti izvirajo iz obsesivne in sadistične želje po konzumiranju tega, kar poseduje in kar ga ogroža. Markizova lakota pa pod vsem tem nakazuje na njegovo lastno sterilno praznino.⁴⁷ Tukaj se kažejo tudi najočitnejše povezave z desadovskim libertincem in njegovo mizoginijo. Čeprav Carter v tej kratki zgodbi in v svojem nefiktivnem delu *Sadovska ženska* do neke mere zagovarja pornografsko pisavo (in s tem de Sada), pa Markiz predstavlja reakcionarno plat desadovstva. Reprezentira namreč pornografijo, ki »služi okrepitvi obstoječega sistema, vrednot in idej v dani družbi«. ⁴⁸ V ta kontekst bi lahko vpeljali tudi pronicljivo analizo de Sada Simone de Beauvoir, ki je v eseju *Je treba de Sada sežgati* tako analizirala sadistične aristokrate:

Večini mladih aristokratov tistega časa pa je bil skupen en sen. Potomci propadajočega razreda, ki so nekoč posedovali konkretno oblast, ampak niso obdržali nobene realne nadvlade, so skušali status, ki jih je navdajal z nostalgijo, oživljati simbolično, v zasebnosti spalnic: status samega in suverenega fevdalnega despota.

Sadističen spolni akt nudi dominirajočemu iluzijo moči in kontrole, vsa pozornost je usmerjena vanj, napaja se s krutostjo.⁴⁹ Markiz iz *Krvave izbe* je podoben lik libertinca, ki izkorišča zaradi zadovoljevanja perverzij. V ta namen se tudi poroči, si (seksualno) podredi žene in jih nato ubije. V svoji

46 Kari E. Lokke, »'Bluebeard' and 'The Bloody Chamber': The Grotesque of Self-Parody and Self-Assertion«, *Frontiers: A Journal of Women Studies* 10, št. 1 (1988), 10.

47 Roemer, »The Contextualization of the Marquis«, 103.

48 Sheets, »Pornography, Fairy Tales, and Feminism«, 635. Raziskovalci, ki analizirajo *Krvavo izbo*, izpostavljajo kot najpomembnejšo intertekstualno referenco Markiza de Sada. Z njim skuša avtorica razbiti stare diskurze o ženski pasivni seksualnosti. V istem letu kot *Krvavo izbo* je Carter pisala tudi *Sadovsko žensko* in v kratko zgodbo vplete tudi kar nekaj izmed idej, ki jih je razvijala v teoretsko-esejističnem delu. Markiz je pri tem seveda očitna aluzija na Markiza de Sada. Carter sama potrdi povezavo med de Sadom in *Krvavo izbo*: »Pred nekaj tedni sem napisala verzijo Sinjebradca in dejansko mi je uspelo vanjo vključiti večino de Sada, kar me veseli«. Heidi Yeandle, *Angela Carter and Western Philosophy* (New York, 2017), 169.

49 Simone de Beauvoir, »Must We Burn de Sade?«, *120 Days of Sodom* (New York, 1987), 8.

krvavi izbi, ki je esenca njegovega sadističnega nihilizma, si predstavlja sebe *brez žene*, kar je eksplicitno imenovanje izničenja drugega.⁵⁰ Moška seksualnost je tako znotraj teksta orientirana v smeri smrti. Moški ne ubija le dobesedno z mečem, ampak tudi s falusom in očesom (pogledom). Pornografija postane sredstvo razkazovanja moške oblasti ter izraz agresije nad žensko. Mož kot nosilec moči uveljavlja svojo moč skozi aktiven pogled, ki reducira ženo na pasiven, opazovan objekt. Markiz svoje fantazije inscenira ter jih v igri z ženo izenačuje z vizualnimi pornografskimi podobam, njegov pogled je tisti, ki formira senzacije:

In v ogledalu sem zagledala živo podobo Ropsove jedkanice iz zbirke, ki mi jo je pokazal, ko nama je zaroka dovoljevala, da sva bila skupaj sama ... otrok s svojimi tršatimi nogami, gola z izjemo škornjev na gumbе in rokavic, zakrivajoč si obraz z roko, kot da bi njen obraz bil zadnja shramba njene sramežljivosti; in star razuzdanec z monoklom, ki si jo je ogledoval, ud za udom. On v svoji londonski opravi; ona gola kot jagnječja zarebrnica. Najbolj pornografska od vseh konfrontacij.⁵¹

V tem kontekstu gleda Markiz na svoje žene tudi kot na kiparske oziroma umetniške izdelke. Ženo izdeluje po svoji meri ter jo objektificira.⁵² Vendar pa žena po drugi strani skozi zgodbo pridobiva na moči, se pravi ni zgolj preprosta radovednica, pasivna žrtev ali naivnica, kot jo poznamo iz Perraultovih pripovedk. Po Gamble so protagonistke zbirke *Krvave izbe* morda prototip »razcepljene ženske identitete, je hkrati plenilec in plen, erotični objekt ter seksualni agresor«. Kot najpomembnejši namen te zbirke in tudi *Sadovske ženske* pa lahko morda izpostavimo spodbujanje žensk k zavračanju trpeče in pasivne mučenice.⁵³ Carter preobrazi in

⁵⁰ Roemer, »The Contextualization of the Marquis«, 103; Gamble, »Penetrating to the heart of the Bloody Chamber«, 28. Kot lahko dobesedno preberemo v *Krvavi izbi*: »Tja lahko grem, moraš razumeti, da zaužijem redke užitek, ko si predstavljam sebe brez žene«. Carter, *The Bloody Chamber*, 19.

⁵¹ *Ibid.*, 11.

⁵² Roemer, »The Contextualization of the Marquis«, 109. Markiz je v *Krvavi izbi* opisan kot oseba, ki zbira žene: »Trikrat poročen za časa moje kratke življenjske dobe s tremi različnimi gracijami in zdaj, kot da bi demonstriral eklekticism svojega okusa, me je povabil, da se pridružim tej galeriji lepih žensk«. Carter, *The Bloody Chamber*, 5.

⁵³ Gamble, *Angela Carter*, 33, 100.

kontekstualizira vlogo nemočne in nedolžne žrtve, pri čemer poudarja draž družbeno-ekonomskih okoliščin v kombinaciji s spolno razliko. Mlada protagonistka je na primer videla svojo nedolžnost kot prednost ter tako zamenjala svoje devištvo za moža in bogastvo (»Ta prstan, krvava ovratnica iz rubinov, garderoba oblačil od Poireta in Wortha, njegov vonj po ruskem usnju – vse se je zarotilo, da me popolnoma zapelje ...«).⁵⁴ A takoj ko vstopi v prepovedano sobo, spozna resnične namene moža ter se posledično odloči ubežati smrti in se postaviti zase. Markizova žena sicer ni izkušena, pristaja na konvencije krepostnosti, a je na koncu koncev vendarle tudi »voljna žrtev«, saj jo zapeljejo luksuz, nevarnost in dekadentni mazohizem (samo) objektivizacije. Carter s tem noče zagovarjati podrejanja in dominacije, temveč pokazati, da te oblike oblasti niso nekaj samoumevnega ali naravno danega, ampak da sadomazohistično razmerje nastaja znotraj parametrov izkoriščevalske družbene dinamike.⁵⁵ Protagonistka šele znotraj mazohističnega razmerja – po prostovoljnem vstopu vanj – spozna destruktivne posledice spolnega in ekonomskega izkoriščanja. *Krvava izba* tako po mnenju Bacchilege na različne načine prikazuje soudeležnost žensk v njihovi lastni podrejenosti. In le potem, ko prepoznamo te načine, ko razumemo ekonomijo seksualne politike, lahko spremenimo dinamiko moči med spoloma. V tem kontekstu lahko omenimo tudi pozitivno vrednotenje Angele Carter de Sada in pornografije. V *Sadovski ženski si*, drugače od aktivistk, kot je bila Andrea Dworkin, predstavlja pornografijo kot morebiten subverziven diskurz, ki lahko afirmira žensko seksualnost in se bori proti njeni represiji, pri čemer zavrača pasivnost ženske mučenice.⁵⁶ Carter odobrava predvsem de Sadovo obravnavo seksualnosti kot politične realnosti: »[K]er ni religiozen, ampak političen človek, dejstev ženske seksualnosti ne tretira kot moralne dileme, temveč kot politično realnost. V bistvu obravnava vso

54 Carter, *The Bloody Chamber*, 7. Da je mladenko sploh privlačil Markiz, je morala v osnovi do njega čutiti vsaj minimalno afiniteto. To se razkrije v njeni senzualnosti, želečem odzivu na izkustvo, želji po bogastvu. Roemer, »The Contextualization of the Marquis«, 104.

55 Bacchilega, *Postmodern Fairy Tales*, 120–123.

56 Gamble, *Angela Carter*, 100.

seksualnost kot politično realnost ...«⁵⁷ De Sade naj bi upošteval svobodno seksualno izražanje žensk, ki ga te institucije zatirajo, ter jim tako odprl potencialen prostor za pridobivanje moči v razmerjih.⁵⁸ Carter skuša to realizirati v *Krvavi izbi* in drugih zgodbah. V procesu samoiskanja želi svoje protagonistke konstruirati kot aktivne, senzualne, želeče in neobvladljive.⁵⁹ Pri tem si pomaga z rabo erotične pisave in aluzijami na dekadenco literaturo, s čimer spodkopava vzgojno in rigidno pravljico pisavo, ki ustvarja romantične mite. Obenem pa pokaže tudi na formalno podobnost med pravljico in pornografsko pisavo, saj se obe zanašata na ponovljive motive, na pluralizacijo raznih verzij iste teme ter na prazna mesta v tekstu, kamor se bralci lahko vstavijo.⁶⁰ Carter igra ravno na ta prazna mesta, z namenom subvertiranja konceptov spola, namena in svobodne volje. Pornografsko pisavo preobrazi z namenom, da bi povezala ženske z lastno senzualnostjo in hotenjem. Te zgodbe tako ustvarjajo nove literarne prostore, kjer seksualnost in svobodna volja žensk nadomestita stare koncepte nedolžnosti in moralnosti.⁶¹

Ena izmed pomembnih transformacij ob tem doletu koncept (ženske) radovednosti, ki je, kot smo videli, pri Perraultu negativno zaznamovana. Carter rehabilitira radovednost oziroma jo spremeni v vedoželjnost predvsem in tudi z rabo intertekstualnih referenc. Z direktnim imenovanjem mita Pandore in Eve polemično preizprašuje žensko željo po vednosti ter odklonilen odnos patriarhalne družbe do nje. Seksualni radovednosti odvzame negativni predznak oziroma poveže žensko željo po spoznavanju z epistemologijo. V liku Pandore je videla subverzivno moč tudi Laura Mulvey, in

57 Angela Carter, *Sadeian Woman: An Exercise in Cultural History* (New York, 2001), 27. Ženska seksualnost je po Carter povezana z ekonomijo nuje in neenako porazdelitvijo ekonomske moči: »Razmerja med spoloma določajo zgodovina in zgodovinska dejstva odvisnosti žensk od moških«. *Ibid.*, 6–7.

58 Sheets, »Pornography, Fairy Tales, and Feminism«, 635. Kot piše Carter: »Rada bi verjela, da je ženskam omogočil rabo pornografije oziroma dovolil, da le-to preplavijo ideologije, ki niso sovražne do ženske.« Carter, *Sadeian Woman*, 37.

59 Merja Makinen, »Angela Carter's 'The Bloody Chamber' and the Decolonization of Feminine Sexuality«, *Feminist Review* 42 (1992), 9–10.

60 Sage, »Angela Carter«, 55–56.

61 Özüm, »Deconstructing Masculine Evil«, 109.

sicer prav tako v navezavi na *Krvavo izbo*. Pri tem izpostavi korelacijo med prostorom in (rado)vednostjo, pri čemer je slednja pogoj za vstop v prostor (skrivnosti). Pandorino gesto vstopa in interakcije z enigmo bi lahko načeloma obravnavali kot avtorefleksivno, ampak le, če bi prišlo do premestitve iz vizualnega v teoretični register. Pandora mora prodreti v grozo, preiti mora od želje po videnju skritega do želje po aktivnem soočanju, po dešifriranju enigme. Po Mulvey sam mitološki lik Pandore tega ne zmore, a feministične teorije in teksti bi lahko vzeli njeno radovednost ter jo interpretirali kot tisto, kar lahko vidiš z umom.⁶² V tej perspektivi lahko morda razumemo pisateljičino dojemanje Pandore in njeno povezavo z junakinjo, ki prestopi prepovedan prag. To »pozitivno« transgresijo Carter dodatno poudari z vpeljavo in pojmovanjem Evinega lika. Na njeno »kršitev« v rajskem vrtu gleda kot na vajo v svobodni volji, kot preizkušnjo iniciacije, kakršno preživi nato tudi Markizova nevesta. Pogovor Sinjebradčeve žene z uglaševalcem klavirja razkrije Evo kot žensko, ki jo je ukanil patriarhalni bog, kajti Eva je bila, kot tudi protagonistka Angele Carter, že vnaprej določena za transgresijo, bila je del načrta nekoga drugega, nadrejenega.⁶³ Protagonistka se tako s tem spoznanjem postavi zase in zavrača krivdo zaradi kršitve moževe pripovedi: »*Storila sem le tisto, kar je vedel, da bom*«. ⁶⁴ Z zavračanjem krivde se *Krvava izba* tako upira krščanskemu izročilu, ki je vseprisotno v klasičnih pravljicah. Pri tem predeluje tradicionalne judovsko-krščanske predstave o ženskah ter spodkopava doktrino izvirnega greha. Preizkus junakinje tako ni več dojet kot neposlušnost, temveč kot iniciacija v spoznanje sebe in drugega.⁶⁵

62 Mulvey, *Fetishism*, 61.

63 Kimberly Lau, *Erotic Infidelities: Love and Enchantment in Angela Carter's The Bloody Chamber* (Detroit, 2015), 31.

64 Carter, *The Bloody Chamber*, 38.

65 Renfroe, »Initiation and Disobedience«, 86–89; Bacchilegga, *Postmodern Fairy Tales*, 82–83.

SUBVERZIVNOST ALI TRANSFORMATIVNOST?

Kot smo že navedli, najde Tatar potencialna subverzivna mesta v Perraultovem *Sinjebradcu*: poroka je predstavljena kot grožnja ženski identiteti in svobodi, s čimer se razbija romantični pravljичni mit in odpravlja vera v srečen konec. Vendarle pa Perrault še vedno ohranja literarne patriarhalne kode, ki zadevajo spolne vloge. Ženska radovednost je prikazana slabšalno, žena ostaja na koncu v domeni drugega moža, moška oblast ni dekonstruirana ali izničena. Carter vsekakor uspe vnesti več sprememb, ki dajejo ženski lasten glas in željo ter možnost dojemanja in raziskovanja lastne seksualnosti, protagonistka ima več vpliva na lastno življenje. Pisateljčina predelava Perraultove protagonistke nadalje raziskuje družbeno-ekonomske motivacije njenega vstopa v prepovedano izbo, hkrati pa parodira njen mazohizem in ga kontekstualizira.⁶⁶ Vendarle pa je bila erotizacija glavne junakinje tista, ki je zbudila pomisleke pri številnih feminističnih kritičarkah radikalne struje. Patricia Duncker obsodi tako *Krvavo izbo* kot *Sadovsko žensko*, pri čemer trdi, da se deli nista povzpeli nad mizoginijo, ki je globoko zakoreninjena v pravljicah in pornografiji. Angela Carter po Duncker zgolj ponavlja stare erotične klišeje in vzorce že obstoječih pornografskih pripovedi. Žanr pravljice naj bi bil po njenem mnenju tudi tako globoko zakoreninjen v patriarhalni sistem, zaradi česar ga nobena predelava ne more osvoboditi.⁶⁷ A vstavljanje de Sada in erotizacija teksta morda ni (največji) problem pri Carter, kar prepoznajo poznejši kritiki. Kasneje kritičarke, ki predstavljajo strujo dekonstrukcijske feministične kritike, pišejo z zavestjo o rabi postmodernih tehnik in strategij strukturalne igre pri Angeli Carter. Trevenna in Bacchilegga vključujeta teorije Judith Butler in v kontekstu Carter pišeta o prepoznanju spola kot umetnega konstrukta. Carter naj bi predvsem z ironično govorico in parodiranjem uspelo prezizprašati in problematizirati vprašanje ženske seksualnosti v patriarhalnem sistemu. Eksperimentalni performans vlog pravljice postane v *Krvavi izbi*

⁶⁶ Bacchilega, *Postmodern Fairy Tales*, 126.

⁶⁷ Gamble, »Penetrating to the heart of the *Bloody Chamber*«, 25–27; Lucy Armit, »The Fragile Frames of the *Bloody Chamber*«, v: *The Infernal Desires of Angela Carter: Fiction, Femininity, Feminism*, ur. Joseph Bristow, Trev Lynn Broughton (London, 1997), 88.

performans strukture, ki s pomočjo ironije, pretiravanja in parodije kaže na nenaravno, arbitrarno izdelanost sistema, s katerim je določena ženska.⁶⁸

Vseeno pa Carter ohranja problematična mesta, a kljub temu njene pravljice sicer še vedno učinkujejo subverzivno, ne pa tudi transformativno. Kot ugotavlja Lawrence Phillips, je lik matere tisti, ki je problematičen. Mati je sicer tista, ki nadomesti moškega aktanta in odrešitelja iz Perraulta, zaradi česar ta prizor ponuja pozitivno feministično podobo matere, ki dobi nadzor nad falično pištolo. A njena spretnost z orožjem je po drugi strani posledica njenega avanturističnega deklitstva v Indokini, ko je bila hči bogatega čajnega plantažnika, torej kolonialista.⁶⁹ Nasilna obramba matere je tako možna le na račun nasilne represije koloniziranih. Postavitev matere na mesto očeta kot arbitra nasilja ne predstavlja progresivne spremembe, saj hierarhija in nasilje ostaneta. Sicer se materino nasilje postavi nasproti patriarhatu, še vedno pa ni čistega reza med patriarhatom in kolonializmom.⁷⁰

Po Tiffin je materina rešitev sicer morda res feministična, vendar ne doseže zelenega učinka, saj se ta rešitev ne dotakne junakinjine subjektivitete in lastne dejavnosti. Kot Perraultov *Sinjebradec* torej tudi ta zgodba ponuja falično odrešitev pasivne junakinje.⁷¹ Čeprav protagonistke ne rešijo bratje, temveč mati v podobi moderne amazonke, gre še vedno za vzorec »reševanja dekleta« v tiski. Končno poistovetenje dekleta z materjo spominja na idejo dednega, inherentnega prenašanja karakteristik lastnosti z matere na hčer, na »legitimnost materinske krvne linije«, kar se pogosto pojavlja v pravljicah.⁷²

Protagonistka *Krvave izbe* se sicer za razliko od Perraultove junakinje zaveda, da je kazen za njen domneven zločin absurдна, in spozna, da jo je nepremišljenost pognala v skorajda brezizhodno situacijo. Na koncu

68 Tiffin, *Marvelous Geometry*, 69–74, 77.

69 V *Krvavi izbi* lahko beremo, da je mati »kljubovala rumenim izobčencem Indokine«. Carter, *The Bloody Chamber*, 26. Prav tako je odigrala vlogo rešiteljice neke vasice ob mestu Hanoi: »Na svoj osemnajsti rojstni dan se je mati znebila ljudožerskega tigra, ki je pustošil vasi na hribovih Hanoia«. *Ibid.*, 41.

70 Phillips, »Sex, Violence and Ethics«, 220–221.

71 Tiffin, *Marvelous Geometry*, 72.

72 Warner, *From the Beast to the Blonde*, 236.

pripovedi prevzame lastno iniciativo, se odpove podedovanemu moževemu bogastvu in ga porabi v skrbi za druge, vendarle pa še vedno obstaja v domeni (drugega) moškega. Torej, čeprav Carter dodatno radikalizira pogled na zakon, kot ga najdemo v *Sinjebradcu*, ga končno še vedno na nek način ohranja s slepim uglaševalcem klavirja, ki prav tako kot ona na svojem začetku predstavlja »nebogljeno« in neškodljivo bitje. Čeprav je jezik Angele Carter ironičen, humoren, zajedljiv in subverziven, na koncu ne transformira popolnoma jezika tradicionalne Perraultove pravljice, nekatere tradicionalne vloge in dihotomije še vedno ostajajo ali pa se zgolj zamenjajo.

LITERATURA

- Anderson, Victoria.** »Introduction: A Perrault in Wolf's Clothing.« V: *Bluebeard's Legacy: Death and Secrets from Bartók to Hitchcock*, uredili Griselda Pollock in Victoria Anderson, 3–14. London: I.B. Tauris, 2009.
- Armitt, Lucie.** »The Fragile Frames of the Bloody Chamber.« V: *The Infernal Desires of Angela Carter: Fiction, Femininity, Feminism*, uredila Joseph Bristow in Trev Lynn Broughton, 88–89. London: Longman, 1997.
- Bacchilega, Cristina.** *Postmodern Fairy Tales: Gender and Narrative Strategies*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.
- Beauvoir, Simone de.** »Must We Burn de Sade?« V: *120 Days of Sodom*. New York: Grove Weidenfeld, 1987.
- Benson, Stephen.** »Angela Carter and the Literary Märchen: A Review Essay.« *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998): 23–51.
- Bettelheim, Bruno.** *Rabe čudežnega: O pomenu pravljic*. Prevedla Jana Unuk. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002.
- Bottigheimer, Ruth.** *Grimms' Bad Girls and Bold Boys. The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven: Yale University Press, 1987.
- Carter, Angela.** *The Sadeian Woman: An Exercise in Cultural History*. New York: Penguin Books, 2001.
- Carter, Angela.** *Bloody Chamber and Other Stories*. London: Vintage Books, 2006.
- Campbell, Marion May.** *Poetic Revolutionaries: Intertextuality and Subversion*. New York: Rodopi, 2014.
- Colebrook, Claire.** *Irony (The New Critical Idiom)*. London: Routledge, 2003.
- Gamble, Sarah.** *Angela Carter: Writing from the Front Line*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.
- Gamble, Sarah.** »Penetrating to the Heart of the Bloody Chamber: Angela Carter and the Fairy Tale.« V: *Contemporary Fiction and the Fairy Tale*, uredil Stephen Benson, 20–46. Detroit: Wayne State University Press, 2008.
- Gruss, Susanne.** *The Pleasure of the Feminist Text: Reading Michèle Roberts and Angela Carter*. New York: Rodopi, 2009.
- Hermansson, Casie E.** *Bluebeard: A Reader's Guide to the English Tradition*. Jackson: University of Mississippi Press, 2009.
- Jurich, Marilyn.** *Scheherazade's Sisters: Trickster Heroines and their Stories in the World Literature*. Westport: Greenwood Press, 2008.
- Lau, Kimberly.** *Erotic Infidelities: Love and Enchantment in Angela Carter's The Bloody Chamber*. Detroit: Wayne State University Press, 2015.
- Lokke, Kari E.** »'Bluebeard' and 'The Bloody Chamber': The Grotesque of Self-Parody and Self-Assertion.« *Frontiers: A Journal of Women Studies* 10, št. 1 (1988): 7–12.
- Makinen, Merja.** »Angela Carter's 'The Bloody Chamber' and the Decolonization of Feminine Sexuality.« *Feminist Review* 42 (1992): 9–10.
- Mulvey, Laura.** *Fetishism and Curiosity*. Bloomington: Indiana University Press, 1996.

- Özüm, Aytül.** »Deconstructing Masculine Evil in Angela Carter's *The Bloody Chamber Stories*.« V: *Promoting and Producing Evil*, uredila Nancy Billias in Robert Fisher, 109–118. New York: Rodopi, 2010.
- Perrault, Charles.** *Obuti Maček*. Prevedla Sandra Sivec in Janez Menart. Maribor: Založba Obzorja, 1955.
- Phillips, Lawrence.** »Sex, Violence and Ethics – Reassessing Carter's 'Moral' Relativism.« V: *Angela Carter: New Critical Readings*, uredila Sonya Andermahr in Lawrence Phillips, 172–189. London: Continuum, 2012.
- Renfroe, Cheryl.** »Initiation and Disobedience: Liminal Experience in Angela Carter's 'The Bloody Chamber'«. *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998): 82–94.
- Roemer, Danielle.** »The Contextualization of the Marquis in Angela Carter's 'The Bloody Chamber'«. *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998): 95–115.
- Sage, Lorna.** »Angela Carter: The Fairy Tale«. *Marvels & Tales* 12, št. 1 (1998): 52–69.
- Seifert, Lewis C.** *Fairy Tales, Sexuality, and Gender in France, 1690–1715: Nostalgic Utopias*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Sheets, Robin Ann.** »Pornography, Fairy Tales, and Feminism: Angela Carter's 'The Bloody Chamber'«. *Journal of the History of Sexuality* 1, št. 4 (1991): 633–657.
- Stanton, C. Domna.** *The Dynamics of Gender in Early Modern France: Women Writ, Women Writing*. Farnham: Ashgate, 2014.
- Tatar, Maria.** *The Hard Facts of the Grimm's Fairy Tales*. Princeton: Princeton University Press, 1987.
- Tatar, Maria.** *Off With Their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Tatar, Maria.** »Introduction: Bluebeard.« V: *The Classic Fairy Tales*, uredila Maria Tatar, 138–144. New York: Norton & Company 1999.
- Tatar, Maria.** »Bluebeard.« V: *The Oxford Companion to Fairy Tales*, uredil Jack Zipes, 54–57. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Tatar, Maria.** *Secrets Beyond the Door: The Story of the Bluebeard and his Wives*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Tatar, Maria.** »Bluebeard's Curse: Repetition and Improvisational Energy in the Bluebeard Tale.« V: *Bluebeard's Legacy: Death and Secrets from Bartók to Hitchcock*, uredili Griselda Pollock in Victoria Anderson, 15–30. London: I.B. Tauris, 2009.
- Tiffin, Jessica.** *Marvelous Geometry: Narrative and Metafiction in Modern Fairy Tale*. Detroit: Wayne State University Press, 2009.
- Warner, Marina.** »Bluebeard's Brides: The Dream of the Blue Chamber.« *Grand Street* 9, št. 1 (1989): 121–130.
- Warner, Marina.** *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers*. London: Vintage, 1995.
- Yeandle, Heidi.** *Angela Carter and Western Philosophy*. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- Zipes, Jack.** *Fairy Tale as Myth/Myth as Fairy Tale*. Lexington: The University Press of Kentucky, 1994.

Zipers, Jack. *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and the Relevance of the Genre.* London: Routledge, 2006.

Zipers, Jack. *Fairy Tales and the Art of Subversion.* London: Routledge, 2006.

Zipers, Jack. *When Dreams Came True: Classical Fairy Tales and their Tradition.* London: Routledge, 2007.

ZULEJHA IN ARTJOM, LITERARNA LIKA POSTSOVJETSKE PROZE

POSKUS PRIMERJAVE

Andreja Alt

<https://orcid.org/0000-0002-0939-0397>

Zulejha in Artjom, literarna lika postsovjetske proze: poskus primerjave

Prispevek obravnava roman *Zulejha odpira oči* (*Зулейха открывает глаза*) rusko-tatarske avtorice Guzel Jahine in njegovo glavno literarno junakinjo Zulejho. Opisuje osebnostno rast literarne osebe, muslimanske tatarske ženske, v tridesetih letih prejšnjega stoletja, v času najhujših stalinskih čistk ter pregona kulakov in drugih antisovjetskih elementov, v stihiji in kaotičnosti potovanja v Sibirijo in njeni naselitvi v taborišču. Iz zloglasne *Druge* (objekta) postaja osebnost (subjekt), osvobodi se nekaterih okovov tradicije in prilagodi novemu bivanju, ne da bi se odrekla svojim etičnim prepričanjem. Prispevek primerja Zulejho z Artjomom iz romana *Samostan* (*Обитель*) kontroverznega ruskega pisatelja in publicista Zaharja Prilepina. Vzporeja njuno osebnostno rast oziroma degradacijo, njuno umeščenost v taboriščno stihijo ter njun odnos do boga.

Ključne besede: Guzel Jahina, Zahar Prilepin, postsovjetska proza, taboriščna proza, transformacija ženskega lika

Zuleikha and Artyom, Literary Characters of Post-Soviet Fiction: An Attempted Comparison

This paper focuses on the novel *Zuleikha* (*Зулейха открывает глаза*) by Russian-Tatar author Guzel Yakhina and on its eponymous literary protagonist. It discusses the change and personal growth of a literary character, a muslim Tatar woman, who was raised in accordance with strict Muslim traditions. Her transformation takes place in the 1930s, at the peak of the Stalinist purges and persecution of kulaks and other *anti-Soviet elements*, in a lawless and often chaotic reality of her exile to Siberia and ultimate settlement in a camp. She is transformed from the notorious Other (object) into a personality (subject), frees herself from the fetters of tradition and adapts to a new environment without having to abandon her ethical beliefs. The paper compares the literary characters of Zuleikha and Artyom from *The Monastery* (*Обитель*), a novel written by controversial Russian author and journalist Zakhar Prilepin. It compares their personal growth or degradation, their position in the lawlessness of the camp, and their relation to God.

Key words: Guzel Yakhina, Zakhar Prilepin, post-Soviet prose, camp prose, transformation of female character

UVOD

Obdobje postsovjetske Rusije je ustvarjalno plodno ne le za pisatelje, ampak tudi za pisateljice različnih proznih žanrov, ki so bili med bralstvom in literarno kritiko tudi uspešno sprejeti. Ekspanzija ženskega pisanja se nikakor ne ustavlja pri trivialnih žanrih ljubezenskega in kriminalnega romana Darje Doncove, Aleksandre Marinine in drugih. Nasprotno, zahtevni bralki (in bralcu) ponuja celo paleto kritiško in bralsko široko sprejetih proznih del, ki se ukvarjajo s perečimi temami ženske identitete, četudi dela niso vselej eksplicitno feministična. Sem spadajo prozna besedila ruskih (rusko pišočin) pisateljic Guzel Jahine, Ljudmile Ulicke, Marine Stepnove, Jelene Čizove, Dine Rubine, Jelizavete Aleksandrove Zorine in drugih, ki tako ali drugače nakazujejo subverzivnost ženske identitete, spreminjanje vzorcev ženskega obnašanja in spolnih stereotipov ter spodnašanje ustaljenih binarnih opozicij (ali njihovega možnega reproduciranja) patriarhalnega diskurza. Preizprašujejo obstoječe družbenospolne strukture in prestopajo njihove meje ter tako pokažejo na nestalnost spolnih identitet v različnih družbenih in zgodovinskih okoliščinah.

Osrednja tema prispevka je roman *Zulejha odpira oči* (*Зулейха открывает глаза*) rusko-tatarske avtorice Guzel Jahine, natančneje glavna literarna junakinja omenjenega besedila, mlada tatarska muslimanka Zulejha. Roman je tipično delo sodobne postsovjetske ruske taboriščne proze z nekoliko drugačnimi izhodišči od del, ki so jih napisali avtorji klasične taboriščne proze, Fjodor Dostojevski, Aleksander Solženicin, Varlam Šalamov in drugi. Dokumentarističen in časovno linearen pristop klasičnih ruskih avtorjev namreč tu zamenjajo literarna obdelava teme, pesniški jezik in literarizacija, pogoste filmsko scenaristične značilnosti podrobnega opisa scene in hitre menjave prizorov, lirski odkloni in refleksije glavnih, pa tudi stranskih likov, aktivna fabula, ki je ne glede na pregovorno statičnost taboriščnega življenja razgibana in omogoča spremembe dogajalnega prostora.¹

1 Podobne značilnosti veljajo tudi za Prilepinov roman *Samostan*, o čemer podrobneje piše Borut Kraševac. Borut Kraševac, »Nova taboriščna proza (o Zaharju Prilepinu in njegovem Samostanu)«, *Samostan* (Ljubljana, 2017), 707.

Literarna oseba v romanu *Zulejha odpira oči* je tatarska ženska v tridesetih letih prejšnjega stoletja, vzgojena v skladu s strogimi muslimanskimi tradicijami, v času najhujših stalinskih čistk ter pregona kulakov in drugih *antisovjetskih elementov*. Roman zajema Zulejhino stihijno in pogosto kaotično realnost potovanja v Sibirijo ter njeno končno naselitev v taborišču. Zulejha se spreminja in osebnostno raste; povedano z besedami Simone de Beauvoir, iz zloglasne *Druge* (objekta) postane osebnost (subjekt),² osvobodi se nekaterih okovov tradicije in se prilagodi novemu bivanju, ne da bi se pri tem odrekla svojim moralnim prepričanjem, ki jih določata njena vest in ne privzgojena tradicionalna muslimanska etika.

Čeprav je osnovna tema pričujočega zapisa literarna junakinja Zulejha, se njena specifika dobro izriše prav ob literarnem liku Artjoma, osrednjem junaku drugega literarnega dela sodobne postsovjetske proze, romana *Samostan* (*Обитель*) kontroverznega ruskega pisatelja in publicista Zaharja Prilepina. Njuna skupna točka je kazensko taborišče kot literarni dogajalni prostor. Življenjske okoliščine, v katerih sta se znašla, različno vplivajo na oba glava junaka, njuno osebnostno rast ali degradacijo, njuno umeščenost v taboriščno stihijo, njuno bivanje v tem umetno, z mržnjo do drugačnosti ustvarjenem okolju, ki je rodovitna podlaga za zločine, kriminalna dejanja in popolno degradacijo človekove osebnosti. Prav tako se oba literarna junaka opredeljujeta do boga, do vprašanja, ali sploh obstaja, in če obstaja, ali ima v novi bivanjski realnosti njegov obstoj sploh kakšen smisel.

Pomembna tema za karakterizacijo literarnih junakov je pri Prilepinu odnos med očetom in sinom, tudi očetomor,³ medtem ko je pri Jahini ključen odnos med hčerjo in materjo oziroma taščo, ki jo mora muslimanska ženska sprejeti kot drugo mater. S to temo je pri Jahini povezana večina junakinjinih refleksij, najsi bodo to smrti njenih štirih hčera, preizpraševanje tradicionalnih vrednot, ki jih je predala mati s svojo vzgojo in ki se na koncu izkažejo kot neuporabne v njeni literarni realnosti, ali premagovanje strahu, ki je povezan s taščo in (ne)izpolnjevanjem tradicionalne vloge muslimanske snahe.

2 Simone de Beauvoir, *Drugi spol* (Ljubljana, 2013), 15.

3 Kraševac, »Nova taboriščna proza«, 715–718.

Besedilo se v obeh, nedvomno večglasnih romanih dotika tudi osebnosti *rablja*, v tem primeru taboriščnega nadzornika, ki ga je nemogoče gledati izključno s pozicije dobrega in zlega in ki nosi v sebi zametke preganjalca in preganjanega.

Tudi dokumentarnost, ki je značilnost klasičnih piscev taboriščne proze, v obeh delih sicer obstaja, vendar je le navidezna, saj jo Prilepin pravzaprav potvarja,⁴ pri Jahini pa zgodovinske realije konkretnega taboriščnega prostora nimajo odločilnega pomena, pomembno je le literarno okolje, v katerem se znajde glavna literarna junakinja in je podlaga za njeno karakterizacijo. Dogajalni čas pa je, kot v klasičnih, tudi v obeh omenjenih romanih sodobne taboriščne proze linearen, le da se pri Prilepinu na koncu vseeno spremeni v ciklično zaključnost, medtem ko pri Jahini ostaja večinoma premočrten: junakinjine lastne refleksije ga včasih zanesejo v različna pretekla obdobja, vsevedna pripovedovalka pa poseže v prihodnje čase.

Ob koncu prispevka so povzete značilnosti rušenja tradicionalne ženske vloge v romanu *Zulejha odpira oči* ter osnovne poteze obeh glavnih literarnih junakov v podobnih historičnih okoliščinah; upoštevane so njune podobnosti in razhajanja v odnosu do boga, v sprejemanju in vplivu taboriščnega miljeja na njuno karakterizacijo, osebnostno rast ali regresijo ter vloga stranskega literarnega lika *rablja* in opozicije *rabelj : žrtev*.

4 Pisci klasične taboriščne proze, kot na primer Dostojevski ali Solženicin, so večinoma pisali besedila, ki so temeljila na njihovih lastnih izkušnjah s taboriščem. Zato so njihove zgodbe vsaj delno avtobiografske, mejijo na dokumentarnost in so manj literarizirane. Nasprotno pa Pelevin, ki te izkušnje nima, vzame neliterarni zgodovinski material in ga literarizira, oblikuje po svojih ustvarjalnih željah. Nič neobičajnega za literarno besedilo, vendar pa drugače, kot so to delali predstavniki starejše klasične ruske taboriščne proze, ki so se naslanjali na resnično izkušnjo in so jo lahko opisali, ne da bi jo bilo treba na novo poustvariti. Prilepin si je za tovrstno potvarjanje resničnosti izmislil dedka Zaharja, ki naj bi bil v taborišču. Podrobneje o tem Kraševc, »Nova taboriščna proza«.

NEKAJ BESED O AVTORJIH

Guzel Jahina, tatarska pisateljica, ki piše v ruščini, je otroštvo (rojena leta 1977) preživela v tatarskem glavnem mestu Kazan, njen edini jezik komunikacije do tretjega leta je bil tatarski. Od leta 1999 živi v Moskvi, kjer je končala Moskovsko fakulteto za filmsko umetnost, smer scenaristika. Z leposlovjem se je začela ukvarjati precej pozno, saj je izdala omenjeni romaneskni prvenec šele leta 2015. Roman je preveden v dvajset jezikov. Leta 2018 je izdala drugi roman Дети мои (*Moji otroci*).

Avtorica piše roman o svojem narodu v ruščini, vendar dobro pozna tatarske ljudske posebnosti in folkloro. Čeprav je bila knjiga kritiško odlično sprejeta, so ji nekateri kritiki vseeno očitali apologijo brezduhovnosti in izdajstva,⁵ drugi premajhno poznavanje tatarskega bita,⁶ tretji preblag opis taboriščnega življenja. Zdi se, da imajo omenjene sodbe več opraviti s trenutnim družbenim stanjem v Rusiji, ki vsaj na površju prevečkrat nekritično in enoznačno sprejema in interpretira dogme predpisane religije, spodbuja *instant* patriotizem, zapostavlja prepričanja posameznikov in obsoja drugačnost, kot s samo književno vrednostjo dela. Ne uvidijo pa osebnoizpovedne note⁷ ter ne priznavajo, da obstaja poleg splošnega zgodovinskega tudi subjektivno osebno, ki ima v umetniškem besedilu prav tako svoje mesto in je celo pomembnejše kot faktografski podatki pogosto dvomljivega izvora ali za nekatere zastarela in vnaprej določena verska prepričanja ter zvestoba folklori. Z gotovostjo lahko trdimo, da pisateljica v svojih reprezentacijah oseb izraža spoštovanje do vseh narodnosti nekdanje Sovjetske zveze, ne da bi naklonjenost lastnemu narodu in njegovi kulturni zgodovini zaradi tega kakor koli trpela. Toda mojstrica peresa Ljudmila Ulicka je mladi avtorici precej bolj naklonjena, saj njeno zgodbo o *ljubezni*

- 5 Zulejhin sin Jusuf je prevzel priimek človeka, ki je ubil Zulejhinega moža, njegovega očeta. Ta trditev je resda romaneskno dejstvo, vendar ga ne gre opazovati izolirano, saj so tako negirane druge romaneskne okoliščine in večplastnost značaja literarne junakinje.
- 6 Ruski bit (быть) je skupek vsakodnevnih človekovih navad, predmetov, prehrane, pa tudi običajev, kulture in nravi neke določene socialne skupine. Zadovoljeval naj bi tako človekove materialne kot tudi duhovne potrebe.
- 7 Pisateljčina babica je v otroštvu preživela podobno zgodbo kot literarna junakinja.

in nežnosti v peklu⁸ postavi ob bok Fazilu Iskanderju, Čingizu Ajtmatovu in drugim priznanim sovjetskimi pisateljem, poznavalcem najmanj dveh sinhrono obstajajočih kultur na področju nekdanje Sovjetske zveze, pa tudi današnje Ruske federacije. Galina Juzefovič se celo poetično izrazi, da so opisane epizode predvidljive, ampak da ima vsaka v sebi zametek čudeža,⁹ ki vedno znova spolzi iz rok le zato, da bi se pojavil v drugi epizodi. Plastičnost njenega opisa pripomore, da bralec skorajda fizično občuti Zulejhine občutke oziroma kot navaja G. Juzefovič: »Читая, как Зулейха гладит по носу полуторамесячного жеребёнка, чувствуешь сразу и шершавость её ладони и бархатистость лошадиной шкуры, и тёплый, исходящий от животного запах.«¹⁰

Zahar Prilepin,¹¹ rojen leta 1975 v vasi Iljinka, si je kontroverznost pridobil predvsem zaradi sodelovanja v vojaških formacijah v vzhodni Ukrajini in z zagovarjanjem neodvisnosti tega dela sveta. Vendar pa je pomembno opozoriti, da je, kakršna koli so že njegova politična prepričanja, Prilepin nedvomno uspešen in cenjen pisatelj. Objavlja je začel leta 2003, in sicer krajša literarna besedila, leta 2006 pa je izšel njegov prvi roman *Patologije*, ki so mu sledili še drugi romani in krajše zgodbe. Teme njegovih del so čečenska vojna, nacionalboljševizem, v zadnjem obdobju tudi nacionalboljševizem ruskih pisateljev – vojakov, s čimer želi verjetno upravičiti svojo udeležbo v oboroženih spopadih. Prilepin je vodil tudi redakcijo časopisa *Novaja gazeta* v Nižnem Novgorodu, bil uspešen kolumnist in voditelj televizijskih oddaj. Leta 2014 je objavil roman *Samostan*, ki govori o taborišču na Solovkih, otočju v Belem morju, ki obsega več kot sto otokov in otočkov.

8 Людмила Улицкая, »Любовь и нежность в аду« [»Ljubezen in nežnost v peklu«], *Зулейха открывает глаза* [Zulejha odpira oči] (Moskva, 2015), 5–6.

9 Галина Юзефович, Удивительные приключения рыбы-лоцмана [*Čudovite prigode ribe krmarja*] (Moskva, 2017), 168.

10 Ko bereš, kako Zulejha boža po nosu poldrugi mesec starega žrebička, takoj začutiš raskavost njene dlani in žametnost konjske kože in topel vonj, ki izpareva od živali. (Prevod Andreja Alt.)

11 Biografske podatke o Zaharju Prilepinu povzemam po Borutu Kraševcu (Kraševac, »Nova taboriščna proza«, 715–718) in Blažu Podlesniku (Blaž Podlesnik, »Vodka in pir... Knjiga kot orožje v Primeru Zaharja Prilepina«, *Slavistična revija* 65, št. 3 (2017), 447–458.).

Ustanovljeno je bilo že v času carske Rusije v pravoslavnem samostanu za politične oporečnike, ki se niso hoteli podrežati oblasti. Tudi v Sovjetski zvezi je bilo najprej mišljeno kot zavod za prevzgojo protisovjetskih oporečnikov v oblasti vsečne osebkke.

ZULEJHA (KORAKOMA) ODPIRA OČI

Roman se začne pozimi leta 1930 in prikazuje vsakdanje življenje tridesetletne Zulejhe, njenega moža in tašče v izrazito patriarhalnem muslimanskem okolju tatarske vasi. Zulejha je telesno drobna ženska, že petnajst let poročena s trideset let starejšim moškim, s katerim živi po strogih muslimanskih pravilih kot popolnoma brezpravna oseba, ki je ne kličejo niti po imenu (za moža je le ženska). Za Zulejho je takšno življenje popolnoma logično in normalno, tako jo je vzgojila mati, tako živijo ženske njenega ljudstva; v pravilnost tradicije nikoli ne podvomi. Edino, kar jo miselno ponese stran od vsakdanjosti, s katero je sicer popolnoma prijaznjena in z njo zlita, je dejstvo, da je rodila štiri hčerke in jih tudi vse pokopala, kar le še bolj dokazuje njeno ničvrednost v očeh tradicije. Uteho za smrt svojih deklic poišče v mistiki, ne v muslimanski religiji, pač pa v tatarskih folklornih duhovih in pravljličnih bitjih. Vendar pa so zgodovinske okoliščine tiste, ki njeno življenje, vzgojo in nazore kmalu postavijo na glavo. Proces kolektivizacije v tridesetih letih prejšnjega stoletja je v Sovjetski zvezi potekal nasilno, kmetom so jemali zemljo in živino ter jih pošiljali v delovna taborišča v Sibirijo. Moža ubijejo, nosečo Zulejho pa skupaj z mnogimi drugimi posestniki (kulaki) izženejo v Sibirijo. Na poti se zbere mešanica sovjetskega življa: neizobraženi kmetje, leningrajska inteligenca, *deklarirani elementi* (kulaki), kriminalci, muslimani, kristjani, pogani, ateisti, Rusi, Tatari, Nemci, Čuvaši. Vsi se odpravijo na bregove reke Angare, kjer skušajo preživeti v nečloveških razmerah. Mladi komunist Ignatov, ki je v procesu odvzema zemlje in dobrin ubil Zulejhinega moža, je tudi vodja taborišča, v katerem Zulejha prebiva. Med njima se spletejo ljubezenske vezi, vendar sta njuna realnost in spomin skoraj do samega zaključka romana močnejša od vzajemne naklonjenosti.

Ogrodje romana ima torej epsko razsežnost, saj so v ozadju zgodovinske realije sovjetskega režima tridesetih let, a tudi izrazito reflektivno noto. Zulejha v novem okolju ves čas razmišlja o smiselnosti privzgojenih tradicionalnih vlog, o boju za preživetje v krutem okolju, ne da bi s tem porušila svoje moralne principe, ki ji predpisujejo, da je naklonjena vsem, ne glede na narodnost in sloj, potisnjenim v enake nečloveške okoliščine, v katerih se je znašla tudi sama in ki vključujejo tudi sposobnost odpuščanja.

Pripoved je tekoča, kar kinematografska, saj so prizorišča scenaristično natančno orisana in podana v sedanjem¹² pripovednem času, kar le še močneje omogoča *gledalcu* potopljenost v dogajanje.¹³ Literarni liki so plastično prikazani, vsak s svojo predzgodbo, popolnoma različno od drugih. Linearnost pripovedi včasih prekinejo reflektivna odstopanja v preteklost ter sižejski odkloni v prihodnost, označeni s poševnim tiskom, in bralcu razkrijejo življenje epizodnih likov. Ti so navadno za svoja dejanja, kot so izdaja, kraja ali hinavščina v Zulejhini sedanjosti, čez nekaj časa ustrezno kaznovani, na primer s smrtjo pri porodu ali zaradi alkohola ter izgubo doma. Ta postopek nakazuje prisotnost vsevedne pripovedovalke.

Čeprav javnost sprejema roman kot roman o taborišču, izgnanstvu in tatarski kulturi ter celo Ljudmila Ulicka v svojem kratkem predgovoru k romanu izraža veselje,¹⁴ ker se spet pojavlja literatura dvokulturnih pisateljev, ki predstavljajo različne etnije, bivajoče na ozemlju nekdanjega ruskega

12 Zadnji odstavek romana je celo napisan v obliki dovršnega sedanjika, ki pa v ruskem jeziku pomensko izraža prihodnji čas. Ta postopek daje občutek kinematografskega scenarija, pa tudi nedokončanosti romana in nadaljevanja literarnega življenja obeh junakov, ki je za bralca ovit v tančico skrivnosti.

13 Aprila letos so na ruski državni televiziji Rossija 1 premierno prikazali nadaljevanko, posneto po literarni predlogi Guzel Jahine. Naslovno vlogo je odigrala v Rusiji sicer visoko cenjena igralka tatarskega porekla Čulpan Hamatova. Kot je igralka kasneje zapisala na družabnih omrežjih, so se pričakovani kritiki radikalnega dela tatarske družbe pridružile še grožnje njej osebno, izrazila pa je tudi začudenje nad tem, da se dogodki, o katerih piše knjiga in se njej zdijo zločin ter moralna in etična katastrofa, očitno zdijo mnogim popolnoma sprejemljivi. Dostopno na: <http://www.spletnik.ru/culture/serialy/95988-v-seti-raskritikovali-serial-zuleykha-otkryvaet-glaza.html>

14 Людмила Улицкая, »Любовь и нежность в аду« [»Ljubezen in nežnost v peklu«], Зулейха открывает глаза [Zulejha odpira oči] (Moskva, 2015), 5–6.

imperija, pa je po mojem mnenju osnovno vprašanje, ki se zastavlja: ali je to ženski roman o ženski?

Gotovo lahko trdimo, da je spolna identiteta pisateljice pomembna zaradi njenega lastnega narodnostnega ozadja, ki je še vedno vpeto v izrazito patriarhalno tradicijo. Vloga matere in gospodinje, hraniteljice ognjišča je očitna, vendar hkrati tudi edina prava moč v tem romanu: moške vloge varuha in tistega, ki prinaša hrano, so šibke. Prav to okolje vzpostavlja dvojni prostor: moški in ženski del hiše, ki je seveda slabši, bolj ubog, manj udoben. Začetni del romana je izrazito androcentrističen,¹⁵ vendar pa je ta moškosrediščnost v romanu zanikana skozi pripovedovanje; najprej Zulejha moža sprejema kot danost, kajti tako je naučena, on je dober gospodar in mož ter v to ne podvomi, »on je Subjekt, on je Absolutno: ona je Drugi.«¹⁶ V nadaljevanju se ta podoba briše, dokler Zulejha ne ugotovi, kako so tradicije in vse, o čemer jo je učila mama (vključno z odnosom med žensko in moškim), dejansko brez vrednosti v njeni sedanji realnosti (sem spada tudi vera v boga, ki v dogajanju postaja vse bolj oddaljena entiteta).

Če se navežemo na študije spolov in govorimo o shematizaciji družbenega spola kot delu zaradi različnih kulturnih in socialnih okoliščin spremenljive strukture, lahko rečemo, da je Zulejhin družbeni spol ravno zaradi zgodovinskih okoliščin v romanu pomensko *zdrsnil* ne glede na nespremenljivost biološkega. *Zdrs* bi v tem primeru pomenil, da se začetna ženskost, značilna za tatarsko patriarhalno družbo binarnih opozicij, katere del je bila Zulejha, popolnoma prepričana v legitimnost njenega obstoja, v romanu postopoma spremeni v drugačno ženskost. Do tega pride zaradi spremenjenih zgodovinskih in družbenih okoliščin, pa tudi zaradi spremenjenega odnosa med moškim in žensko, moško in žensko vlogo, kajti spol je socialno diskurzivno proizveden konstrukt. Definicija družbenega spola kot pojma za označevanje socialnih razlik in odnosov med moškim in žensko, ki so priučeni, tu pokaže tudi, kako se te vloge lahko spremenijo zaradi zunanjih

15 Simbolično o tem govori tudi dejstvo, da je telesno šibka Zulejha rodila štiri deklice, ki so kmalu umrle.

16 de Beauvoir, *Drugi spol*, 15.

in ne vnaprej določenih okoliščin.¹⁷ Vprašanje je sicer, če je binarnost družbenospolnih razlik v romanu v resnici presežena, vsekakor pa ni več tako trdno zasidrana in eksplicitno izražena.

Naslednje vprašanje je, kako tematika, avtorica in literarna junakinja vplivajo na formalne aspekte pripovednega. Študije spolov raziskujejo načine, v katerih spol, spolna identiteta, seksualnost lahko oblikujejo pripovedna besedila.¹⁸ Iz tega prepričanja izhaja tudi feministična naratologija, ki raziskuje vpletenost spola, družbenega spola in seksualnosti v preučevanje narave, oblik in delovanja pripovednega. Toda če naj bi bila ženska identiteta izražena tako, da (vsaj v naraciji) kljubuje androcentrističnim omejitvam in poudarja nelinearno pisanje, fragmentirane pripovedne tehnike in kršenje slovničnih pravil, potem ta roman ni ženski. Vendar pa velja tu poudariti, da se v sodobnem času, torej v času postklasične teorije pripovedi, feministična naratologija posodablja, uporablja metodološki pluralizem. Poleg tega sta si dandanašnji feministična naratologija in naratologija družbenih spolov v mnogočem podobni, saj segata onkraj pojma ženske pisave, presegata klasični spolni binarizem in se raje ukvarjata s preučevanjem spolne identitete in spolnosti v besedilih.¹⁹ Izogibata se androcentризmu in ginocentризmu, v središču preučevanja je spolna identiteta, strukturalistični naratološki modeli pa so umeščeni v zgodovinske in kulturne kontekste.²⁰

Zulejhin položaj je torej na začetku popolnoma podrejen, pasivno sprejema vse patriarhalne tradicije, sebe ne vidi kot subjekta. Preseneča jo, da jo je mož prišel reševati iz snega, saj je vendar vseeno, če je živa ali ne, je le njegov podaljšek, popolnoma mirno se mu prepusti, da jo tepe in vanjo penetrira, ker je tako pač prav, nikoli ne čuti nobene želje ali potrebe po uporu, ne zaveda se nepravilnosti svojega položaja, saj je vsa vpeta v patriarhalni sistem, v katerem deluje brezhibno in ga nikoli ne preizprašuje. Celó v

17 Alojzija Zupan Sosič, »Spolna identiteta in sodobni slovenski roman«, *Primerjalna književnost* (Ljubljana, 2005), 93–113.

18 Susan S Lanser, »Gender and Narrative«, v: *The Living Handbook of Narratology*, ur. Peter Huehn et al. (Hamburg, 2017).

19 Alojzija Zupan Sosič, *Teorija pripovedi* (Maribor, 2017), 34.

20 Alenka Koron, *Sodobne teorije pripovedi* (Ljubljana, 2014), 219.

odnosu do duhov, ki varujejo grobove njenih hčera, čuti svojo nevrednost. Popolnoma je podrejena tašči, ki z njo ravna naravnost sadistično, pa vendar se ji ne upre, saj kot tašča pravilno pripomni, je ne more ne udariti, ne ubiti, ne ljubiti, ker njena jeza spi globoko in se ne bo zbudila, brez jeze pa ni življenja. Vraževerje je tisto, ki jo podreja tradiciji, ne skuša si ga razložiti, vse sprejema kot danost.

Ignatov, v delu mu, pogojno rečeno, pripada vloga *rablja*, ki pa je ne more popolnoma ponotranjiti, je znanilec krvavega, nasilnega, a hkrati za Zulejho tudi nečesa novega in neznanega. Zulejha ga prepozna kot osebo in ne le kot druge moške v svojem s patriarhalno delitvijo vlog zaznamovanem polpreteklem bivanju, ko opazi njegov glas, ki je poln upanja, oči, ki niso temne; erotični atributi, ki se kažejo kot napoved sprememb tudi v njenem dojetanju sveta. Ignatov je tisti, ki ubije njenega moža, in čeprav sam misli, da je s tem ubil tudi njo (Ignatov razmišlja, da je krhka in da brez moža težke poti do Sibirije ne bo zmogla), pa jo v resnici odreši; simbolično ubije njeno preteklost, pasivnost, vraževerje, tradicijo, danosti od boga, s čimer jo aktivizira. Hkrati z Zulejho se spreminja tudi sam, spremeni se njegov moški princip: od aktivnega, razumskega, agresivnega in progresivnega, ki lahko ljubi revolucijo, partijo, državo, ne razume pa, kako je mogoče ljubiti žensko v primerjavi s temi velikimi idejami, do moškega literarnega lika, ki postopoma, prav tako zaradi zunanjih okoliščin, opušča svoja načela in začne ljubiti žensko – Zulejho.

V romanu opazujemo postopno Zulejhino preobrazbo: njena prepričanja o življenju se zamajejo, sledi novim okoliščinam, otrese se vraževerja in počasi tudi sramu (mama ne bi dovolila, da sedi tako blizu moškemu, ampak, mama, tvoja pravila so za staro življenje, sedaj pa imamo novo, razmišlja Zulejha), dela stvari, ki so se prej zdele nemogoče, predvsem pa pripadajoče moškemu svetu (lovi medvede, služi denar). Okrepi se tudi fizično, rodi zdravega fantka; vse torej kaže, da so zanjo grozljive okoliščine, taborišče in fizična nesvoboda dejansko svoboda in moč, medtem ko za Ignatova postopoma nastopi obdobje nemoči in celo pasivnosti, občutkov krivde in vraževerja; ponoči ga obiskujejo mrtveci, zapade v pijančevanje. In čeprav se zdi, da gresta vsak v svojo smer, pa postane njuno stičišče erotična ljubezen, popolna predanost, ki pa vsaj na videz nima dolgotrajnega,

očiščujočega učinka za oba, ker je prekratka. Zulejha spet zapade v stare obrazce, težko bolezen sina vidi kot kazen za svoje spremembe in odklon od tradicije ter se odreče ljubezni, s tem pa potencialno tudi svoji na novo razvijajoči se osebnosti.

ZULEJHA IN SAMOSTANSKI ARTJOM

Čprav je tudi Prilepinov Artjom vržen v podobne, na prvi pogled sicer lažje bivanjske okoliščine kot Zulejha in ga določajo iste omejitve taboriščnega življenja, pa literarni lik v romanu *Samostan* ne doseže niti podobnega razvoja niti podobne katarze kot Zulejha. Bralec sprva sicer ne ve, kako natančno se je Artjom znašel na Solovkih, saj mu avtor daje precej manj manevrskega prostora za opazovanje razvoja junakovega značaja in ga hkrati oropa tudi možnosti, da bi ugotovil, v kolikšni meri se je Artjom dejansko spremenil pred in med bivanjem v taborišču, kar denimo Jahina za Zulejho v svojem romanu prikaže z zelo natančno sižejsko linijo. Artjom se kot lik ukvarja predvsem s tem, kako na najlažji možni način preživeti nečloveško realnost in se prilagoditi okoliščinam, medtem ko se Zulejha (ne)hote iz objekta razvije v subjekt in v nekoga, ki ima, ne glede na okoliščine, odločilno besedo v svoji lastni življenjski usodi. Junakinja torej doživi osebno rast, junak pa, nasprotno, osebno stagnira. Artjom, kot pravi Kraševac,²¹ dela dejanja, ki poganjajo dejanja, saj je dovolj impulziven in posledično večkrat vmešan v različne pretepe ali pa strastno ljubezensko razmerje s svojo *ječarko* Galino, ki pa se ne zdi zadostno motivirano. Vsi ti impulzi ga pripeljejo do tega, da se njegov bivanjski položaj sicer kakovostno spremeni, vendar pa to nima nobenega vpliva na njegov značaj, čeprav se vseeno trudi, da ne bi osebno regresiral. Vendar pa njegovi etični impulzi vseeno niso prevladujoči in se brišejo, bolj ko se bližamo koncu romana. Velja tudi omeniti, da je Artjom načeloma poslušalec, redko komentator, razen sam pri sebi, ko pa je, je največkrat ironičen, celo ciničen. Kot omenja Borut Kraševac, je ta pisateljev prijem, ko je lik brez izrazito

²¹ Kraševac, »Nova taboriščna proza«, 711.

svojega glasu, pomemben ravno zato, ker je pravzaprav glas vseh, saj s strani prikaže vse socialne tipe v taborišču.

Edino v Artjomovem nehotnem razmišljanju (bolje rečeno v njegovih odmevih) o očetu ugotovimo, da ima njegov značaj vseeno eno neizpodbitno značilnost: sram ob dejanju, ki ga je storil in zaradi katerega so ga, kot kasneje ugotovimo, zaprli v Solovkih. Gre za očetomor. Da tema očeta literarnega junaka (in morda tudi avtorja)²² v romanu ni nepomembna, se kaže tudi pri stranskih likih, na primer pri Vasiliju Petroviču in njegovem očetovsko vzgojnem odnosu do Artjoma, pa tudi ob liku duhovnika očka Janeza. Oče je prisoten, tudi če je mrtev, tudi če ga je junak uničil – kaže se skozi druge, različne osebe. Vzporednice razmerju do očeta lahko najdemo v romanu *Zulejha odpira oči* v odnosu med materjo oziroma taščo in hčerjo. Zulejha, vzgojena v muslimanski tradiciji, se na začetku v svojem bivanju popolnoma zanaša na nauke svoje matere, ki naredijo njen svet udoben in hkrati odgovorijo na vsa morebitna vprašanja *zakaj*, da tako pač *mora biti*. Po tej tradiciji je tašča tista, ki ji mora biti snaha popolnoma podrejena. Strah pred njo je povezan tudi s strahom pred Vsevišnjim, ki tašči pošilja sanje, ki Zulejhi samo potrjujejo, kako zelo pomembna in avtoritativna ter nezmotljiva je. Kajti Alah je na njeni strani, na strani tradicije, ki jo predstavlja tašča in jo Zulejha pokorno izvaja tako, kot jo je naučila mati, ne da bi odprla oči. Začetek njene poti v taborišče pa pomeni tudi začetek njenega odmika od tradicije, kajti že samo to, da je v stiku z drugimi moškimi sojetniki z nepokrito glavo, je v nasprotju z nauki matere (tašče) in vere. In čeprav ji strah pred krvnikom, moškim poveljnikom, ki ji ga je poslala usoda, prepreči, da bi ob priložnosti pobegnila s tovrnega vlaka, so v njenem življenju odprta vrata k transformaciji ženske podrejenosti v človeško moč in odločnost. Postopoma odhaja sram (ki je pri Artjomu še vedno prisoten), zdravniku dovoli, da se dotika njenega nosečega telesa, postopoma odpira oči. Vsi materini nauki se razblinijo, nastala so nova pravila in nobene nebesne strele je zaradi tega niso pokončale, čeprav ji

22 Tema očetomora ter odnos očeta in sina v delih Prilepina naj bi bila po besedah Boruta Kraševca pogojena s tem, da je avtor sam zgodaj izgubil očeta. Kraševc, »Nova taboriščna proza«, 712.

nezavedno vseeno pošilja nočne more v obliki tašče, ki ji grozi z večnim peklom. Če je Artjom v svoji romaneskni dejanskosti ubil očeta in bil za to kaznovan, pa je Zulejha simbolično *pokončala* svojo taščo in bila zato osvobojena. Sčasoma se Zulejha iz po tradiciji naoljenega stroja prelevi v razmišljujočo in, kolikor dopuščajo okoliščine, samostojno žensko, ki sama služi denar in je hvaležna usodi, da jo je poslala v izgnanstvo. Vendar ta osvobojenost ni zadosti močna, da Zulejha ne bi začutila prej zanikane tradicije, ki ji je zopet za petami. Ker se ji je tako brezbrizno odpovedala, jo je v nočnih morah spet začela preganjati taščina podoba, kazen za svojo nepokorščino pa je videla v bolezni svojega sina.

Artjomov odnos do boga je morda na prvi pogled kontradiktoren, vendar vseeno precej jasno opredeljen: bog je, ampak ga hkrati ni. Stvarnik sicer obstaja, vendar človeka ne potrebuje, je pravzaprav umaknjen in v novi bivanjski realnosti ni od njega nobene koristi, ker ji je obrnil hrbet. Zato skuša Artjom vzeti stvari v svoje roke in se ne zanaša na božjo pravičnost, kajti bog ni več prisoten. Če bi bil, ne bi dopuščal grozot Artjomovega sveta. Tako da ga velja pustiti pri miru. Po drugi strani pa se Zulejha, ko je doma vpeta v patriarhalne odnose in privzgojeno religioznost, sicer vpraša, če obstaja košček sveta, kamor ne pronica Alahov pogled, vendar ne dobi odgovora in ga niti ne pričakuje. Kajti vse je Alahova volja. V času potovanja v Sibirijo je njena vera še vedno nenačeta, čeprav pridobiva še drugačne, neobičajne, morda kar blasfemične odtenke: zdi se ji, da ji je božja previdnost poslala moževega morilca, da bi rešil njeno življenje. Tradicionalni molitvi se predaja vse redkeje, ker v novem življenju zanj enostavno ni prostora, pa tudi zato, da je bog ne bi opazil in ji vzel še enega, v izgnanstvu rojenega otroka. Zulejhin odnos do boga vse bolj sovpađa z Artjomovim: bog sicer je, ampak jih ne vidi in ne sliši, sicer ne bi dopuščal lakote in drugih grozot njihovega vsakdana, pa tudi ne tega, da živi Zulejha z moškim pod isto streho. Živeti brez božjega pokroviteljstva je sicer težko, vendar se človek navadi. Zato je najbolje, da ga pusti pri miru.

Vloga *rablja* je v sodobni taboriščni prozi vse prej kot enoznačna ali postranska in ima neizbrisen vpliv na oba glavna literarna junaka. V obeh obravnavanih delih se pripisuje taboriščnemu nadzorniku: v romanu *Zulejha odpira oči* je to Ignatov, v *Samostanu* pa Ejhmanis, za krajši čas Nogtjev, na nek

način pa je *ječarka* tudi Galina, s katero ima Artjom erotično razmerje. Če je za ruske klasike taboriščnega žanra pomembno, da so prikazovali dogajanja v gulagu s stališča žrtve, pa je značilnost *Samostana*,²³ da v njem ni jasne in nepropustne meje med žrtvami in rablji, kaznjenci in nadzorniki. Eni se lahko spremenijo v druge, lahko prispejo na Solovke kot kaznjenci ter se spremenijo v nadzornike in obratno. Vendar pa nedvomno velja, da ko ima nadzornik taborišča moč, potem je ta moč neizpodbitna in skorajda neomejena, dokler ne naleti na nekoga z večjo močjo, večjo mero predrznosti in večjim občutkom vsedovoljenosti.

Premoč vodje taborišča Ignatova nad Zulejho bi nedvomno lahko bila velika, če ne bi sam Ignatov imel za tisto okolje drobcene pomanjkljivosti: popolne odsotnosti želje po sadističnem izživljanju. Ideološko naivni Ignatov, prepričan v pravilnost svojih nedvomno brutalnih dejanj, ki po njegovem vodijo v očiščenje mlade sovjetske družbe, obračunavanje z anti-sovjetskimi elementi vidi kot svojo obvezo za doseg boljšega življenja in ne kot sredstvo za krepitev lastne moči. Na svoje jetnike gleda kot na ljudi, ki so nevarni sistemu in so skrenili s poti, ne pa kot na brezpravni živelj, ki se ga lahko pobija za lastno zabavo. Kot literarni lik se skozi roman spreminja, resignira, utaplja v alkoholu in vidi rešitev v ljubezni. V nič takega ne verjame *rabelj* v *Samostanu*.

Ejhmanisa v svojem dnevniku okarakterizira tudi njegova (in Artjomova) ljubica Galina. Je vesel in srečen človek, ki se pogovarja o kulturi v francoščini. Človek, ki ga ljubi in sovraži obenem. Hladnokrvni sadist, ki tako v kaznjencih kot čekistih vidi prav takšne hladnokrvne sadiste in barabe, ki jih je treba disciplinirati. Protisloven skromen napoleonovski kolerik. Ves čas romana ostaja enak, pa vseeno večplasten. Naivna ideološkost in prikrita sočutnost Ignatova sta mu popolnoma tuji. Ljubezen do ženske zanj nima nobenega pomena. Ne glede na različni poti pa imata usodi Ignatjeva in Ejhmanisa skupno noto: oba odstavijo s položaja vodij taborišč.

Opozicija *rabelj*: *žrtev* v obliki dveh nasprotujočih si polov je torej v obeh romanih zabrisana. Med Zulejho in Ignatovom ta na začetku izrazita

²³ *Ibid.*, 715.

nasprotnost vlog postopoma popolnoma izgine. V pogojnem trikotniku med Artjomom, Ejhmanisom in Galino pa te vloge ne izginjajo, ampak se menjajo. Artjom je kaznjenec, vendar v nekem trenutku v odnosu do nekaterih drugih kaznjencev postane skorajda rabelj, Ejhmanisa odstavijo in kasneje ustrelijo, torej se prelevi v žrtev, Galina iz ječarke postane zapor-nica. Pregarjalec tako postane preganjani.

SKLEPNA MISEL

Roman *Zulejha odpira oči* s svojo literarno junakinjo Zulejho nedvomno ruši stereotipne vloge ženske v patriarhalnem svetu, saj razbija binarnost patriarhalne podobe ženske: iz podložne, brezpravne, pasivne in bogaboječe muslimanske žene se spremeni v aktivno, samosvojo, erotično osvobojeno, razmišljujočo osebnost. Taboriščno ogrodje obeh romanov daje literarnima likoma Zulejhi in Artjomu enak bivanjski socialno zgodovinski okvir, v katerem pa se vsak znajdetata po svoje: Zulejha kot spreminjajoča se oseba, ki doseže določeno stopnjo svobode in spremeni svoje nazore, osebnostno zraste, ter Artjom kot statična, težje določljiva podoba, ki se v svojem bistvu ne spreminja, kvečjemu se trudi, da ne bi osebnostno regresiral, je opazovalec, ki klavrno konča. Oba imata tudi poseben odnos s svojima *rabljema*. Zulejha in Ignatov drug na drugega vzajemno vplivata, se spreminjata in doživita erotično ljubezen, ki ju spremeni. Artjom, Ejhmanis in Galina bi lahko tvorili ljubezenski trikotnik, vendar ta odnos vpliva na Artjoma le na začetku, ne prinese mu nobene katarze ali značajske spremembe ter postane le nepomemben spominski balast, za Galino pa pomeni le večno podrejenost in ljubezensko odvisnost od Ejhmanisa in precej nemotivirano trenutno strast do Artjoma. V tem trikotniku ostane vsak na svojem mestu.

Podobnosti med Zulejho in Artjomom so v njunem odnosu do boga. Za Artjoma je ta predvsem Stvarnik, ki nekje sicer obstaja, ampak je popolnoma nepotreben, ker očitno mirno prenaša vse nasilje v taborišču. Zulejha je sicer na začetku še bogaboječa, vendar pa se sčasoma tudi njen odnos do božanskega približa Artjomovemu: bog menda je, ampak najbolje je, da se vzajemno ignorirata.

Povezujoča tema med obema je tudi odnos do starševske avtoritete: Artjoma preveva sram zaradi očetomora, zaradi tega je tudi zaprt, vendar lik očeta zanj nima nobenega višjega, univerzalnega pomena. Zulejha ima podoben odnos do svoje tašče, vendar pri njej sram pred (pozneje namišljenim) taščinim duhom vse bolj izginja. Povezava taščine podobe z univerzalnostjo patriarhalne muslimanske tradicije z osvobajanjem in osebnostno rastjo Zulejhe postopoma izginja, medtem ko pri Artjomu odnos do očeta ne doživi nobene osebne transformacije.

Oba romana sta vsekakor odjeknila v ruskem književnem prostoru, čeprav bi osebnostno med avtorico in avtorjem težko potegnili kakršnekoli vzporednice. Medtem ko se Prilepin aktivno politično udejstvuje in se zavzema za velikoruski nacionalizem, v preteklosti pa je bil tudi udeleženec vojaškega konflikta v vzhodni Ukrajini, je Jahina manj aktivna politično, vendar pa so njene moralne in etične vrednote v njenih delih zelo jasne in natančno orisane. Ker pa je politična situacija v Rusiji trenutno vse prej kot enostavna, sta ideološko sicer različna romana in stvaritvi ideološko zelo različnih avtorjev doživela enako močno odobravanje kot tudi zavračanje: Prilepin zaradi že omenjenih političnih prepričanj in vojaških aktivnosti, Jahina pa zaradi domnevnega netočnega ali kar *nepravilnega* opisovanja tatarskega bita ter sicer manj eksplicitne, ampak vseeno izrazite kritike stalinističnega režima, kar v času poskusov rehabilitacije Stalina v postsovjetski Rusiji lahko izzove precejšnje negodovanje. Vendar pa sta oba avtorja, ideološko sprejemljiva ali ne, nedvomno mojstra ubesedovanja svojih prepričanj.

LITERATURA

- De Beauvoir, Simone.** *Drugi spol*. Prevedla Suzana Koncut. Ljubljana: Krtina, 2013.
- Kraševac, Borut.** »Nova taborišna proza (o Zaharju Prilepinu in njegovem Samostanu).« V: *Samostan*, Zahar Prilepin, 705–718. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Koron, Alenka.** *Sodobne teorije pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.
- Lanser, Susan S.** »Gender and Narrative.« V: *The Living Handbook of Narratology*, uredili Peter Huehn et al. Hamburg: Hamburg University. Dostopno na: <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/gender-and-narrative>.
- Moi, Toril.** *Politika spola/teksta*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1999.
- Podlesnik, Blaž.** »Vodka in pir... Knjiga kot orožje v Primeru Zaharja Prilepina.« *Slavistična revija* 65, št. 3 (2017): 447–458.
- Prilepin, Zahar.** *Samostan*. Prevedel Borut Kraševac. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Routledge Encyclopedia of Narrative Theory.** Oxfordshire: Routledge, 2005.
- Zupan Sosič, Alojzija.** »Spolna identiteta in sodobni slovenski roman.« *Primerjalna književnost* 28, št. 2 (2005): 93–113.
- Zupan Sosič, Alojzija.** *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera, 2017.
- Улицкая, Людмила.** »Любовь и нежность в аду.« [Ljubezen in nežnost v peklju] V: Зулейха открывает глаза [Zulejha odpira oči], Гузель Яхина. Москва: АСТ, 2015.
- Юзефович, Галина.** Удивительные приключения рыбы-лоцмана [Čudovite prigode ribe krmarja]. Москва: АСТ, 2017.
- Яхина, Гузель.** Зулейха открывает глаза [Zulejha odpira oči]. Москва: АСТ, 2015.

FROM THE EXPERIENCE OF INTERSUBJECTIVE TIME TO THE EXPERIENCE OF MATERNAL EMPATHY

Rebecca Rose

<https://orcid.org/0000-0003-3239-959X>

From the Experience of Intersubjective Time to the Experience of Maternal Empathy

The paper draws on Husserl's description of primordial intersubjective temporality, which I present as consistent with and integral to his understanding of the continuum between empathy and instinct. Because Husserl presents the mother-child relation as the foundational relation which constitutes *the most primordial site of intersubjective temporal continuity*, I focus my attention on the role that the mother-child relation plays as an original source of empathetic and instinctual experience and as the original source of an *awakening* to the past and to the future. Although Husserl did not pursue an extended account of maternal empathy and instinct, I demonstrate how Husserl's account of the *merging* of empathy and instinct reflects his account of the intermingling of heteronomous temporalities and thereby bolsters his account of the intersubjective experience while anticipating the possibility of a generative empathetic ethics of continuity. By reading Husserl in this way, I show that he provides us with the theoretic foundation of the maternal temporal experience, which provides the necessary support for an empathetic ethics of engagement.

Key words: phenomenology, maternal, intersubjective time, instinct, empathy

Od izkušnje intersubjektivnega časa do izkušnje materinske empatije

Prispevek se opira na Husserlov opis izvirne intersubjektivne časovnosti, za katero pokažem, da je povsem skladna z njegovim razumevanjem kontinuuma med empatijo in instinktom ter je tudi ključna za njegovo razumevanje. Husserl prikaže odnos med materjo in otrokom kot temeljni odnos, ki predstavlja *najbolj izvorno mesto intersubjektivne časovne kontinuitete*, zato se v tekstu osredotočim na vlogo, ki jo ima odnos med materjo in otrokom kot prvotni vir empatične in instinktivne izkušnje in kot prvotni vir *prebuditve* v preteklost in prihodnost. Čeprav se Husserl ni ukvarjal z razširjenim prikazom materinske empatije in instinkta, pokažem, kako Husserlov prikaz *spajanja* empatije in instinkta odraža njegovo dojemanje prepletanja različnih časovnosti. S slednjim Husserl okrepi svoj prikaz intersubjektivne izkušnje in hkrati anticipira možnost generativne empatične etike kontinuitete. S takšnim branjem Husserla pokažem, da nam daje teoretične temelje materinske časovne izkušnje, ki zagotavlja potrebno podporo za empatično etiko angažiranosti.

Ključne besede: fenomenologija, materinsko, intersubjektivni čas, nagon, empatija

INTRODUCTION

The paper draws on Edmund Husserl's description of primordial intersubjective temporality and demonstrates that it is consistent with and integral to his formulation of the relation between empathy and instinct. Because Husserl presents the mother-child relation as the paradigmatic relation which constitutes *the most primordial site of intersubjective temporal continuity*, I focus my attention on the role which the mother-child relation plays as the original source of empathetic and instinctual experience and as the original source of an awakening to the past and to the future. Although Husserl did not pursue an extended account of maternal empathy and instinct, I demonstrate how Husserl's account of the merging of empathy and instinct reflects his account of the intermingling of heteronomous primordial temporalities and thereby bolsters his account of the intersubjective ethical experience by anticipating the possibility of a generative experience of the relationship between empathy and instinct.

I show that insofar as Husserl presents the maternal as the most primordial site of temporal and genetic continuity and insofar as he claims that the maternal is the originary site of the onset of both empathy and instinct, his account of the mother-child relation provides us with an example of an intersubjective relation in which the seemingly incompatible relation between instinct and empathy is addressed. By suggesting that we read the relation between instinct and empathy according to its generative temporal features – as manifest in the mother-child relation – Husserl provides us with a paradigm for a new social ethics, one which is consistent with his account of the *streaming living present* and one which helps articulate the ethical tension between the instinct for self-preservation and the empathetic responsibility for the other. Because Husserl's discussion of the maternal reflects the temporal complexity of intersubjective relations which additionally supports a model for empathetic/instinctual relations, I contend that Husserl's description of the mother-child relation provides us with a new way to make sense of the world – as *opened to* and *awakened by* the other.

Accordingly, the paper explores the intersubjective ramifications of Husserl's unpublished manuscripts regarding the single streaming present. I show

below how the mother-child relation provides us with a special case of the merging of heterogeneous temporalities insofar as it paradigmatically illustrates the interface between the empathetic and instinctual experience. I begin by describing Husserl's account of the originating experience (or *presence*) of time that, according to Husserl in his late unpublished manuscripts, opens up the experience of intersubjectivity. Following this, I explore the role of empathy, instinct, and the mother-child relation that Husserl locates within this primordial theater of intersubjective temporal experience. I argue that the originary experience of the relation of empathy and instinct is a consistent extension of Husserl's account of primordial temporality. Where Husserl's theory of primordial temporality explains the opening of temporal alterity, his description of the mother-child relation illustrates the awakening of empathy and instinct. I conclude that Husserl's account of the streaming living present read in conjunction with his description of the empathetic/instinctual relation – as illustrated by the originary lived maternal experience – provides us with a theoretic foundation for an experiential empathetic ethics of engagement.

THE EXPERIENCE OF INTERSUBJECTIVE TIME

In Husserl's later unpublished manuscripts,¹ temporality becomes that which primordially founds and creates the continuity of apperceptive experiences, including the experience of others:

The original source-point of time constitution is, for each individual, the experience of his present in an original mode and is, as well, the capacity

- 1 Husserl, Edmund, Unpublished manuscripts in the Husserl Archives in Leuven, Belgium: Lettering in citations below corresponds to the following index:
 - A. *Mundane Phänomenologie* (Mundane Phenomenology)
 - B. *Die Reduktion* (The Reduction)
 - C. *Zeitkonstitution als formale Konstitution* (Time Constitution as Formal Constitution)
 - E. *Konstitution der Intersubjektivität* (Constitution of Intersubjectivity)
 - F. *Vorlesung und Vorträge* (Lectures).

of each to experience Others... i.e., the capacity of each, within his own living present, to experience Others in an original manner and which this, indeed, to experience the original coincidence between his own and the Other's being.²

Husserl's assertion of coincidence between the *original source point of time* and the *experience of the Other's being* is quite significant. Yet in what way does Husserl conceive of the originating point or *presence* of time which grounds both intersubjectivity and temporal experience?

According to Husserl:

This streaming living-present is not what we otherwise... designate as the stream of consciousness or stream of lived experiences. It is not a 'stream' at all in accordance with the image of what is a properly temporal (or even spatial-temporal) whole, which within the unity of a temporal extension has a continual-successive individual factual existence... The streaming living-present is 'continuously' streaming-being and yet not in an apartness of being; not in spatio-temporal (worldly-spatial) being, not in a being of 'immanent temporal' extension. Thus, not in an apartness of being which is called succession.³

For Husserl, the original source point of temporality, the streaming living present, is the pre-being which *bears* all being, much like the now-instant, which can be said to bear both its retentions and protentions or like the determinate-X, which bears the *noematic Sinn's* multiple attributes. The primordial "streaming living present" appears to function as "the pre-time and the being of the stream of consciousness as a being."⁴ At this primordial level, the absolute living present functions not as a point in a line of successive moments, but as a nodal point at the intersection of both ipseity and alterity, of both the ego and the non-ego. This nodal point is formed by "the ego-structure and the constant substratum of the egoless stream which

2 Husserl, C17, I, 4–5, as translated by James Mensch, *Intersubjectivity and Transcendental Idealism* (Albany, 1988), 20 (my emphasis).

3 Husserl, C3, 4, as translated by Janet Donohue, *Husserl on Ethics and Intersubjectivity: from Static to Genetic Phenomenology*, (Toronto, 2016), 58.

4 Op. Cit., Mensch, *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*, 214; Husserl, C17 I, 4.

finds it.”⁵ Accordingly, as the source of all temporalization, the streaming living present is considered by Husserl to be the temporal source of both the *I* as well as that which is *other*, the *non-I*.

Husserl’s account of the primordial level of temporality is not a rejection of his earlier notion of the relation between the *noema* and inner time consciousness, but rather a reformulation of this position. While in Husserl’s earlier writings, the *noematic Sinn* functioned as the nodal source point of both meaning and temporal change, the streaming living present of the later manuscripts functions as the primal *node* which not only bears the meaning and sense of subjective intentional constitutionality, but bears both intersubjectivity and the constitution of time itself. For Husserl, the primal temporal structure of the streaming present is foundational to the continuous experience of the shared world as well as the generation of time itself.

In the late C-manuscripts, Husserl develops and modifies his distinction between the *primal ego* and the *ego*, which in the earlier *Ideas*⁶ *I* remains within the reflective stream of self-consciousness. While the *ego* of Husserl’s early works appears as a locus point within the stream of internal time consciousness, the primal *ego* of his later works provides the necessary foundation which is both prior to and makes possible the generation of the identity of the lived *ego*. It is the pre-reflective, self-awareness of the *ego*. As such, the primal *ego* makes possible the reflective consciousness that actively constitutes temporal objects. “On the one side we have the temporal stream of consciousness and the transcendental *ego* of acts which is related to this temporality.... on the other side we have the primal *ego* as the primal ground of this temporalization.”⁷

For Husserl, the primal *ego* must be conceived of as the self-constituting source through which temporality is constituted – it is the site where the streaming living present is constituted. Thus, “[the primal *ego*] bears the streaming, purely associative, sub-egological temporalization in its founding

5 Op. Cit., Donohue, *Husserl on Ethics*, 58; Husserl Archives - Leuven (*Hua XV*, 598).

6 Edmund Husserl. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology* (The Hague, 1967).

7 Op. Cit., *Ibid.*, 60; Husserl, C2, 8b.

construction, in its essential form that begins *without* the participation of the ego.”⁸ Husserl further explains that “in the stream of the living present is the identical persisting pole in the changes of the immanent temporal occurrences... this pure ‘I’ is abstract, it is only concrete through the content of the streaming present.”⁹ Husserl concludes that the purely abstract primal ego is thus that which grounds the temporal self-awareness of the living ego.

In Husserl’s words, “the primal-ego carries in itself, the counterpart, the existing, having-become ego and its surroundings, what is there for this and for me as anonymous ego, as non-ego.”¹⁰ Accordingly, the primal ego carries within itself – or *bears* – the *not-I* or the non-ego. Yet what exactly does Husserl mean by the *non-ego* that belongs to the streaming living present? According to Husserl: “The primally streaming and primally constituted non-ego is the *hyletic* universe [of actual experiential contents] which, in itself, is constituting and which already has constantly constituted; it is a temporalizing-temporal primal occurring, which does not occur from ego-logical sources; it therefore occurs without the participation of the ego.”¹¹ From this Husserl concludes that “The primordial streaming present... is throughout already non-ego and everything that is constituted in it and will be constituted in it is non-ego in different levels.”¹² Thus, in contrast to Husserl’s early work, the primordial temporal stream is depicted as an event of pre-consciousness which acts as both the source of identity and the source of the non-ego.

According to Husserl, there is an “all-inclusive unity, which temporalizes ... the absolute as an absolute ‘human’ totality...”¹³ This shared totality reveals “my coincidence with Others on an original level of constitution, my coincidence, so to speak, *before* there is constituted a world for myself

8 *Ibid.*; Husserl, E III 9, 7a (my emphasis).

9 *Ibid.*; Husserl, C3, 42a.

10 *Ibid.*; Husserl, C2, 3a/3b.

11 Op. Cit., Mensch, *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*, 150; Husserl, C10, 25.

12 Husserl Archives - Leuven (*Hua XV*, 669).

13 *Ibid.*

and Others.”¹⁴ Because this foundational streaming presence is primordial, that is, pre-egological, the other can be said to be present to the self on a primordial level. It is only on this deepest level of the formation of an ego’s identity that the otherness of the other can be generated. The intersubjectivity that coincides with the primordial streaming living present is a continuously constituting and generating intersubjectivity. It is an intersubjectivity that occurs at the primal level of passive association which pre-conditions self-reflection. Since self-reflection takes place at a higher level in the ego, not as the foundation of temporality, self-reflection can never successfully take up its streaming present as fully present, but can only take it up as past. On account of this temporal non-self-coincidence, the ego will always be distanced from itself. Thus, according to Husserl’s later manuscripts, primal temporal intersubjectivity points to and announces the temporal opening of the ego to that which is foreign to it, namely, the other. And it is this “opening” which makes possible an ethical relation to another ego that is *passively* co-present within the streaming present of the ego pole.¹⁵

THE EXPERIENCE OF MATERNAL EMPATHY

Below, I develop a reading of the relation between instinct and empathy as is reflected in Husserl’s description of the mother-child relation. I focus on this relation insofar as it makes manifest the *opening* of the streaming living presence as described by Husserl in his discussion of primordial intersubjective temporality. I contend that a comparable awakening within the instinctual/empathetic mother-child relation extends Husserl’s description of the opening of presence and is critical to his account of intersubjective ethics. For Husserl, instinctual striving is necessarily motivated by the affections of *hyletic* content.¹⁶ Yet for the *hyletic* content to be recognized as content by the ego, that is, to count as *hyle*, the data must affect the ego,

¹⁴ Op. Cit., Mensch, *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*, 187; Husserl. C17 V, 30.

¹⁵ Op. Cit., Donohue, *Husserl on Ethics*, 63 (my emphasis).

¹⁶ Husserl, E III 9, 16a, as translated by James Mensch, “Instincts - A Husserlian Account”, *Husserl Studies* 14, no. 3 (1997), 219–237.

which in turn awakens the ego's striving.¹⁷ The striving of the primal ego depends on the complementary relationship between the passive affect by the *hyle* and its instinctive action. For Husserl, we have "determined ways of striving that are originally, instinctively one with [their] *hyletic* complement." Due to the primal association between the two, "[t]he ego is awakened by affection from the non-egological because the non-egological is [that which is instinctively] 'of interest;...'".¹⁸ Thus, for Husserl, the ego is not simply awakened by just any *hyletic* stimulus; rather, the *awakening* presupposes an *interest* for that which is other. According to Husserl:

[there] is an excellent [example in the case] where the other is interpreted as related to my 'I' and to that which pertains to my 'I' and [where] I actually experience this.... In any case if *we think of the most primordial genetic continuity between mother and child* and of the importance of the social I-Thou-Life [*Ich-Du-Leben*] [it becomes clear that] this mode of fulfillment plays a *special role*.¹⁹

Thus, for Husserl, the mother-child relationship figures as a special case and as the most fundamental intersubjective relationship of the life-world. Yet why should the mother-child relation warrant such a paradigmatic role? I suggest that Husserl directs our attention to the exceptional relation of natality because of its inherent challenge to the presumed boundaries between self and other, the ego and non-ego. On account of the ambiguous boundaries between the mother/fetus/infant/child Husserl claims that the fulfillment of the child's interests is not necessarily separate from that of the (m)other and, accordingly, the distinction between the instincts for self-preservation and empathy for the other is likewise indeterminate. Because Husserl believes that the other is encountered on a primordial level through empathy, and because he describes this fundamental relation as *the most primordial genetic continuity between mother and child*, it is fair to say that, for Husserl, the primary social *I-Thou-Life* connection

¹⁷ *Ibid.*, Husserl, B III 9,70a–70b.

¹⁸ *Ibid.*, Husserl, B III 3, 5a.

¹⁹ Rudolf Bernet, Iso Kern and Eduard Marbach, *An Introduction to Husserlian Phenomenology* (Evanston, 1993), 163.

is found in the mother-child relation. Let us explore Husserl's discussion of the temporality of empathy in its relation to instinct in order to gain a better understanding of this inference.

According to Husserl, the function of the relation between instinct and empathy is to facilitate making sense of experience by connecting our temporal experiences into a unity and by drawing on the stability of past experiences in order to anticipate the future.²⁰ Instincts have a kind of directedness that Husserl characterizes as *primal* or *proto-intentional*, which, when directed towards an other, provides an empathetic foundation for intersubjectivity. Because the mother and child experience is in fact a temporally generative one, Husserl claims that within the mother-child relation, instinct generates empathy. It follows then for Husserl that the onset of empathy in childhood, as *originally developing instinctively*, is consistent with the experience of the mother-child relation. Husserl, therefore, concludes that empathy is an expression of an originary and innate instinct.²¹

Because the infant is instinctively related to the mother; and because the mother perceives the child as both belonging to herself and as other, the infant's instinct for self-preservation elicits a response of empathy by the mother for her child, thereby generating a continuum of instinct and empathy within the mother – child relation.²²

Empathy, on the other hand, has its roots in the primordial structure of association (or “pairing”, as Husserl sometimes refers to it). The empathetic relation is founded on a shared experience of the *primal now* (or what Husserl refers to as the “streaming living present”). Empathy, for Husserl, does not imply a shared recollected experience or shared reflections; rather, empathetic pairing refers to a form of synthesis where the primal ego is passively connected to or linked with an experience of another ego on the primal level. Accordingly, empathy is founded on a passive association of retained experiences, while instinct manifests itself in a striving or having-in-advance. Consistent with Husserl's earlier characterizations

20 Dermot Moran and Joseph Cohen, *Husserl's Dictionary* (New York, 2016), 94–102.

21 Husserl Archives – Leuven (Hua XV, 582).

22 *Ibid.*, 604.

of temporal continuity, empathy reflects a non-recuperative retention of earlier experiences, while instinct reflects a form of streaming protention of anticipated experiences. What moves us forward is the fact that we are instinctively driven to and awakened by that which is other in order to make sense of our world. We are moved by the striving that appears as “instinctively directed towards what in the future will first be disclosed as worldly unities constituting themselves.”²³ As for the past, we are linked through our empathetic engagement to a unity of *the retained with the ongoing present*, yet this ongoing present finds itself pregnant with and open to the *non-I*. The resulting temporalization is what can be described as “the thickness of experienced time.”²⁴

In Husserl’s words, “Ultimately, the whole hyle is united in passive temporalization including the heterogeneous [contents.] Everything homogeneous, however, is united in the special mode of merging; within the total merging, [there is a merging] into fields and then particular mergings into unities that stand out.”²⁵ In this merging, similar qualities reinforce each other, while heterogeneous qualities provide openings for new direction. For example, when we grasp a melody as “primarily merging, the temporalizations unite together and thereby produce a unity of a temporalization for all the tones and their temporalizations and times. Here, however, the homogeneity of the tones plays its part. The unities merge their contents and times according to the constant, homogeneous temporal form arising from the homogeneous temporalization.”²⁶

Husserl suggests that it is in the process of such merging that we should locate instinct and empathy. Accordingly, I suggest we conceive of instinct and empathy as two sides of the same coin, where *the thickness of time* informs the stream of enduring past experience as it bears its particular indeterminate future. Constantly situated between the past and future, the

23 James Mensch, *Postfoundational Phenomenology* (Pennsylvania, 2010), 46; Husserl, A VI, 34b.

24 *Ibid.*, 47.

25 *Ibid.*; Husserl, E III 9, 16a.

26 *Ibid.*; Husserl, C 15, 4b.

thickness of time is experienced as *a lasting and remaining primal now*, i.e., as the point through which time streams and in which its content appears to well up as present and actual.

According to Husserl, the primal ego is situated as

a fixed form for a content which streams though it and as the source point for all constituted modifications. In union with [the constitution of] the fixed form of the primally welling primal now, there is constituted a two-sided continuity of forms that are just as fixed. Thus, *in toto*, there is constituted a fixed continuum of form in which the primal now is a primal welling middle point for two continua ...: the continuum of what is just past and that of futurities.²⁷

For Husserl, the primal ego functions as a source point and opening for two continua. The empathetic affections associated with its streaming content form one continuum, and the instinctual strivings that engender the future appear as a second continuum. The ego thus appears as *the center of affections and actions*, as the *pole of the as yet undetermined instincts*, as the place of merging of the two continua.

Let us turn here to Husserl's mention of the maternal experience which he claims provides us with a special paradigm for the *fixed two-sided continuity of forms*. According to Husserl, the mother-child relation is unique insofar as it is both the place of merging temporalities and the welling site of the origin of empathy and instinct. Below, I cite several fragmentary texts that focus on the maternal experience of the mother-child relation and which highlight the interrelated empathetic and instinctive proclivities of the mother, the unborn child and the newborn infant:

The child inside the womb ... [t]he child inside the mother. Do we not here have to do with an intermingling of primordialities that does not depend on empathy? Does the mother amongst her own, inner sensory fields [...] also have those of the child, its sensibility of movement, its kinesthesia?

²⁷ *Ibid.*, 49; Husserl, C 2 I, 11a.

But if that is not the case, then what kind of community is it? How does the mother suffer when the child feels unwell?²⁸

Husserl's remarks on the mother-child relation and on gestation are, unfortunately, brief, but nevertheless point to an embodied, temporal intertwining which exists between the mother and the child. Husserl begins the fragment cited above by asking whether the intermingling between the mother and the unborn child depends on an experience of empathy. He further questions whether the mother shares her inner sensory fields (i.e. her embodied kinesthetic experience) with that of her unborn child. Husserl's response suggests an affirmative answer to both questions. By arguing *a posteriori* from the assumption that there are in fact communities and that mothers do in fact suffer when their children feel unwell, Husserl implies that the *intermingling of primordialities* is in fact due to the empathetic relation that the mother bears to the unborn child. Curiously, Husserl does not suggest that there is a temporally shared primordial experience; rather, he gives examples of shared sensible feelings. We will have to look at a different fragment to gain insight into the temporal underpinnings of the mother-child relation.

In a text from 1935, Husserl addresses the question of instinct and, indirectly, the question of the temporal experience of the child. He begins by comparing the limited kinesthetic experience of the unborn child to that of the more fully developed experience of newborn infants:

[The] originary child – in what sense is it like an “I,” directed towards its first sensory data like an early ego-pole, what does its “*instinctive*” habituality consist of? The child in the womb already has kinesthesia and kinesthetically moves its “things” – already a primordiality at an originary level developing itself. [...] [Whereas] the infant, the newly born. [...] It is already an experiencing I at a higher level, it already has its acquisition of experience from its existence in the mother's womb, it already has its perceptions with perceptual horizons.... [I]t is already an I of higher habitualities, but without self-reflection, without developed temporality, without recollections

²⁸ Edmund Husserl, *Husserliana XLII* (Dordrecht, 2013), 27.

at its disposition, [nevertheless, with] streaming presence with retention and protention.²⁹

In this fragment, Husserl addresses the question as to what the instinctive habitualities of the unborn child are. Although he concedes that the unborn child has independent kinesthetic movements that indicate an originary primordially, he refrains from providing a definitive description of the formation of instincts within the womb. Instead, Husserl proceeds to compare the unborn child's sensory experience with that of a newborn infant. He points out that unlike the unborn child, the infant has acquired experience – from the womb – and that the newborn is, accordingly, a *higher level experiencing I* than the unborn child. Finally, Husserl comments that even if the temporal experience of the newborn cannot be considered as fully developed, it nevertheless can be attributed with a primordial sense of streaming living presence along with retention and protention.

Husserl seems to be suggesting that the instinctual capabilities of an unborn child exist on a lower level than those of the newborn. Accordingly, Husserl suggests that the (instinctive) habitualities of the newborn can exist without requiring a sense of fully developed reflection and recollection and that the primordial experience of a streaming living presence is adequate for instinctual behavior. Husserl further elaborates on the instinctive behavior of the newborn by examining the newborn's instinctive drive to nourish itself with its mother's milk:

When the smell of the mother's breast and the sensations of moving one's lips occur, an instinctive directedness towards drinking awakens, and an originally paired kinesthesia comes into play. . . . If drinking does not immediately occur, how does it happen? Perhaps the smell alone awakens something else, an empty apperception, so to speak, which has no 'conscious' goal. If touching occurs, then the way to fulfillment is first properly an ongoing

29 Edmund Husserl, *Collected Works*, vol. 9. *Analyses Concerning Passive and Active Synthesis: Lectures on Transcendental Logic* (Dordrecht, 2001), 466–469.

instinctive drive which is an unfulfilled intention. This, in fulfillment, disclosing the instinctive drive.³⁰

Although Husserl ascribes instinctive drives to both the unborn and the newborn child, neither the unborn nor the newborn child's instinctive act is described by Husserl as fully conscious or undertaken with a fully developed sense of temporality. Husserl does, however, credit the infant with already having an *originally paired kinesthesia* that is retained from its experience of the womb, which is consistent with Husserl's account of empathetic, paired habitualities and which supports the idea that, for Husserl, the infant has empathetic as well as instinctual proclivities.

Concerning the pregnant mother's experience, Husserl, interestingly, attributes a residual primordial experience from the mother's womb to her as well. Not only does Husserl imply that she has the potential for an empathetic experience in relation to her own child, but also that she would demonstrate instinctive drives in response to the suffering of her child. Husserl's observation that a mother already has "the experience of being a child," the experience of herself as a "child-of-a-mother"³¹ within herself is especially interesting insofar as it problematizes the mother's sense of temporal experience during gestation. According to Husserl, although a mother (as any other human being) cannot recollect her own primordial experience of natality, this experience, nevertheless, figures into and complicates her temporal experience of becoming a mother. I suggest that the complex temporal experience of the mother is due to the retention of the experience of a primordial streaming present (inherited from her shared experience with her own mother), which is then doubled through a new experience of natality. The pregnant woman not only has a fully conscious emergent experience of temporality, which includes a primordial shared experience with her own unborn child, she also has the retention of the

³⁰ Kelly Oliver, *Family Values: Subjects Between Nature and Culture* (New York, 1997); Husserl, C 16 IV, 36b.

³¹ Christoph Durt, Thomas Fuchs and Christian Tewes (eds.), *Embodiment, Enaction, and Culture: Investigating the Constitution of the Shared World* (Cambridge, 2017), 36; Husserl, *Hua XV*, 582.

prior shared primordial experience with her own mother, namely, a shared source point of temporality.

Accordingly, for Husserl, not only would a pregnant mother experience a sense of intersubjective primordial living presence along with conscious recollections and anticipations, she would also inherit a prior level of retention of the source of primordial experience. From Husserl's observation, it would follow that on the level of intersubjectively shared primordial temporal experience, the expectant mother lives with a doubled primordial sense of intersubjective experience. We can therefore understand Husserl's sense of the doubling of the mother-child relation not only in terms of the lived temporal continuum between heterogeneous temporalities, but also as an originary site of the opening critical to the ethical experience of empathy and instinct. In conclusion, I suggest that we understand the doubling of the mother-child relation as a unique site where the continuity of heterogeneous temporal experience between the mother and child becomes manifest in the intermingling of empathetic and instinctive experience. As such, the originary experience of the doubled temporality obtaining to the mother-child relation elicits an ethical openness necessary for an empathetic engagement with the world, while retaining the instinctive attributes of the self, thereby awakening and enabling us to make sense of the world.

BIBLIOGRAPHY

- Bernet, Rudolf, Iso Kern, and Eduard Marbach.** *An introduction to Husserlian Phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press, 1993.
- Donohue, Janet.** *Husserl on Ethics and Intersubjectivity: From Static and Genetic Phenomenology*. Toronto: University of Toronto Press, 2016.
- Durt, Christoph, Thomas Fuchs, and Christian Tewes (eds.).** *Embodiment, Enaction, and Culture: Investigating the Constitution of the Shared World*. Cambridge: The MIT Press, 2017.
- Husserl, Edmund.** *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. Translated by William Ralph Boyce Gibson. The Hague: Collier-Macmillan, 1967.
- Husserl, Edmund.** *Collected Works, Volume 9: Analyses Concerning Passive and Active Synthesis: Lectures on Transcendental Logic*. Translated by Anthony Steinbock. Dordrecht: Kluwer, 2001.
- Husserl, Edmund.** *Grenzprobleme der Phänomenologie: Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik. Texte aus dem Nachlass (1908–1937)*. Edited by Rochus Sowa and Thomas Vongehr. Dordrecht: Springer, 2014.
- Mensch, James.** *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*. Albany: SUNY Press, 1988.
- Mensch, James.** *Postfoundational Phenomenology: Husserlian Reflections on Presence and Embodiment*. Pennsylvania: Penn State Press, 2010.
- Mensch, James R.** "Instincts - A Husserlian Account." *Husserl Studies* 14, no. 3 (1997): 219–237.
- Moran, Dermot, and Joseph D. Cohen.** *The Husserl Dictionary*. New York: A&C Black, 2012.
- Oliver, Kelly.** *Family Values: Subjects Between Nature and Culture*. New York: Routledge, 1997.

MEHANIZMI AMORTIZACIJE IN REALIZACIJE RESNIČNE SPREMEMBE V SVETU

Magdalena Germek

<https://orcid.org/0000-0001-5050-9276>

Mehanizmi amortizacije in realizacije resnične spremembe v svetu

Prispevek premišljuje o mehanizmih amortizacije in realizacije resnične spremembe v svetu po filozofiji Alaina Badiouja. Temo obravnava v treh korakih. Najprej oriše razliko med Badioujevimi ontološkim in fenomenološkim projektom, na podlagi česar pokaže, da je tema prave spremembe prisotna le pri slednjem. V drugem koraku se osredotoča na razliko med konceptoma prepovedanega in nemožnega. Za demonstracijo logike nemožnega je uporabljena logična igra, ki jo Badiou izpelje v zgodnjem spisu *Ali je mogoče misliti politiko?* S stališča danega sistema je nekaj *prepovedano*, nekaj drugega pa je *nemožno* tega sistema. Resnična sprememba je le tista, ki izhaja iz logike nemožnega. V zaključnem, tretjem koraku se prispevek ustavi pri Badioujevi tipologiji spremembe, ki jo vpelje v *Logikah svetov*. Pokaže, da se sprememba, ki se dogaja regularno v določenem svetu, vzpostavlja kot reakcija na pravo spremembo oz. kot njena amortizacija.

Ključne besede: Alain Badiou, nemobilna ontologija, mobilna fenomenologija, nemožno, amortizacija spremembe, resnična sprememba

Mechanisms of Alleviation and Realization of Real Change in the World

The paper considers the mechanisms of alleviation and the realization of actual change in the world through the lens of Alain Badiou's philosophy. The paper proceeds in three theoretical steps. First, a distinction is made between Badiou's ontological and his phenomenological project, on the basis of which it is shown that the theme of true change is present only in the latter. In the second step, the focus is on the difference between the concepts of the forbidden and the impossible. To demonstrate the logic of the impossible, the logical game that Badiou introduces in his early book *Peut-on penser la politique?* is used. From the standpoint of a given system something counts as the forbidden and something else as the impossible of that system. True change is only that which derives from the logic of the impossible. In the third and final step, we address Badiou's typology of change, which he introduces in the *Logics of the Worlds*. We show that change, which happens regularly within a certain world, is established as a reaction to a real change or as its alleviation.

Key words: Alain Badiou, non-mobile ontology, mobile phenomenology, the impossible, the alleviation of change, true change

UVOD

Bogat filozofski opus Alaina Badiouja lahko opredelimo na podlagi treh temeljnih področij njegovega raziskovanja: ontološko področje biti kot biti, fenomenološko področje pojavljanja biti in področje radikalne spremembe, v katerem pridejo do izraza koncepti *dogodka*, *subjekta* in *resnice*. Kljub temu da Badiou te koncepte izpostavi že znotraj ontološke problematike, vprašanje spremembe zaživi le v fenomenološkem projektu v razmerju do fenomenološke kategorije sveta. Resnična sprememba ne spreminja same biti kot take, temveč eksistenčno vrednost pojavljanja bivajočih v svetu. Nekaj, kar je bilo s stališča sveta neobstoječe (kar se v svetu minimalno pojavlja), se v postopku radikalne spremembe lahko pojavi v novi, maksimalni eksistenčni vrednosti svojega znotrajsvetovnega obstoja.

To po drugi strani ne pomeni, da je vsaka sprememba v svetu resnična sprememba. Pri vprašanju spremembe Badiou razlikuje regularno spremembo od resnično transformacijske, prave spremembe. Če bi bilo spreminjanje, ki ostaja znotraj regularnosti logike določenega sveta, edina oblika mogoče spremembe v svetu, bi lahko spremembo potemtakem definirali kot postopek izkoriščanja objektivnih možnosti, ki jih ponuja že sama logika določenega sveta. V tem primeru ostajamo v okviru že obstoječih možnosti sveta, pri čemer *spreminjanje sveta* ni nič drugega kot prilagajanje svetu. Z vidika Badioujeve teorije spremembe je tovrstna definicija prekratka, saj dejanska sprememba nujno zahteva določen transformacijski moment, ki je v odnosu do zakonov danega sveta neregularen. Da bi se realizirala prava sprememba v svetu, moramo nujno meriti na tisto, kar je s stališča sveta objektivno nemogoče.

Oba modusa spremembe, regularni in resnični modus spreminjanja, je pomembno obdržati v mislih, ko gre za opredelitev dinamičnih postopkov, ki se dogajajo v svetu. Kajti kljub temu da regularna sprememba ni resnična sprememba, je raziskovanje regularnih postopkov modifikacij sveta eden od načinov, kako odgovoriti na vprašanje, zakaj so revolucionarne spremembe, zgodovinsko gledano, redek pojav. To pomeni, da v Badioujevem fenomenološkem projektu ne bi smeli videti le njegovega napora odgovoriti na vprašanje, kako se resnice pojavljajo v svetu, kako je mogoča radikalna

sprememba sveta oz. kako preseči modifikacijo sveta z mutacijo, ki bo pripeljala do nove transcendentalne restrukturacije. Videti bi morali tudi nek vzporedni projekt, ki pokaže, kako se svet aktivno upira radikalni spremembi. Prav to slednje smo v našem prispevku označili za amortizacijske mehanizme, s katerimi se svet upira postopkom resnične spremembe.

NEMOBILNA ONTOLOGIJA IN MOBILNA FENOMENOLOGIJA

V predavanjih, naslovljenih *Subjekt spremembe*, Badiou pripravi teren za teorijo spremembe tako, da najprej pokaže razliko med nemobilno in mobilno ontologijo, ki jo v zgodovini filozofije predstavlja opozicija med pomembnima figurama starogrške filozofije, Parmenidom in Heraklitom. Parmenid namreč trdi, da je bit, ki je *eno*, absolutno nespremenljiva, Heraklit pa, da je bit množstvena in spremenljiva. Heraklit spremembi dodeli ontološko vrednost, ker ne obstaja nič, kar se ne bi spreminjalo iz enega stanja v drugo. Ta koncept spreminjanja na podlagi *drugosti* implicira, da je bit mnogotera, kajti nekaj zahteva nekaj drugega, da bi se lahko sprememba neprekinjeno odvijala.¹

Badiou se strinja s Heraklitom, da mora ontološko mišljenje misliti formo množstva, prav tako pa se strinja, da je forma množstva nujna za mišljenje spremembe, čeprav obratno ne drži. Misel o spremembi res predpostavlja ontološko mišljenje množstva, po drugi strani pa ne drži, da mišljenje množstva potrebuje koncept spremembe. Badioujev argument v prid ontološke nemobilnosti izhaja namreč iz teorije množic, ki nam po Badiouju danes omogoča misliti bit kot množstvo. V teoriji množic in aksiomu ekstenzionalnosti Badiou vidi neposredno potrditev, da je na nivoju biti kot biti nesmiselno misliti spremembo:

Teorija se ukvarja z množicami, za katere pojem gibanja nima nobenega smisla. Množice so ekstenzionalne, kar pomeni, da jih popolnoma definirajo

1 Alain Badiou, *The Subject of Change: Lessons from the European Graduate School 2012* (New York/Dresden, 2013), 43.

njihovi elementi, torej tisto, kar jim pripada. Dve množici, ki nimata povsem enakih elementov, sta absolutno različni. Množica se torej kot takšna ne more spremeniti, saj že s spremembo ene same točke svoje biti to izgubi v celoti.²

V ozadju te razlage stoji implicitno Badioujevo razumevanje spremembe kot prehoda z nečesa na nekaj drugega, kar je tudi način, kako Badiou interpretira Heraklitov koncept spremembe. Toda ko gre za bit kot bit tega *transformacijskega prehoda* od enega čistega množstva do drugega ni mogoče vzpostaviti. Aksiom ekstenzionalnosti množice definira z njihovimi elementi, na podlagi katerih se vzpostavlja razlika ali identiteta med dvema množicama. Težava pa je v tem, da razlika, ko jo določimo ekstenzionalno, postane absolutna, koncept *drugosti* pa se izgubi. Sprememba enega elementa pomeni spremembo celotnega množstva, pri čemer izgine sleherno transformacijsko prehajanje. Ni torej prehajanja med enim in drugim, saj drugega ni in se je vsa sprememba že zgodila. Zato Badiou pravi, da se množica *ne more spremeniti, saj se že s spremembo ene same točke svoje biti izgubi to izgubi v celoti*.

Nič v ontološkem mišljenju množstva ne zahteva mišljenja spremembe; aksiomska forma množstva je strogo nemobilna. Badiou torej na tej točki sprejme Parmenidovo zahtevo, da je absolutna ontologija nemobilna, zavrne pa Parmenidovo izenačitev biti z enim; hkrati sprejme Heraklitovo izenačitev biti z množtvom, zavrne pa njegovo idejo o večnem, ontološkem spreminjanju. Za koncept spremembe potemtakem potrebujemo drugačno področje od ontološkega. Da bi sprememba lahko nastopila kot lastnost biti, se mora bit osvoboditi svoje ontološke absolutnosti.

Mišljenje spremembe se odpre šele s fenomenologijo, ki misli pojavnost biti v določenem svetu. Mišljenje spremembe nujno zahteva, da bit mislimo v njeni lokalizaciji ali, kar pomeni isto, da mislimo bit, ki se pojavlja v svetu oz. da jo mislimo fenomenološko. Badiou razume fenomenologijo v radikalnem odmiku od klasično filozofske opredelitve, po kateri je fenomenologija znanost o pojavih, kot se kažejo človeški izkušnji in zavesti.

2 Alain Badiou, »Na poti k novemu mišljenju Absoluta«, *Filozofski vestnik* 32, št. 3 (Ljubljana, 2011), 9.

S poudarkom, da je fenomenologija lahko objektivna, postavi Badiou za predmet fenomenološkega proučevanja objektivne zakone posameznih svetov, ki se konstituirajo v neodvisnosti od transcendentalnega subjekta. Transcendentalne operacije omogočajo fenomenološko deskripcijo sveta, a jih ne moremo zvesti na subjektivno podstat. Svet kot fenomenološka kategorija je namreč določena »situacija biti«³ ali tisto od biti, kar je tu in se kot biti-tu pojavlja. Poudarek je natanko na fenomenoloških operacijah lokalizacije, ki osvobodijo bit njene absolutnosti in jo umestijo. Svet je lokalno prizorišče, glede na katerega so ontološka množstva identificirana kot »bivajoča v svetu«.⁴

To pa po drugi strani ne pomeni, da Badiou pristaja na Aristotelovo paradigmo »naravnega mesta«, h kateremu negibni gibalec sili vse naravne stvari. »Sami bomo postavili«, pravi Badiou, »da ni naravnega mesta.«⁵ Če bi obstajalo »naravno mesto«, bi to pomenilo dve stvari, ki jih ne more sprejeti. Pri Aristotelu je prizorišče bivajočega odvisno od njegovih konstitutivnih lastnosti. Po Badiouju pa lahko elementarno kompozicijo množic v postopku lokalizacije ali umestitve znotraj neke situacije zanemarimo. In drugič, mesto je po Badioujevem razumevanju stvar logike, ne pa stvar naravnosti, ki naravno pride s stvarmi. To pomeni, da ni naravnih mest, ki bi jih lahko umestil znotraj univerzuma kot celote. Badiou se tu naslanja na misel, ki izhaja iz upoštevanja Russelovega paradoksa. Russel je namreč pokazal, da je koncept univerzuma kot totalitete protisloven koncept, kar za Badiouja pomeni, da mora utemeljiti logiko mesta, ki partikularizira mesto kot tako, ki torej ni logika naravne distribucije mest znotraj nekega univerzalnega mesta, temveč je nujna konsekvenca tega, da ni splošnega Mesta.

Premestitev na teren fenomenologije ne pomeni, da smo se znebili ontologije. Za mišljenje spremembe je potrebna fenomenologija, ki se razlikuje od ontologije, obenem pa ta nujno predpostavlja nemobilnost ontološkega referenta. Absolutni ontološki univerzum namreč »omogoča mišljenje gibanja in sploh vse racionalno mišljenje, pri čemer pa sam tej kategoriji ostaja

3 Alain Badiou, *Logics of Worlds. Being and Event II* (London/New York, 2009), 102.

4 *Ibid.*, 113.

5 Alain Badiou, *Theoretical Writings* (London / New York, 2004), 181.

tuj«. ⁶ Ko gre za ontološki univerzum, je na delu misel o nespremenljivosti, ki omogoča racionalno mišljenje gibanja. Badiou to razloži takole:

To pa je od osemdesetih let naprej moja filozofska stava: ustvariti takšno teorijo svetov, v kateri bodo modifikacije inteligibilne zgolj ob privzemu invariantnosti realnega koncepta množstva. V ta namen moramo privzeti, da se *immanentna mobilnost svetov in labilnost pojavljanja lokalno dogodita množtvom*, ki so sicer matematično mišljiva po njihovi *nelocalizirani biti*, torej *njihovi čisti biti*, in sicer v okviru teorije množic, torej na kraju, kjer sta bit in biti-mišljeno identična. Izhajajoč iz tega, bomo rekli, da *pojavljanje pomeni kot množstvo dospeti na kraj, na katerem je absolut topološko partikulariziran*. Na tem mestu lahko skupaj s Heglom trdimo, da se s *prihodom v biti na nekem mestu čisto množstvo odveže svoje absolutnosti*. Da pa bi se lahko od nje odvezalo, mora absolutnost biti.⁷

Če želimo misliti spremembo, moramo torej upoštevati oba momenta, tako nemobilnost ontološkega absolutnega referenta kot tudi mobilnost dinamičnih fenomenoloških koordinat sveta. Logika lokalizacije, ki jo misli fenomenologija, pa lahko vzpostavi razmerje do koncepta spremembe, ki ga absolutnost ontologije nemožno. Svet namreč *ublaži* absolutnost ekstenziionalne razlike, saj se množstva v svetu prezentirajo kot lokalizirana množstva v medsebojnem razmerju mehke, kvalitativne, kontinuirane, niansirane oz. intenzivne razlike. V tem smislu je fenomenologija dovzetna za postopke diferenciacije, svet pa nato predstavlja »kompleten sistem razlik med vsem, kar v svetu obstaja«. ⁸ To, kar se spreminja, ni sama bit, temveč transcendentna vrednost njenega pojavljanja. Nekaj, kar je bilo prvotno minimalne stopnje pojavnosti, lahko v postopku spremembe *mutira* v maksimalno stopnjo pojavnosti. Neobstoječe v določenem svetu tako *postane* obstoječe.

Po drugi strani pa v *Logikah svetov* Badiou opozori tudi na sledeče. Ugotovili smo že, da čiste biti ne moremo misliti po konceptu spremembe, toda dejanska, prava sprememba se ne nahaja niti na strani fenomenoloških

6 Badiou, »Na poti k novemu mišljenju Absoluta«, 7.

7 *Ibid.*, 18–19 (kurziva je naša).

8 Badiou, *The Subject of Change*, 47.

zakonov sveta.⁹ Badiou namreč vpelje dodatno razdelitev koncepta spremembe. Po eni strani se v svetu dogajajo konstantne spremembe, modifikacije, modulacije, ki izhajajo iz diferencirajočih relacij bivajočih, a po drugi strani takšna sprememba ni prava sprememba. Znamenje dejanske spremembe je za Badiouja nastop diskontinuitete, ki prekine *status quo*. Toda glede na to, da diskontinuiteta vnaša prekinitve konsistence določenega sveta, je s stališča sveta radikalna sprememba nekaj, česar svet ne priznava in kar je nemožno sveta. Naš naslednji korak je potemtakem, da določimo logiko nemožnega. To bomo naredili v razmerju do koncepta prepovedanega.

PREPOVEDANO IN NEMOŽNO

Za demonstracijo logike nemožnega bomo uporabili logično igro, ki jo Badiou izpelje v poglavju »Formalizmi, 1. Prepovedano/Nemožno« svojega zgodnjega spisa *Ali je mogoče misliti politiko?* Na tem mestu Badiou skrbno loči logiko nemožnega od logike prepovedanega. Nekaj je s stališča danega sistema *prepovedano*, nekaj drugega pa je *nemožno* tega sistema. Zamislimo si, pravi Badiou, model oz. univerzum, v katerem sta mogoča le dva tipa propozicij, resnične in neresnične propozicije, ki pa sta povezana z dvema različnima krajema. Od kraja izjavljanja je odvisen tip in s tem resničnostna vrednost izjave: »Opraviti imamo s topologijo resnice, ki jo lahko prepoznamo po kraju.«¹⁰ Na enem kraju so mogoče samo resnične propozicije. Ta kraj naseljujejo levičarji, ki govorijo izključno resnico. Na drugem kraju pa živijo desničarji, ki govorijo izključno laži. Obema krajema pa je skupna propozicija, ki je *strukturno prepovedana*, namreč izjava »Sem desničar«: »Izjave 'Sem desničar' v mojem modelu ne more izreči nekdo z desnice, ki zato, ker zmerom govori neresnico, ne more izreči svoje resnice.«¹¹ Ali kot Badiou duhovito pripomni:

9 Badiou, *Logics of Worlds*, 357–358.

10 Alain Badiou, *Ali je mogoče misliti politiko?; Manifest za filozofijo* (Ljubljana, 2004), 64.

11 *Ibid.*

Pravilo realnosti ali vsaj parlamentarne vljudnosti namreč onemogoča, da bi kdo lahko izjavil: »Sem desničar«. Desnica je vselej v drugi osebi: »Ti si desničar« – to je nekaj vsakdanjega. »Sem desničar« ni nikoli izjava desnice, ki celo zanika smisel te izjave.¹²

Toda tudi levičar tega ne more izjaviti zaradi preprostega dejstva, da izhaja iz kraja, ki ne pozna neresničnih izjav, torej ni zmožen izgovoriti laži. Zato je tovrstna izjava strukturno prepovedana, saj je noben predstavnik svojega kraja, ne levičar ne desničar, ni zmožen izgovoriti: »Po zakonu kraja te izjave torej ni mogoče izreči.«¹³ Tukaj gre za moment, skupen tako levici kot desnici, saj ne levica ne desnica »ne moreta izreči biti-desničar«. Ta »manko možnih izjav« ni odvisen »od nobene situacije, ker sleherna situacija, se pravi, vsak sklop resničnih ali neresničnih propozicij, realizira neko možnost, katere pogoj je ta manko.«¹⁴ Badiou sklene, da »je tak strukturni manko *prepoved*, ki jo nalaga kraj«.¹⁵

Do nemožnega izjave pa pride Badiou po drugi poti. Tokrat imamo dve propoziciji, pri čemer je P_1 : »B pripada desnici«, in P_2 : »A pripada levici«. Ti dve izjavi nista strukturno prepovedani, vendar pa, kot opozori Badiou, »ko A izjavi 1, onemogoči B, da bi izjavil 2«.¹⁶ Tu dobimo nemožno izjavo »A pripada levici«. Zakaj nemožno? Vse izhaja iz tega, da »izjava, da je nekdo desničar, brž ko jo kdor koli izreče, prepreči tistemu, ki je tako označen, da bi rekel, da je tisti, ki ga je na tak način opredelil, levičar«.¹⁷ Na začetku še vedno ne vemo, ali je A levi ali desni. Vemo le to, da če je A levi, potem je B desni in obratno. Če je A levičar in če zatrdi, da B pripada desnici, potemtakem B ne more odvrniti, da je A levičar. Levičarjeva izjava je resnična, kar pomeni, da B laže in ne more izreči, da je A levičar. Če smo potrdili izjavo, da »B pripada desnici«, ne moremo priti do izjave »A pripada levici«. Drugače bi bilo, če bi bil A desničar in bi trdil, da je B desničar, s čemer bi seveda povedal nekaj, kar ni resnica. V tem primeru B

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, 65.

¹⁷ *Ibid.*

kot levičar, ki govori resnico, ne bi mogel izreči laži, da »A pripada levici«. Ponovno smo prišli do istega: če je pred izjavo »A pripada levici« izjava »B pripada desnici«, je nemožno zatrditi, da »A pripada levici«. Badiou tako sklene: »Nemožnost propozicije 2 torej ni, kakor pri propoziciji 'sem desničar', strukturna prepoved, ampak je posledica ugotovljivega dejstva, dejanskega izjavljanja pozicije 1.«¹⁸

In prav na tej logiki nemožnega Badiou gradi svoj model, saj ga zanima, kako doseči nekaj, kar ni logično prepovedano, temveč logično nemožno. Na podlagi formalizma prepovedanega lahko rečemo, da obstaja splošna objektivna logika kraja oz. da obstaja neka objektivna struktura z objektivnimi zakoni, ki veljajo za vse. Velja tako za desničarja kot za levičarja. V skladu s temi zakoni obstaja nekaj, česar sama struktura ne dovoljuje: »Je kategorija biti samega Zakona.«¹⁹ Pri formalizmu nemožnega je stvar drugačna. Ne nanaša se na vse, ne gre za globalno strukturno prepoved, temveč za moment lokalnosti in referenčnosti. Če se ta referenčnost nanaša na predhodno potrditev izjave »B pripada desnici«, je izjava »A pripada levici« nemožna oziroma je nemožno samega desničarja. Badiou tako pravi:

Zapomnimo si tudi, da se prepoved naslavlja na vse, medtem ko je naše nemožno nemožno enega samega, tistega, ki je bil označen za desničarja. Nemožnost je kategorija subjekta, ne pa kraja, kategorija dogodka, ne pa strukture. Je bit za politiko.²⁰

Nemožnost torej ni stvar objektivne strukture, ki jo nek kraj nalaga, temveč je stvar subjektivnega delovanja v razmerju do dogodkovnega izbruha. Hkrati pa je nemožno s kategorijo kraja povezano na nek zelo specifičen način. Kategorija subjekta se namreč ne navezuje na objektivno prepoved, temveč na to, kar je *lokalizirano* kot *objektivno nemožno*. Subjektivnost deluje, prvič, le na *konkretnem mestu*, v razmerju do lokalne reference objektivne nemožnosti (»je naše nemožno nemožno enega samega, tistega, ki je bil označen za desničarja«), in drugič, subjekt deluje kot subjektiven, ne pa kot objektivni odgovor na to določeno nemožnost. To slednje pomeni,

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, 64.

²⁰ *Ibid.*, 65.

da objektivno kot tako nikoli ne more odgovoriti na svojo objektivno nemožnost. Če sploh pride do lokalizacije same nemožnosti objektivnega, je tovrstno lociranje nemožnega že stvar subjektivnega dejanja. Nemožno objektivnega je nemožno natanko zato, ker ni preprosto prepovedano oz. ker je prepovedano vedno že vključeno v režim objektivnega in je od strani slednjega tudi identificirano. Nemožno objektivnega pa je od strani objektivnega neprepoznano, nepripoznavno in kot tako izključeno. To pomeni, da vsako lociranje in prepoznavanje nemožnega ne more biti objektivno, temveč je lahko izključno subjektivno.

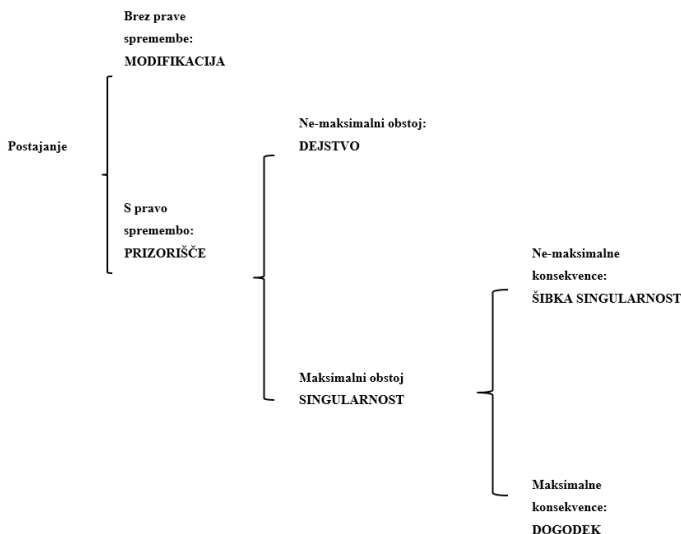
Vprašanji, ki se nam na tem mestu odpirata, sta sledeči: Če subjektivno natanko ni objektivno, ker deluje na točki, ki je objektivnemu objektivno nedosegljiva, torej na točki njegovega nemožnega, ali to pomeni, da je subjektivno odprava objektivnega? In hkrati, če je objektivno objektivno natanko zato, ker ni subjektivno, ker torej deluje po črki zakona, ne pa na točki nemožnosti, ali to pomeni, da objektivno zatira subjektivno (nemožno) delovanje? Obe vprašanji nas pripeljeta k naslednjemu: Če smo soočeni z nezdržljivima konceptoma prepovedanega in nemožnega, obenem pa z nezdržljivima konceptoma objektivnega in subjektivnega, ali to pomeni, da je pri Badiouju na delu neodpravljen dualizem?

ODPRAVA DUALIZMA: AMORTIZACIJA IN PRAVA SPREMEMBA

Prava sprememba za Badiouja nikakor ni stvar onostranstva ali nekakšne mesijanske odrešitve, temveč je nekaj, kar se mora zgoditi v svetu, v razmerju do sveta. Nemožno je nemožno določene objektivnosti, kar pomeni, da ima le sprememba, ki vztraja na točki nemožnega, priložnost, da radikalno uzurpira obstoječi red danega sveta. Kako misliti spremembo, ki potencira neobstoječo, izključeno, nemožno možnost in ki je hkrati v svetu, ne pa onstran njega, je vsekakor težavno vprašanje. Enako vprašanje se znova obudi tudi pri drugih navideznih dualizmih, ki jih srečujemo v Badioujevi filozofiji: bit-dogodek, objektivno-subjektivno, vednost-resnice,

končno-neskončno, demokratični materializem-materialistična dialektika itn.

Da Badiou ni dualist, se kaže že v tem, da je prava sprememba soočena z nizom ovir danega sveta, ki jih mora odpraviti, da bi se lahko realizirala v svetu. Poglejmo na primer shemo *tipologije spremembe*, ki jo najdemo v *Logikah svetov*:²¹

Med modifikacijo in dogodkom je veliko vmesnih momentov, ki jih Badiou na zgornji shemi razdeli v dve paralelni liniji. V zgornjem delu sheme so locirani modifikacija, dejstvo in šibka singularnost, na spodnji pa prizorišče, singularnost in nato dogodek. Kako razumeti razmerje med tema dvema linijama? Že na prvi pogled je razvidno, da le spodnja linija pelje k radikalni spremembi. Vidimo, da zgornja beleži zgolj neuspehe in da do radikalne spremembe ne prispe. Toda ali je pot neuspehov preprosto nekakšen *ostanek* neuspele realizacije radikalne spremembe ali pa je razmerje med nespremembo in spremembo mogoče razumeti tudi na drugačen način?

21 Badiou, *Logics of Worlds*, 374.

Badiou bi najverjetneje potrdil prvo možnost, saj pripisuje velik pomen *eksistencialni moči* določene uzurpacije v svetu, ki nato ima ali pa nima zadostne moči, da razvije konsekvence radikalne spremembe v svetu. Sami smo mnenja, da je mogoča tudi neka druga interpretacija, in sicer, da zgornja linija na shemi ne arhivira slavnih neuspehov, temveč ravno obratno, da gre za uspeh danega sveta, da obdrži svojo že obstoječo konsistenco. Naštete točke od modifikacije do šibke singularnosti namreč razumemo kot omejitve, s katerimi želi svet z vsakim korakom zatreti in onemogočiti radikalno spremembo. Zgornja linija po našem mnenju priča o tem, da svet razpolaga z *učinkovitimi mehanizmi amortizacije* prave spremembe, kar še bolj jasno poudari dejstvo, pri katerem Badiou ves čas vztraja: resnice so dejansko redke in stvar nemožne možnosti, kljub temu da so sestavljene iz elementov sveta, in ne transcendence.

Modifikacija je namreč regularna sprememba, ki je za svet zelo pomembna. V svetu obstajajo različne cirkulacije objektov, raznovrstne modifikacije njihovih relacij, kar omogoča danemu svetu utrip in življenje. Svet ni hipoma ustvarjeni skupek dokončne in urejene objektivnosti, temveč je neprekinjen proces interaktivne modifikacije in urejene objektivacije. To urejenost je treba razumeti v doslednem smislu: svet ni kaos. In če ni kaos, potem ima določeno stabilnost in nespremenljivost. Morda zveni paradoksalno, ampak največja vrednost *regularne spremembe* je, da ohranja *nespremenljivost* in konservativnost sveta. Zakoni sveta so dinamični, ampak le v tolikšni meri, da ohranjajo obstoječe stanje. To pomeni, da je regularna sprememba dejansko *regulacija* objektivnih zakonov sveta. Gre za obliko spremembe, s katero svet poskrbi, da ne bi prišlo do prave, radikalne spremembe. Slednja nastopa kot diskontinuiteta obstoječe kontinuitete in je s stališča sveta, kakršen je, le nevaren kaos, ki ga je treba vnaprej preprečiti.²² Če pa se dogodi

²² Odličen primer regularne spremembe, ki ga je razvil kapitalistični produkcijski sistem, je kriza. Kriza je danes najbolj pogosta operacija kapitalistične stabilizacije, ki se lahko pojavi na vseh mogočih področjih (političnih, ekonomskih, kulturnih, akademskih itn.). Kriza nikoli ne preide v realizacijo nemožne možnosti, temveč je le simulaker, ki daje videz možnosti, da svet potrebuje spremembo. In točno v moči ustvarjanja videza spremembe kriza amortizira vsako potencialno možnost, da bi do spremembe dejansko prišlo.

prizorišče, ki odpre možnost v smeri pojava maksimalne singularnosti, svet že reagira tako, da singularnost zniža v smeri medlih konsekvenc.

Badiou s *prizoriščem* označi moment, ko se v svetu pojavi anomalija, ki uzurpira obstoječi red sveta. Prizorišče hkrati uzurpira ontološke zakone biti (je množica, ki pripada sami sebi) in fenomenološke zakone pojavljanja (je objekt, ki pade pod lasten režim pojavljanja). To je trenutek, »*ko se podpora biti pojavljanja lokalno pojavi*«. ²³ Že v *Biti in dogodku* Badiou upošteva načelo prepovedi samopripadnosti, ki ga v ZFC modelu teorije množic podpira aksiom temelja, ki velja tudi za fenomenološke zakone. To pomeni, da »transcendentalno ocenjevanje identitet in razlik danega množstva poteka znotraj tega množstva, ne da bi upoštevalo *njega samega*«. ²⁴ Prizorišče pa Badiou definira natanko s pomočjo samopripadnosti:

Prizorišče bomo imenovali množstvo, ki se pojavi na novo, kolikor pade pod splošno merjenje stopnje identitete, ki vsakemu posameznemu elementu predpišejo njegovo lastno pojavljanje. Recimo, da (se) mesto samo privede do pojavljanja. ²⁵

Že pri prizorišču imamo torej moment izbruha biti, ki ga Badiou primerja z metaforo vulkana:

Moje razumevanje je, da obstaja neka vrsta gibanja biti kot take, ki se pojavlja sama po sebi. Predstavljam si, da je nekaj takega kot vulkan. Na splošno je vulkan tih. Toda znotraj vulkana po definiciji obstaja notranja bit vulkana, vzrok za vulkan, ki včasih sega proti površju in se prikaže. Izbruh vulkana se zgodi, ko je zunaj nekaj, kar je bilo v notranjosti. Trdim, da se moč biti kot take pojavlja na površini samega sveta, vendar iz notranje sestave sveta. ²⁶

Prizorišče ni dogodek, ampak uzurpacija, ki izgine; hkrati pa je prizorišče dogodek, ko ga razumemo kot skupek maksimalnih konsekvenc, ki za nazaj potrjujejo, da je prizorišče dejansko dogodek. Na tem mestu lahko ponovno vpeljemo Badioujevo zgodnjo razdelitev med prepovedanim in nemožnim

²³ Alain, Badiou, *Deleuze, hrumenje biti/Druzi manifest za filozofijo* (Ljubljana, 2012), 193.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, 194

²⁶ Badiou, *The Subject of Change*, 110.

iz dela *Ali je mogoče misliti politiko?* Prizorišče je prepovedana pojavitev samopripadnosti na ontološkem in fenomenološkem nivoju, ki kot taka v hipu izgine. Toda razvijanje konsekvenc, ki kažejo na to, da se je uzurpacija dejansko zgodila, je način, kako se vzpostavi nova kontinuiteta svojevrstne možnosti, ki je bila pred tem nemožna. Prepovedano ni le nekaj, kar se mora povrniti v prejšnje stanje normalnosti, temveč je lahko možnost, na kateri se vzpostavi moment nemožnosti. Ta možnost nemožnosti pripada registru neobstoječega. Vsak objekt oz. neko množstvo, ki se pojavlja v določenem svetu, se meri po transcendentalni stopnji pojavnosti od minimuma do maksimuma, kar pomeni, da vsak objekt vsebuje element, ki se minimalno pojavlja, in ki je natanko njegovo neobstoječe. Prav to neobstoječe postane pomembno, če želimo slediti poteku prave spremembe, kajti če neobstoječe dobi maksimalno vrednost pojavljanja, se odpira možnost nove sinteze in vzpostavljanja nove kontinuitete.

Če se ponovno vrnemo na shemo, ki kaže moduse spremembe, vidimo, da se na zgornji liniji prizorišče izteče v *dejstvo*, iz katerega se v nadaljevanju nič ne razvije. Ob dejstvu, da se je prizorišče pojavilo, ostane le *dejstvo prizorišča*, iz katerega naprej ne poteka nikakršna akcija ali konsekvence, ki bi upoštevala, da se je neka anomalija v strukturi sveta vseeno zgodila. Badioujeva shema jasno pokaže, da iz dejstva ne sledi prav nič. Če je prizorišče uzurpacija, to pomeni, da je dejstvo njegova amortizacija. Na pojavitev nekonsistence (biti kot biti) mehanizmi sveta reagirajo normalizacijsko: čim prej je treba zatreti vsako nepravilnost ali anomalijo. Prizorišče je *le dejstvo*, da se je nekaj prepovedanega zgodilo, ki pa se zlahka lahko popravi. Tako je prizorišče, uokvirjeno kot dejstvo, brez kakršne koli eksistenčne moči, ki bi omogočila, da se sprožijo konsekvence v smeri singularne spremembe.

Če pa moč prizorišča uide dejstvu in se prizorišče maksimalno pojavi v svetu, se zgodi nekaj, kar je s stališča sveta popolnoma singularno in novo. Vendar pa tudi ta moment ne ostane brez svoje zgornje linije. Svet ponovno reagira. Tokrat ne zadostuje reakcija v formi dejstva, ker singularnosti ne moremo preprosto prikazati kot informacije, kot dejstva, da se je pač zgodil nek tektonski premik, saj je eksistenčna pojavitev prizorišča v formi singularnosti močnejša od dejstva. Svet mora tokrat reagirati bolj odzivno in to na način razvijanja določenih konsekvenc, ki so znak

spremembe – spremembe, ki pa ne spremeni nič radikalnega. Gre za šibke konsekvence, ki poskušajo *ublažiti*, *kontrolirati* in *amortizirati* singularnost diskontinuitete. Svet torej prizna, da se je zgodila diskontinuiteta v razmerju do cirkulirajočih in ponavljajočih se zakonov sveta, vendar jo bo poskusil *izolirati* in *pridušiti*. S šibkimi konsekvencami svet regulira potencialne singularne nabore, tako da proizvede novo konsistenco, ki sicer ni identična prejšnji, ampak se od nje niti ne razlikuje zares – je bolj različica starega v imenu zatiranja novega.

Shema kaže, da tudi iz modifikacije nič ne sledi (ni puščice, ki bi kazala nadaljnji razvoj) in se (podobno kot pri dejstvu in šibki singularnosti) vse konča že pri njej sami. Točke, iz katerih nastanejo vzgibi, ki peljejo naprej, se nahajajo izključno na spodnji liniji. In ko spodnja linija nekaj sproži, zgornja linija na njo reagira v smeri zatiranja možnosti, ki se spodaj odprejo. Spodnja linija pa, obratno, nikoli ne reagira na zgornjo. *Prava sprememba tako svoje realizacije ne doseže na način obračanja po reakciji sveta in reagiranja na to reakcijo, temveč je od samega začetka proaktivna in proizvodna: nikoli ni reakcija, zmeraj je akcija.* Za radikalno spremembo je bistvenega pomena, da se iz uzurpacije, ki se zgodi s prizoriščem, razvije nova kontinuiteta. Ta nova kontinuiteta bo zvesto sledila začetni diskontinuiteti, o čemer priča spodnja linija, ki se iz prizorišča razvije v singularnost s proizvajanjem močnih konsekvenc, ki so hkrati sam dogodek. Dogodek ne pomeni najave, da se bo šele v tem trenutku nekaj zgodilo, temveč je obratno izpis vsega, kar se je že zgodilo: je celoten razpon vsega, kar se je od prizorišča do dogodka izpeljalo v obliki konsekvenc. Zato dogodek nikoli ni enosmerna, linearna napoved prihodnosti, temveč je retroaktivna napoved preteklosti. Dogodek je tako retroaktivna potrditev, da je prišlo do radikalne spremembe in je nemogoče postalo mogoče. Seveda ne brez sprotne reakcije sveta, ki poskuša znižati vrednost vsakega vzgiba.

Opozoriti moramo, da v *Logikah svetov* Badiou izpelje klasifikacijo spremembe na drugačen način, kot smo jo postavili sami. Po naši klasifikaciji je razlika med regularno in radikalno spremembo ilustrirana z zgornjo in spodnjo linijo Badioujeve sheme, pri čemer regularna odgovarja zgornji, radikalna sprememba pa spodnji črti. Badiou zadevo zastavi drugače, saj se zanj radikalna sprememba začne že s prizoriščem, kar pomeni tudi, da

je modifikacija edina forma regularne spremembe. Vendar pa na določenih mestih Badiou potrdi naše besede. Tako v *Drugem manifestu za filozofijo* pove, da je dejstvo, »ki implicira lokalno anomalijo v razporeditvi relacij pojavljanja«, vsekakor »več kot pravilna sprememba ali modifikacija [...]. Vendar v veliki meri ostaja notranje pojavljanju v njegovi obči obliki.«²⁷ Podobno velja za šibko singularnost: »Domnevali bomo, kar zadeva posledice, da se šibka singularnost obnaša kot modifikacija. Vpliva samo na druga bitja na kanonski način, v skladu z naravo objekta«;²⁸ kot tudi: »Sprememba, kateri je šibka singularnost priča, ne spremeni ničesar v logiki tu-bitu. Ne ukvarjamo se še z učinkovito spremembo.«²⁹

Badioujeva shema po našem mnenju razkrije nek bistven moment prave spremembe. Spodnja linija jasno pokaže, da *akcija* nikoli ni reakcija na reakcijo ali negacija negacije, temveč je afirmacija in zvestoba rezu (priprišču), ki se obnavlja in afirmira z vsakim novim korakom. Na tej točki Badioujeva kategorija dogodka pride najbolj do izraza. Kljub temu da se dogodek afirmira retroaktivno in da to, da se je dogodek zgodil, začutimo samo skozi njegove konsekvence, je dogodek tudi kategorija, ki označuje, da prava, dejanska sprememba ne nastopa kot odgovor, reagiranje na neko konkretno in urgentno situacijo, temveč je stvar ustvarjalnega akta. Prava sprememba se nanaša na neobstoječe situacije, kar sama situacija ne pripozna za svoje, ali kar je njeno lastno nemožno. Nemožno pa lahko zaživi kot možno samo s subjektivnim delovanjem.

SUBJEKT IN SPREMEMBA

Podobno misel, ki pravi, da revolucija nikoli ne nastopa kot odgovor na represijo, najdemo v Badioujevi teoriji subjekta in njegovi postavitvi različnih

²⁷ Badiou, *Deleuze, hrumenje biti/Drugi manifest za filozofijo*, 194.

²⁸ Badiou, *Logics of Worlds*, 392.

²⁹ *Ibid.*, 393.

subjektivnih formalizacij. Obstajajo tri formule subjekta, ki jih Badiou pomenjuje kot formule *zvestega*, *reaktivnega* in *obskurnega* subjekta.³⁰

Pod zvesto formo subjekta Badiou razume natanko nosilca, agensa resnične spremembe, ki pripelje do realizacije nove resnice v svetu. Subjekt je namreč »aktivna logična forma« ali agent resnic.³¹ Toda aktivnost forme, po kateri se identificirajo produkcije resnic, ni le aktivnost zveste forme subjekta, ker sta mogoči tudi formi reaktivnega in obskurnega subjekta. To pomeni, da je subjekt lahko aktivna forma produkcije ali zavračanja resnic: zvesta forma subjekta aktivno proizvaja resnice, reaktivna in obskurna forma pa aktivno zavračata postopek resnice, zaradi česar lahko potrdimo, da tudi v subjektivnem delovanju obstajajo formalne možnosti amortizacije resnične spremembe. To slednje je razvidno iz samih formul subjekta, čemur se posvetimo v nadaljevanju.

Vse tri formule subjekta so sestavljene iz istih elementov, ki so različno razporejeni. Gre za naslednje elemente: telo (c), sled izginulega dogodka (ϵ), nova sedanost (π), operacija subordinacije ($/$) in operacija konsekvenc (\rightarrow).

Telo subjektivnosti je nosilec subjektivne forme oz. subjektivnega formalizma. Badiou uporablja francoski glagol *porter*, ki ne pomeni zgolj, da se nekaj nosi, temveč tudi, da se na nekaj nanaša, učinkuje, raznaša, nekaj usmerja na nekoga in se za nekaj odloča. Telo nosi subjektivni formalizem tako, da se nanaša na resnice. Od položaja, ki ga zaseda v treh različnih figurah subjektivnosti, je odvisna tudi smer njegovega učinkovanja (ali deluje v imenu aktivne produkcije ali zavračanja resnic). Proces resnice je tako »konstrukcija novega telesa, ki se pojavi v svetu«. ³² Telo pa se konstituira, če je v afiniteti do nemožne možnosti, ki se z dogodkom odpre. Obrniti se k tovrstni možnosti pomeni deklarirati sledeče: »Glej to, kar prihaja [*advent*], in ne samo tega, kar je. Delaj na posledicah novega. Sprejmi pravila, ki so lastna postajanju teh posledic. Iz množstva, ki si, iz teles v telesu, naredi neizbrisno materijo Resničnega.«³³

³⁰ *Ibid.*, 50–62.

³¹ *Ibid.*, 63.

³² Badiou, *Deleuze, hrumenje biti/Drugi manifest za filozofijo*, 200.

³³ *Ibid.*, 198.

Kako naredimo to »materijo Resničnega«? Tako da izvedemo postopek utelešenja (v to, čemur Badiou pravi »iz teles v telesu«), kar iz množstva naredi materijo resnice na način, da afirmira to, »kar prihaja«, in »ne samo tega, kar je«. Nemožna možnost pa je možnost pojavitve neobstoječega oz. pojavitve v maksimalni eksistenčni vrednosti nečesa, kar je imelo minimalno eksistenčno vrednost v danem svetu. V postopku utelešenja se vse meri v odnosu do maksimalne stopnje intenzivnosti prej neobstoječega elementa (ϵ). Sleherni element prizorišča-objekta (kateri koli x), ki je imel neko določeno stopnjo pojavnosti pred dogodkom (ki ni minimalna, torej neki p), se po dogodku primerja z maksimalno obstoječim elementom (ϵ), ki pred dogodkom ni obstajal. Če je njegova transcendentalna stopnja pojavnosti v odnosu do ϵ tako velika, kolikor je le lahko, to pomeni, da se je element utelesil. Med utelešenimi elementi se ustvarja odnos kompatibilnosti (elementi množstva se spravljajo v pare), kar omogoča koherentnost telesa. Neobstoječe, ki sedaj maksimalno obstaja, jamči enotnost postdogodkovnega telesa, saj dominira nad vsemi elementi, ki sodelujejo v postopku utelešenja. Telo je tako dejansko nosilec nove realne sinteze v svetu. Je torej skupek vseh elementov, sodelujočih v realizaciji nove sedanjosti, ki je »*nov čas neke resnice*«. ³⁴ To vidimo tudi, če sledimo formi zvestega subjekta.

Formula zvestega subjekta je naslednja: ³⁵

$$\frac{\epsilon}{\phi} \Rightarrow \pi$$

V figuri zvestega subjekta je nova sedanjost (π) konsekvenca, telo pa je prečrtano in subordinirano sledi izginulega dogodka. Telo je pod prečko, kar pomeni, da je »aktivno nezavedno sledi dogodka« ³⁶ ter da se ne zaveda same sledi kot *dogodkovne* sledi (nima nikakršne informacije ali vednosti o izginulem dogodku). Telo je tudi prečrtano, kar kaže na nekakšno razcepljenost. Koncept razcepljenega telesa se nanaša na koncept *točke sveta*. Koncept točke najlažje razumemo, če si predstavljamo določene alternative, ki jih

³⁴ *Ibid.*, 202.

³⁵ Badiou, *Logics of Worlds*, 53.

³⁶ *Ibid.*

neka konkretna situacija postavlja pred subjekt. Zvesti subjekt bo na njih odgovoril tako, da bo razrešil dileme v smeri afirmacije dogodkovne sledi. Na ta način bo lahko sodeloval v procesu utelešenja resnice, kajti njegovo telo razvija »vidljivost Resničnega v manifestaciji sveta, točko za točko«. ³⁷ Kot nosilec je telo pod črto, nosilec pa je »sled dogodka« ε , ³⁸ ki je natanko »prvobitna izjava« ali pa »neobstoječe predhodnega stanja sveta«. ³⁹ Pod tem neobstoječim, ki zdaj maksimalno obstaja, se formira telo na ta način, da vsi elementi, ki padejo pod maksimalno vrednost ε , postanejo deli, *organi* telesa. Hkrati pa je telo prečrtan ε , kar nas opozarja na še en moment. Subjekt-telo se mora odločati o sledi izginulega dogodka, kar ni enostavno, glede na to, da svet ni strukturno nagnjen k izgubi obstoječe urejenosti (ki jo prava sprememba reorganizira na novo). Na nek način svet konstantno testira nastop nove resnice, med drugim tudi tako, da postavlja subjekt-telo pred alternative, ki jih mora nekako razrešiti. Te alternative Badiou imenuje *točke sveta*. Točka sveta je točka transcendentala nekega sveta, ki je zmožna zreducirati »neskončnost odtenkov« eksistenčnih vrednosti, ki se nahajajo med minimalno in maksimalno vrednostjo transcendentala, na zgolj dve vrednosti – minimalno in maksimalno, o in 1, oziroma *ne* in *ja*. ⁴⁰ Te forme alternative, ki sili k odločitvi, vseeno ne smemo zamenjati s poljubnim odločanjem subjekta. Tukaj gre za alternativo, ki jo svet vsiljuje:

Točka ni tisto, kar subjekt-telo »svobodno« odloča glede na množstvenosti, ki se pojavljajo v nekem svetu. Točka je tisto, kar transcendental sveta nalaga subjektu-tesesu kot preizkus, od katerega je odvisno nadaljevanje procesa resnice, ki poteka skozi telo. Subjekt-telo se sooča s točko za točko, v istem smislu, kot če bi rekli, da se znajde s hrbtom naslonjen ob steno. ⁴¹

Formula *reaktivnega subjekta* pa je na zanimiv način drugačna od formule zvestobe:

$$\frac{\neg\varepsilon}{\varepsilon \Rightarrow \pi} \Rightarrow \neg\pi$$

³⁷ *Ibid.*, 67.

³⁸ *Ibid.*, 52.

³⁹ Badiou, *Deleuze, hrumenje biti/Drugi manifest za filozofijo*, 197.

⁴⁰ Badiou, *Logics of Worlds*, 400.

⁴¹ *Ibid.*

Badiou poda razlago formule reaktivnosti pod naslovom »Dedukcija reakcionarnega subjekta«. Vidimo zakaj – ker je tovrstna dedukcija dejansko *dedukcija*, izpeljana na podlagi forme zvestega subjekta. Na mestu subordiniranosti stoji celotna formula zvestega subjekta, ki je podrejena sledi izginulega dogodka, a ga negira. Telo, ki predstavlja postopek utelešenja resnice, pa je na maksimalni oddaljenosti od sledi dogodka, s čimer je postopek utelešenja *pridušen* z dvojno črto.

Skrajna konsekvence je prečrtana nova sedanjost. To pomeni, da je v formuli reaktivnega subjekta forma zvestega subjekta izkoriščena za proizvodnjo ugašene sedanjosti: »Pod prečko je prav tista forma, ki avtorizira produkcijo ugašene sedanjosti, šibke sedanjosti.«⁴² Spet imamo na delu moč amortizacije. »[D]a bi se uprli klicu novega, moramo ustvariti argumente upora, primerne sami novosti«, pravi Badiou in doda, da je figura reaktivnega subjekta »ujeta v subjektivni formalizem, ki ni in ne more biti čista stalnost starega.«⁴³ To pomeni, da se dogaja nekakšna produkcija novega, toda to novo ima glede na novo pri zvestem subjektu drugačen spin oz. smer gibanja. Novost reaktivne formule je ambivalentna, ker je nekaj novega in hkrati nekaj, kar onemogoča, da bi se dejansko zgodila novost v formi prave spremembe. Tovrstno sedanjost Badiou okarakterizira s sintagmami *izmerjena sedanjost*, *negativna sedanjost*, *šibka sedanjost*, *konfuzna sedanjost* oziroma *ugašena sedanjost*.⁴⁴ Reakcionar je ustvarjalen na način, da ne zanika neposredno, da se je nekaj zgodilo, ampak novo sprejme tako, da razvije svojo reakcionarno verzijo iznajdbe *novih konservativnih praks*:

Tako v različnih oblikah [...] spodbuja popušcanje delavcem, definira socialno politiko, brzda neomejene apetite industrijskih in finančnih sil, a pod pogojem, da vse ostane v okviru starega reda (tako da so identitete in razlike ocenjene pod zakonom istega transcendentala). Te »reforme« so očitno nujne, zato da utelešenje v proces resnice, ekspanzija zvestega subjekta in delujoče komunistično prepričanje ostanejo dovolj omejeni.⁴⁵

42 *Ibid.*, 56–57.

43 *Ibid.*, 54.

44 *Ibid.*, 55.

45 Badiou, *Deleuze, hrumenje biti/Drugi manifest za filozofijo*, 202–203.

V razmerju do sheme, ki kaže na različne moduse spremembe, je očitno, da forma reakcionarnega subjekta pripada zgornji liniji, ki se upira temu, da bi dejansko prišlo do prave spremembe. Reakcionarni subjekt reagira na sled dogodka s produkcijo šibkih konsekvenc, ki so paketi novih reform, *a pod pogojem, da vse ostane v okviru starega reda*. Ves namen ustvarjalne moči reakcije je v tem, da amortizira ekspanzijo zveste forme subjekta; reforme so očitno nujne, zato da utelešenje v proces resnice, ekspanzija zvestega subjekta in delujoče komunistično prepričanje ostanejo dovolj omejeni. Zdi se, da bi reakcionarno figuro lahko opisali tudi na podlagi dvojice prepovedano-nemožno. Reakcionarni subjekt ima afiniteto do strukturnega bolj kot do singularnega in naključnega. Zaveda se, da se dogaja nekaj prepovedanega. Točno ta vednost pa ga paralizira in mu onemogoča vero, zvestobo v možnost nemožnosti. To, kar mu manjka, je natanko pogum za delovanje, ki se ne ozira ne na izračunljive vrednosti sledi dogodka, ne na objektivne nemožnosti nemožnega.

Figura *obskurnega subjekta* pa je sledeča:

$$\frac{C \Rightarrow (\neg \varepsilon \neg \vdash)}{\pi}$$

Za razliko od reaktivnega subjekta, ki ustvarja videz sprememb s konstrukcijo lažne sedanjosti, gre obskurni subjekt korak naprej. Obskurnega subjekta ne zanima videz spremembe, temveč konstrukcija »fiktivnega telesa«, ki bo »tekmeč telesa resnice«. ⁴⁶ Telo obskurnega subjekta za razliko od prejšnjih dveh figur ni razcepljeno, je polno in v celoti zavrača sleherni sled dogodka (za primer fašističnega telesa Badiou poda kategorije: »ena Rasa, ena Kultura, ena Nacija ali en Bog«. ⁴⁷ Nekaj postane sedanjost (*présent*) tako, da se uprisoti (*fait présent*) s fiktivnim telesom. Sedanjest se uprisoti s substancializacijo telesa, ki je kot tako močan nasprotnik postdogodkovnega telesa zveste figure. Ves namen obskurne figure je »smrt novega telesa«:

Obskurni subjekt bo torej najprej vsilil morilsko suverenost fiktivnega telesa, ki si ga je izposodil od tradicije, nato pa bo s paradoksnostjo sedanjostjo,

⁴⁶ *Ibid.* 203.

⁴⁷ *Ibid.*

sedanjostjo večne substance, uničil novo sedanjost. Obskurni subjekt upri-soti [*fait présent*] to, kar je bilo po njegovem mnenju že od nekdanj prisotno, a so to dogodki prikrili in pohabili.⁴⁸

Sintetični pogled na vse tri subjektivne figure Badiou označi z besedo *destinacija*, ki med drugim odkriva dodatno funkcijo, ki jo ima lahko sedanjost, postavljena na položaj nezavednega v formi obskurnega subjekta. Badiou namreč pravi, da »se fragment resnice, ki ga obskurni mehanizem vstavi pod črto, lahko kadar koli ekstrahira iz njega«. ⁴⁹ Iz omračene sedanjosti je mogoče spet izvleči nek fragment resnice, kar omogoči ponovno pojavitev zvestega subjekta. Gre za moment vstajenja subjekta in za ustvarjanje novega sveta (pod pogojem novega dogodka in novega telesa) na način, da tisto, kar je bilo v nekem prejšnjem svetu omračeno, sedaj v novem svetu dobi priložnost za pojavljanje v znamenju resnice. »Seveda vstajenje predpostavlja nov svet, ki proizvaja kontekst za nov dogodek, novo sled, novo telo – skratka, postopek resnice, pod čigar pravilom se postavi omračeni fragment, ko se izvleče iz okultacije.«⁵⁰ Kajti, »kaj je storilo neko dejanje v določenem svetu, kaj je skonstruirala neka subjektivna figura, je mogoče v drugem svetu razveljaviti z drugim dejanjem, ki artikulira drugo figuro«. ⁵¹ Vse se začne s figuro zvestega subjekta in vse se sklone s figuro zvestega subjekta. Ne gre za ponavljanje, ki je iteracija, temveč za ustvarjalno ponavljanje same forme zvestega subjekta kod edine prave forme za produkcijo resnice.

Zato bomo rekli, da lahko vsak zvesti subjekt v dogodkovno sedanjost ponovno vključi delček resnice, ki ga je pretekla sedanjost potopila pod prečko okultacije. Prav to ponovno vključevanje imenujemo vstajenje. To s čemer se ukvarjamo, je dopolnilna destinacija subjektivnih oblik.⁵²

Ko gre za forme-subjekta, je najbolj pomemben poudarek, da sta z vzpostavitvijo zvestega subjekta reaktivni in obskurni subjekt že na delu in delujeta

⁴⁸ *Ibid.*, 203–204.

⁴⁹ Badiou, *Logics of Worlds*, 63.

⁵⁰ *Ibid.*, 65.

⁵¹ *Ibid.*, 66.

⁵² *Ibid.*

v smeri slabljenja »substance te sedanjosti ali omračenja njene pojavnosti«. ⁵³
Iz tega izhaja bistvena Badioujeva poanta, in sicer:

[O]pozoriti moramo, da je sodobnost figure reaktivnega ali obskurnega tipa odvisna od minimalne produkcije sedanjosti zveste figure. S subjektivnega vidika revolucija ni posledica obstoja reakcije, ampak reakcija obstaja zato, ker obstaja revolucija. ⁵⁴

Ponovimo še enkrat: revolucija ne obstaja zaradi reakcije, temveč je reakcija vselej re-akcija na revolucijo. Pojem destinacije prinaša zelo natančen logični vrstni red subjektivnega. Najprej produkcija, nato zanikanje in potem omračitev »zaradi razlogov, ki jih formalizem povsem nazorno kaže: zanikanje sedanjosti predpostavlja njegovo produkcijo, njegova omračitev pa predpostavlja formulo zanikanja«. ⁵⁵ Politična revolucija ni preprosto re-akcija proti zatiranju, temveč je najprej produkcija nove politične forme, vzpostavitev nove forme politične subjektivnosti in političnega formalizma; umetnosti se ne da izenačiti le s subverzijo proti obstoječim akademsko uveljavljenim formam, temveč je umetniška forma najprej nova kreacija.

⁵³ *Ibid.*, 62.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, 63.

LITERATURA

- Badiou, Alain.** *Ali je mogoče misliti politiko? Manifest za filozofijo.* Prevedla Rado Riha in Jelica Šumič Riha. Ljubljana: Založba ZRC, 2004.
- Badiou, Alain.** *Theoretical Writings.* Prevedla Ray Brassier in Alberto Toscano. London/ New York: Continuum, 2004.
- Badiou, Alain.** *Logics of Worlds: Being and Event II.* Prevedel Alberto Toscano. London/ New York: Continuum, 2009.
- Badiou, Alain.** »Na poti k novemu mišljenju Absoluta.« *Filozofski vestnik* 32, št. 3, prevedel Rok Benčin (2011): 7–22.
- Badiou, Alain.** *Deleuze, hrumenje biti/Drugi manifest za filozofijo.* Prevedli Rok Benčin et al. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Badiou, Alain.** *The Subject of Change: Lessons from the European Graduate School 2012.* Uredil Duane Rousselle. New York/Dresden: Atropos Press, 2013.

KAKO MISLITI MODEL ZNANOSTI

PROBLEM NEODLOČLJIVOSTI REALNEGA

Uroš Kranjc

<https://orcid.org/0000-0002-8778-2169>

Kako misliti model znanosti: problem neodločljivosti realnega

V znanosti smo vselej soočeni s pogoji njene formalizacije, z operativnostjo in samostojnostjo njenih aksiomov ter z resničnostjo njenih modelov. Znanstvena misel se udejanja samo v konkretnih znanostih in vsaka znanost konstruira ter uporablja svoj model znanstvene strukture stavkov, teorij, premis itd. Prispevek se v prvem delu osredotoča na vlogo koncepta *neodločljivosti* za model neke teorije. S pregledom del nekaterih ključnih logikov z začetka 20. stoletja – kot so npr. Tarski, Gödel, Löwenheim in Skolem – izpostavi problem *neodločljivosti* v formalnem oz. jezikovnem sistemu. Osrednji predmet obravnave obsega predvsem epistemološke posledice točke neodločljivega v formalnem sistemu znanosti. Na eni strani sledimo filozofiji znanosti Gastona Bachelarda in njegovi slavni rabi *epistemološke ovire* ter jo navezujemo na Heideggerjevo razkrivanje *nezaobidljivega*. V drugem delu izpostavimo shemo znanosti, pri čemer sledimo prvim spisom Alaina Badiouja o konceptu modela, ki se ukvarja z vprašanjem o pogojih možnosti mišljenja znanstvene misli; tiste, ki vé, da misli, a potrebuje hkrati zunanjo referenčno točko svojega mišljenja – neko *realno*. Zastavitev sloni na teoriji modelov, za katere velja, da so resnični za določen formalni sistem, tj. kadar za celotni niz aksiomov sistema velja skladnost oz. predikat resnice za določeno domeno objektov in relacij v tem modelu. Tako sklenemo, da se vsa srečanja z epistemološkimi ovirami odvijajo v polju realnega, tj. onkraj spoznavne domene uporabljenih modelov in teorij, z vpisom neke suplementarne točke v realnem ter z njeno retroaktivno kavzalnostjo na obstoječo shemo model – jezik.

Ključne besede: filozofija znanosti, teorija modelov, Alain Badiou, neodločljivo, logika

Thinking the Model of Science: The Problem of Undecidability in the Real

In contemporary science we are always confronted with the conditions of its formalization and the ability to rely on the independence and functionality of its axioms and the validity of its models. Hence, a true scientific thought can be the product of only those sciences that deem themselves worthy of the name. These have the traits of scientifically constructing, as well as applying, their models of sentences, clauses, theories, propositions etc. In the first part of the paper, we follow the understanding of science developed by Gaston Bachelard by revisiting the notion of the “epistemological obstacle”, which we relate to Heidegger’s notion of *bringing-forth* of the “not-to-be-gotten-around”. After that, we introduce and review certain aspects about the problem of undecidability in formal systems or formal languages identified by some of the key logicians of the 20th century – including Tarski, Gödel, Löwenheim and Skolem. The main goal of the analysis is to dissect the epistemological consequences of the problem of undecidability arising in formal systems of scientific inquiry. In the second part of the article, we follow Alain Badiou’s earlier writings on the concept of model, delineating the conditions of possibility of thinking scientific thought – one that is aware of its own thinking, while simultaneously needing an external reference point for it – a point in the *real*. We conclude that all encounters with epistemological obstacles take place in the field of the real, i.e. beyond the cognitive domain of models and theories, by the inscription of a supplementary point in the real, retroactively imposing a new structure of model in e.g. formal system or language.

Key words: philosophy of science, model theory, Alain Badiou, undecidable, logic

Gre za to, da znanosti ne poskušajo pojasnjevati, se stežka šele trudijo interpretirati, povečini pa ustvarjajo modele. Z modelom je mišljen matematični konstrukt, ki z dodatkom nekaterih verbalnih interpretacij opisuje opazovane pojave. Utemeljitev takšnega matematičnega konstrukta je edinstveno in natanko uperjena k temu, da deluje – tj. da pravilno opisuje pojave iz upravičeno širokega področja.¹

John von Neumann

Živimo v krožnem nihilističnem času. V 21. stoletju smo zašli v krožno zanko med različne veje in relativnost človekovega spoznanja. O tem priča navzkrižje naslednjih dveh izjav, od katerih se prva glasi: »Običajno so to vprašanja za filozofijo, toda filozofija je mrtva. Filozofija ni sledila razvoju sodobnega naravoslovja, posebej fizike.«² druga pa: »Filozofija je mesto mišljenja, kjer se izraža 'obstoj' resnic in njihova hkratna možnost. Filozofija v ta namen postavi operativno kategorijo, Resnico, ki odpre v mišljenju aktivno praznino.«³ Sintezo tega navideznega protislovja zajame Quentin Meillassoux:

Filozofija je znanosti v grobem rekla: vi (in ne spekulativni metafizik) držite vajeti spoznanja, vendar pa je globlja narava tega spoznanja pravo nasprotje tega, kot kar se vam kaže. Z drugimi besedami: ko je znanost spodbudila filozofsko uničenje spekulativne metafizike, je uničila vsako možno filozofsko dojetje svojega bistva.⁴

Za filozofijo nam ni treba vnovič ponavljati diagnoze njenega stanja in obupati preminulih sanj o trenutku njenega udejanjanja. Vprašati se moramo o nekem drugem paradoksu, prebivajočem v znanstvenem spoznanju samem, še preden se ta zoperstavi filozofski apropiaciji vednosti. Znanost se v svoji

1 John von Neumann, *Method in the Physical Sciences* (Singapore, 1995), 628.

2 Stephen Hawking in Leonard Mlodinow, *Veliki načrt: novi odgovori na zadnja vprašanja o življenju* (Ljubljana, 2011), 9.

Obravnavana so vprašanja takega tipa: Kako naj razumemo svet, v katerem se znajdemo? Kako se vede vesolje? Kakšna je narava stvarnosti? Od kod se je vse to vzelo? Ali je vesolje potrebovalo stvarnika?

3 Alain Badiou, *Pogoji* (Ljubljana, 2006), 80.

4 Quentin Meillassoux, *Po končnosti. Razprava o nujnosti kontingence* (Ljubljana, 2011), 152.

zmagi nad metafizičnimi razlagami sveta skuša predstaviti kot absolutni model mišljenja, a za to identifikacijo kratko malo uporablja prav ideološki pristop. Danes lahko torej že vsakdo podaja t. i. znanstvene razlage o različnih naravnih in družbenih pojavih s formo popularne kulture. Televizijski programi in internetne vsebine nam na vsakem koraku podajajo metodološko brezhlebne znanstvene ter empirične razlage najkompleksnejših problemov vesolja ali najprimitivnejših akcijskih sekvenc zabavne in filmske industrije. Tako se televizijska in internetna popularna kultura v stotih letih izkazujeta kot nov branik logičnega empirizma in pozitivizma v obliki znanstvenega realizma, operacionaliziranega s sklepanjem na najboljšo razlago. V nasprotju z vsakodnevno sliko družbenega dispozitiva nas po drugi strani sodobni fiziki, kot denimo zgoraj citirani Stephen Hawking v *Velikem načrtu*, vračajo h kantovskemu razlikovanju med fenomenom in noumenonom, med konstruirano realnostjo in neko stvarjo na sebi (X), tj. neodvisno od razumske konstitucije pojavnega objekta. Hawkingova različica Kantovega spoja dveh spoznavnih zmožnosti – razuma in čutnosti – se imenuje *modelno odvisni realizem*. Konstitucija fenomenalne realnosti predpostavlja spoznavajočega subjekta, kar pri Hawkingu opravi znanstveni pristop vsakega mislečega bitja, da z interpretacijo dražljajev naših čutnih organov ustvari model sveta. Ker bivamo v fizikalnem in merljivem svetu, lahko za vsak takšen model izmerimo uspešnost oz. mu naštevamo korpus realističnosti lastnosti oz. merimo bližino do absolutne resnice.

Čeprav smo zgoraj videli, da si znanstveni pogon našega časa vnovič prizadeva utrditi obstoj objektivne empirične danosti, nas fiziki vodijo k nasprotnemu sklepu, da »ne obstaja nobena slika ali teorija, ki bi bila lahko neodvisna od pojmovanja realnosti.«⁵ »Ustvarimo si miselne pojme o našem domu, drevesih, drugih ljudeh, elektriki, ki teče iz priključkov na zidu, atomih, molekulah in drugih vesoljih. Ti miselni pojmi so edina realnost, ki jo poznamo. Ni modelno neodvisnega preizkusa realnosti. Sledi, da dobro zgrajen model ustvari svojo lastno realnost.«⁶ Zdi se, da smo napravili

5 Stephen Hawking in Leonard Mlodinow, *Veliki načrt: novi odgovori na zadnja vprašanja o življenju* (Ljubljana, 2011), 34.

6 *Ibid.*, 126.

poln krog od vseprisotne znanstvene metode empiričnega pojasnjevanja naše realnosti do modelsko odvisne in subjektivno konstituirane realnosti.

V zgornjem sestavku smo navedli veliko konceptov in kategorij: križišče dveh diskurzov – znanosti in filozofije, logični empirizem, znanstveno metodo, konstituirano realnost, objekt in subjekt, model. Po svojem bistvu pa se v sestavku dotikamo strukture znanstvenega spoznanja, možnosti in pogojev mišljenja, torej filozofske interpretacije znanstvenega delovanja pri procesu razkrivanja resnic. Zato bomo predlagali premik optike gledišča in se obrnili k epistemologiji Gastona Bachelarda, torej k njegovemu zavračanju tako realističnih kot instrumentalističnih razlag znanosti in prizadevanju za filozofsko obravnavo znanstvenega habitusa – razkrivanju zgodovine znanosti in njenega nenehnega razvijanja in preoblikovanja t. i. epistemoloških vrednot. Pričnimo z Bachelardovim sklicom na Descartesovo reflektirano misel subjekta – *Cogito, ergo sum*. Racionalna misel omogoča subjektu eksistenco na podlagi razuma, da se ové samega sebe in dojame zmožnost lastne misli. Tovrstni epistemološki temelji pomenijo rojstvo moderne znanosti, saj predpostavljajo bivanje subjekta, ločenega od svojih lastnosti – misli –, tako da dvomi, umeva, zatrjuje itd. Po drugi strani pa enotnost subjekta z vsemi lastnostmi, ki mu pritičejo, pogojuje njegovo zavedanje lastnega obstanka onkraj dvoma.

Če vzamemo za objekt vse izkustvene razsežnosti mislečega subjekta, potem smo v vzajemno pogojenem svetu razmerja med subjektom in objektom. Možnost sprevrnitve razmerja med subjektom in objektom, tj. da za objekt mislimo subjekt, nas vodi k njuni recipročni transformativni zanki. Spoznavni aparat na podlagi *cogita* nesporno ima svoje prednosti; intuicije in čutne zaznave mislečemu subjektu omogočijo kognitivno urejanje enostavnih in kompleksnih fenomenov. Vsaj tako je menil Descartes, a se je izkazalo, da je človeška spoznavna moč vseeno nekoliko bolj omejena, kar zadeva absolutno objektivno védenje o proučevanih rečeh. Vendar pri tej ni šlo za kakšen solipsizem. Subjektov razum se nikoli ne more povsem zavedati samega sebe, kar onemogoči pristojnost njegovih fakultet pri pripisovanju lastnosti opazovanim objektom. Absolutna kritična moč védenja lahko pripade samo Bogu kot neskončnemu umnemu bitju. Da

bi obšli zdravo pamet Božjih resnic, je treba prehoditi obvozno pot do (aproksimacije) resnic – dosledno izvajati znanstveno preiskovanje pojavov.

KONSTRUKCIJA OBJEKTA IN RAZKRIVANJE NE-VSEGA

Skupaj z Bachelardom bomo zavzeli stališče o nemožnosti popolne refleksije *cogita*, samozavedanja subjekta, in sledili njegovi interpretaciji (ne) kartezijske epistemologije razmika med spoznavajočim subjektom in objektivnim spoznanjem. V znanosti je posledica takšne vrzeli nemožnost biti zaključena celota, Vse, in je torej necela, Ne-vs-a. Objektivno spoznanje, kakršno koli naj že bo, nastaja v sovisnosti mišljenja tako objektivnega kot subjektivnega momenta. Bachelard, tako kot pozneje kritični realisti in tudi zgoraj obravnavani Hawking, interpretira formalno napredovanje necele znanosti proti absolutni resnici pod nenehnimi revizijami znanstvenih principov in empiričnih recepcij naproti čisti objektivnosti. Vsi pa operirajo z nekim *nevédenim X*, tistim, ki se jim nenehno izmika, da bi mogli celovito zapopasti objektivno védenje. Takšno pojmovanje je v nasprotju tako z empiričnim realizmom, ki enači objekte znanstvenih raziskav s samimi objekti izkustva, kot tudi z racionalističnim pogledom na brezmejnost uma in njegovih spoznavnih kvalitiet najbolj abstraktnih idej.

V Bachelardovi epistemologiji se topološka površina vzpostavi na mejah intuitivnega in diskurzivnega spoznanja – med subjektivno in objektivno. Da bi lahko dovršili Bachelardovo dialektiko napredovanja znanstvenega spoznanja, moramo uvesti še njegov prepoznavni koncept – *epistemološke ovire*. Na eni strani imamo progresivno preoblikovanje znanstvene kulture z eksperimentalnimi postopki, adaptacijami teorij in spremenjenih prepričanj, na drugi strani pa nepremostljiv zid absolutnega spoznanja. Ovira terja od znanstvene skupnosti rekonstrukcijo obstoječe teorije, v kateri se starejša teorija kot aktualni model pojasnjevanja bodisi umakne novejši bodisi sobiva z njo. Primera prve sta kopernikanska revolucija heliocentričnega sistema oz. Lavoisier in flogistonska teorija, primeri druge pa evklidska in neevklidska geometrija, newtonovska fizika in kvantna

teorija, Keynesova makroekonomija in Samuelsonova mikro/makro sinteza itd. Ovira predstavlja tudi čisto negativnost, pogoj in pogon za osnovanje tranzicije znanstvenih skupnosti v smeri odkrivanja slepe pege v bistvu njihovega predloženega teoretskega koncepta.

Bachelard se jasno oddaljuje tako od Descartesove superiornosti *cogita* kot od Kantove apriorne metode razuma in čutnega zora (vez s smislom in pomenom formalnega jezika) ter nam ponuja spreminjajoče in adaptirajoče racionalne strukture glede na živahnost objektivnega znanstvenega védenja. Ovire niso nič drugega kot posledica razgibanosti znanstvenih skupnosti v odkrivanju nepremostljivih problemov v njihovih obstoječih teorijah. Razmik med popolnim (samo)zavedanjem *cogita* in njegovo absolutno zmožnostjo misliti empirične objekte implicira nenehno rekonstrukcijo mreže relacij med konceptualno konstrukcijo predmetov in objekti čutnosti. Tamkaj se vselej najdejo kakšne spotike, nedoslednosti ali nedovršene korelacije in terjajo ponovno vzpostavljanje odnosa do poljubnega objekta.

Bachelard nenehno ponavlja, da se mora znanost najprej absolutno zoperstaviti svoji prvi oviri – mnenju oz. zdravi pameti, saj mnenje ne misli, temveč zgolj prevaja potrebe v spoznanja. To pa že pomeni prestop črte k ideološkemu pojmovanju oz. k instrumentalizaciji znanosti.

Znanstveni duh nam prepoveduje imeti mnenje o vprašanih, ki jih ne razumemo, o vprašanih, ki jih ne znamo jasno oblikovati. Probleme je treba predvsem znati postavljati. In, naj govore, kar hočejo, v znanstvenem življenju se problemi ne postavljajo sami od sebe. Prav ta smisel problema je tisti, ki daje pečat pravega znanstvenega duha. Za znanstveni duh je vsako spoznanje odgovor na neko vprašanje. Če vprašanja ni bilo, ni mogoče imeti znanstvenega spoznanja. Nič ni samoumevno. Nič ni dano. Vse je konstruirano.⁷

Konstrukcija terja dolgoročni, kontinuirani in brezmejni proces objektivacije predmetov znanstvenega zanimanja in onemogoča naš neposredni prehod k preprosti realnosti ter opisovanju njenih razsežnosti. Realnost se konformira zakonom znanstvene metode, eksperimentalnim postopkom in

7 Gaston Bachelard, *Oblikovanje znanstvenega duha* (Ljubljana, 1998), 14.

zakonom dedukcije ter je sočasno stvariteljica navedenih procesov. Če za konstruirani objekt znanstvenega raziskovanja vzamemo naravo, moramo pokazati na točko, iz katere se vrši konstrukcija – na točko določitve realnega.⁸ Realno v tem smislu ni predmet obravnave, da bi lahko postal, denimo, objekt znanstvenega raziskovanja – v tem slučaju bi nemara padli v vulgarni empirizem –, temveč je določena strukturna suplementacija znanstvenega dispozitiva naravnih zakonov. Lahko rečemo, da gre pri tem za posredno odkrivanje zakonov v realnem, ne da bi kadar koli prestopili mejo tega posredovanja in neposredno uzrli točko realnega. Dodajmo, da je takšno spoznavanje realnega v znanosti prva omogočila matematična formalizacija naravnih zakonov. Metoda formalizacije pa je, kot bomo videli spodaj, konstrukcija modela. Če povzamemo z besedami Rada Rihe: »[J]e znanost od svojega novoveškega rojstva dalje, se pravi od pojavitve konstruiranega objekta v obliki galilejevske matematizirane narave, svojo konstrukcijo vse-skozi razumela kot *odkrivanje realnega*, natančneje kot *odkrivanje zakonov v realnem*.«⁹

V negativni formulaciji *realno* pomeni korpus ovir, na katere na naši raziskovalni poti še nismo naleteli, jih razkrili in razrešili. Razkrivanje *nezaobidljivega* je osrednjega pomena tudi za Martina Heideggerja v njegovih razpravah o *Vprašanju po tehniki* ter *Znanosti in osmislitvi*. V znanostih nekaj vseskozi ostaja zakrito, njihov pogoj delovanja je obdelovanje koncepta s skritim bistvom, in so nenehno na poti k resnici. Moderno znanstveno razkrivanje ni enostavno teoretiziranje o dejanskem, kot se zdi, da je njegovo temeljno poslanstvo. Z vposeganjem v dejansko se nahaja daleč onkraj vsakršne meje dojetanja – znanost obstaja zato, da postavlja dejansko kot učinek zastavljenih skritih vzrokov. Heidegger, denimo, pravi: »Moderna znanost kot teorija dejanskega zato ni nič samoumevnega. [...] Teorija vzpostavi kot svoje predmetno področje vselej neko območje dejanskega. [...] Vsak novi pojav, ki vznikne znotraj kakega znanstvenega področja, obdelujejo toliko časa, dokler ne ustreza merodajni

8 Opiramo se na prispevek Rada Rihe: »Ali znanost misli: znanost in etika«, *Filozofski vestnik* 26, št. 3 (2005), 104–107.

9 *Ibid.*, 104.

predmetnosti sovisnosti teorije, ki se pri tem sama spreminja.«¹⁰ V navedenih pasusih lahko vidimo analogne poudarke na razmerje med subjektivnim in objektivnim v znanosti; razmerje do razkrivanja po eni strani črpa svoje nezaobidljive ovire v realnem, po drugi strani pa je zgolj navidezno sklenjeno razmerje, ki mu nekaj konstitutivno manjka, da bi lahko zajelo skrito *bitnostno polnost narave*. Tega drugega znanost nikdar ne more ujeti, ker je sama produkt konstruiranih bitnosti. To *realno* Heidegger prikaže s primeri iz različnih vej znanosti – fizike in narave, psihiatrije in tu-bit, v kateri eksistira človek kot človek; historična teorija in zgodovina, filologija in govorica – to so primeri nezaobidljivega odnosa njihove predmetnosti.

Še enkrat, razgrinjamo cel niz koncepcij. Najprej govorimo predvsem o mreži razmerij med različnimi koncepti; razmerje med subjektivnim in objektivnim ter realnim, razmerje med mislijo in bitjo, razmerje med modelom in realnostjo, med nekazanim nezaobidljivim in teorijo dejanskosti. Razmerja od nas terjajo prikaz njihovih medsebojnih povezav v tkivo znanstvenega spoznanja, kajti zapopasti znanost pomeni izrabo našega spoznavnega aparata skupaj z metateorijo formalizacije – z matematičnimi strukturami relacij. Znanstveno spoznanje se odvija v vrzeli med subjektivnim in objektivnim, tako da vrzel sestavlja metodičnost validacije ali falzifikacije modelske reprezentacije. Znanstveno opazovanje mora biti kritično do svojega predmeta, s tem ko potrjuje ali zavrača hipoteze in teoreme; kar pa počne s konstrukcijo lastnih modelov realnosti in z njimi simultano konstruira realnost samo. Heidegger in Bachelard sta si bila edina glede sredstev, s katerimi prihajamo do takšnih spoznanj: tehnika oz. fenomenološko-tehnična sredstva in instrumenti paralaktično razkrivajo fenomene tako, da jih na novo konstruirajo, pa naj gre tu za fizikalne oz. kemične eksperimente ali pa za sociološke in ekonomske modele družbenih napovedi. Zadnja instanca proizvede partikularnost slehernega konstruiranega modela in njemu lastno realnost, formalizirana matematika relacij pa modelu poda reprezentativno shemo. Zanka postane povratno neskončna; tehnična sredstva vidijo nove ovire in nova spoznanja v realnem in v zakonih narave, spet nove (re)konstrukcije celotne mreže medsebojno

¹⁰ Martin Heidegger, *Predavanja in sestavki* (Ljubljana, 2003), 61.

povezanih konceptov napravijo spoznavni subjekt za novokonstruirani objekt, in zanka se vnovič zavrti. Vseeno pa pri tem ne smemo zanemariti, kako matematični zastavek relacij med objekti kot čista poetična praksa daje celovito novopomensko obliko ciklične zanke.

Če za Heideggerja sestoji povezava med bistvoma tehnike in znanosti v razkrivanju skrivnosti *po-stavja* oz. v prihajanju pred obličje nedosegljivega nezaobidljivega, pa Bachelarda zanima (psiho)analiza objektivnega spoznanja z razkrivanjem epistemoloških ovir v realnem. Ostanke in sledi starih védenj in njihovih metod¹¹ so zametki nastanka ovir, ki jih znanstveni um jemlje za svoj predmet in z njimi napreduje. Vsako srečanje z novo oviro zahteva od raziskovalcev, da preverijo svoj model, ga adaptirajo in ponovno testirajo, iz česar sledi kontinuiteta modelskih odslikov realnosti, vselej z novimi (re)konstrukcijami objekta analize. Poudarimo še enkrat, da objekt znanosti nosi na sebi neko referenčno točko realnega; mesto, iz katerega izvira vednost za znanost in obenem predstavlja vir njenih zagat. Zdaj si lahko predstavljamo, da se je matematični formalizem znašel pred izjemno zahtevno nalogo – omogočiti modelsko sintakso in semantiko; takšno, ki bo zmožna adekvatno zajeti strukturo subjektivnega in objektivnega z vnanjo točko realnega v znanstvenem diskurzu. Predstavljajmo si skupaj razmerje subjektivnega in objektivnega spoznanja; razmerje, ki potemtakem konstruira našo realnost. Posebna lastnost te konstituirane realnosti je, da je ta za naše zrenje vedno necela; pogojena je še z neko točko izven dometa človekove fenomenalne realnosti.

Točka X je v realnosti dvoje: najprej pogoj možnosti in nato še pogoj celosti za fenomenalno realnost po zaznavnih zmožnostih spoznavajočega subjekta. Imenujmo točko X *realno* same konstitucije naše predstavne realnosti, ki ima funkcijo vznikanja in strukturiranja našega spoznavnega razmerja. Znanstvenemu spoznanju sprva neposredno ni mar za konstrukcije točke v realnem, temveč ji postane mar šele tedaj, ko njene modelske konstrukcije

¹¹ Nanašamo se na Bachelardova vélika obdobja: predznanstveno stanje – klasična antika skupaj s stoletji renesanse ter nova prizadevanja 16., 17. in celo 18. stoletja; znanstveno stanje – od konca 18. stoletja do začetka 20. stoletja; doba novega znanstvenega duha – od 1905, ko je Einstein objavil relativnostno teorijo, ter dalje.

realnosti ob svojem nenehnem prevpraševanju trčijo na (epistemološko) oviro in vodijo do (morebitnega) preloma. Sovpadanje vzpostavljanja točke realnega in njene rekurzivne intervencije v znanstveno spoznanje pa izkazuje povsem posredno naravo, saj je po svojem bistvu vselej predpostavljena in stoji nasproti konstrukciji znanstvenega predmeta – konstruirani objektivnosti –, reflektirani v modelu. Če združimo oboje, dobimo znanstveno misel, artikulirano v dveh aksiomih: obstaja naj nekakšen formalni model strukture in stavkov znanstvenega jezika, in kot predpostavka ter kot produkt takšnega modela; naj obstaja ireduktibilno realno X , ki omogoča konstrukcijo zunanje-notranje realnosti misli.

Drugače rečeno, čista misel, se pravi misel, ki je namenjena zgolj mišljenju, je *misel, artikulirana z realnim*. Skratka, če znanost misli, potem je realno X . To pa tudi pomeni: če znanost misli, potem mora, če hoče biti na ravni svoje naloge, kot *znanost* misliti tudi svojo artikulacijo realnega, svojo produkcijo momenta zunanosti, ki sodi v njeno notranjost. Realno je verifikacija tega, da znanost misli, in sicer verifikacija v naslednjem pomenu: misel ne obstaja, če realnega misli ne določi kot *realnega za misel*.¹²

TEORIJA MODELOV IN FORMALIZACIJA

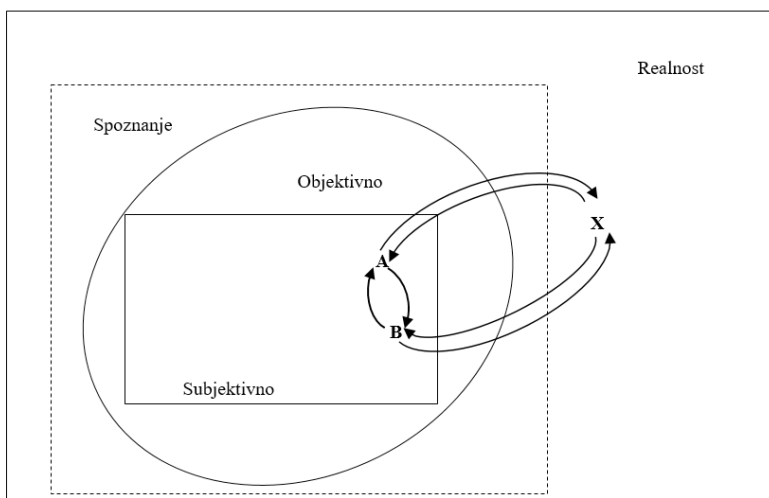
Znanstvena misel se udejanja samo v konkretnih znanostih in vsaka znanost konstruira in uporablja svoj model znanstvene strukture stavkov, teorij, premis itd. Matematiki pa moramo pripisati vlogo zmožnosti manipulacije s tovrstnimi strukturami, objekti in relacijami na podlagi konstruiranih modelov. Matematično vejo, ki ima za predmet navedene (logične) strukture, imenujemo *teorija modelov*; ta se posveča relacijam med formalnim jezikom in njegovimi interpretacijami – modeli. Če smo nase privzeli, da je znanstvena misel pogojena z modelom realnosti in pripadajočim izključenim mestom realnega, moramo dosledno izvajati razvitje formalnega jezika, njegove sintakse in semantike, torej tvoriti stavke in teoreme na podlagi obeh pogojev. Neposredno zatem pa moramo določiti še pravila

¹² Rado Riha, »Ali znanost misli: znanost in etika«, *Filozofski vestnik* 26, št. 3 (2005), 108.

za verifikacijo resničnosti oz. neresničnosti stavkov, kot na primer v predikatni logiki prvega reda. Od tod sledi osnovni teorem resnične vrednosti za modele:

Če velja za vrednost resnice – resnično – s stavkom φ in modelom \mathfrak{A} , potem rečemo, da je φ resničen v \mathfrak{A} in da je \mathfrak{A} model za stavek φ . Če to ne velja, rečemo, da je φ neresničen v \mathfrak{A} in da \mathfrak{A} ni model za stavek φ . Dalje še rečemo, da je \mathfrak{A} model množice stavkov Σ , če velja \mathfrak{A} za model vsakega izmed stavkov množice Σ .

V shemi 1 si oglejmo razmerje med A in B, ki se nahajata v domeni subjektivnega, med kategorijama sintakse in semantike, dveh gradnikov teorije modela. Z uporabo logično-matematičnega okvira lahko razdelamo znanstveni jezik na dve komponenti – stavke in interpretacije.

Resnica se v teoriji modelov odraža v interpretaciji objektov, na katere se nanašajo določene izjave skupaj z odrejenim zbirom logičnih kvantifikatorjev (razen tega obstajajo še stavčna ločila). Preiskovanje modelske resnice z razmerji med objekti in njihovimi logičnimi povezavami označujejo *strukture*. Poznamo različne strukture; zgoraj smo že omenili matematične strukture prvega reda; te so lahko ekonomske in parakonsistentne strukture, strukture višjih redov in modalne logike itd. Za poljubni formalni sistem

postavimo zbir aksiomov, iz katerih lahko poljubno konstruiramo premise in teoreme, za katere velja najosnovnejše pravilo teorije modelov: *resničnost formule ϕ v interpretaciji I* .

Alfred Tarski je v svojem prispevku *Der Wahrheitsbegriff in den Formalisierten Sprachen* (1936) postavil jezik L in točno določena pravila dedukcije oz. sintaktična pravila, deljena med konstante in spremenljivke. Kot nam že ime pove, imajo konstante fiksni pomen (logični vezniki: in, ali, je enako, negacija), medtem ko nimajo spremenljivke nobenega predoločene pomena in so jim pripisani različni objekti jezika, za katere preverjamo resničnost formule ϕ v jeziku L . Spremenljivke zapadejo pod gramatikalna pravila jezika in tvorijo različne razrede glede na objekte, ki jih okupirajo – posamezne spremenljivke, razrede spremenljivk ... Navedli smo še logične kvantifikatorje, eksistenčni \exists in univerzalni \forall , ki spadajo k še tretji skupini simbolov, ki jih Tarski imenuje *primitivni členi* (*primitive terms*) in relacijsko povezujejo funkcionalnosti jezikovnih struktur. Danes primitivne člene v matematičnih strukturah prvega reda imenujejo *nelogične konstante* in se vselej nanašajo na neko določeno strukturo, znotraj katere izvajajo verifikacije izjav glede na njeno resničnost znotraj jezika L . Tarski je poudaril, da potrebuje obravnavani jezik določitev njegovih zmožnosti in omejitev glede na formalno preskušanje resničnosti stavkov. Pokazal je, da je za poljubni formalni ali naravni jezik nemogoče konsistentno formulirati pojem resnice, zato potrebujemo še drugi jezik, t. i. metajezik, jezik sintaktičnega delovanja z zunanje (višje) pozicije na predmetni jezik. Šele metajezik pomeni zmožnost semantičnega obravnavanja kakega jezika z vidika predikata resnice. Poudariti moramo še, da je Tarski predvidel za metajezik strukturo množic in nizanje aksiomov, ki dajejo formalni okvir semantičnemu interpretiranju predmetnega jezika – semantično koncepcijo resnice.

Modeli različnih formalnih in naravnih jezikov uporabljajo metamatematično strukturo teorije množic, ki jo je razvil Georg Cantor in so jo pozneje nadgradili matematični logiki, denimo Kurt Gödel in Ernst Zermelo skupaj z Abrahamom Fraenkelom, ali pa John von Neumann. Gödelovi dokazi teoremov nepopolnosti so neposredno vplivali na opredelitev modelov različnih jezikov na podlagi njihovih imanentnih aksiomov in neodločljivosti v sistemu. Sledil je drugi teorem, da sistem sam po sebi ne more izkazati

lastne konsistence – za določitev pojma resnice so potrebni vedno višji redi aritmetike. Povsem razumljivo so modeli postali pomembno orodje v rokah matematikov in logikov za preverjanje njihovih aksiomatskih konstrukcij ter konsistenco sistemov. Če ponovimo; v modelih gre za interpretacijo vsakega izreka v domeni resničnega na podlagi logičnih znakov, ki tvorijo določene objekte, lastnosti, relacije in funkcije.

Vzemimo sedaj primer formalnega sistema naravnih števil \aleph_0 , prvo števno neskončno število, ki pa je na podlagi korespondence ena-na-ena z npr. realnimi števili mnogo manjše, zato rečemo, da je množica realnih števil neštevno neskončna. V letu 1915 je Leopold Löwenheim pokazal na lastnost stavka v sistemu prvega reda; če ima stavek v njem model (A), potem ima ta model števno domeno [definijsko območje]. Sedem let pozneje je Thoralf Skolem dokazal splošnejšo različico na množici ZFC stavkov; če želimo, da je neka množica (na primer realnih števil) konsistentna, mora zanjo obstajati model A. Skolem je pokazal, da so izreki te množice v neki drugi interpretaciji – npr. v modelu B – lahko interpretirani z domeno, ki je mnogo manjša od prvotne množice (neštevno mnogih realnih števil), in sicer s števno končnimi naravnimi števili. Drugi primer je natanko razlika med množico naravnih števil N in njeno potenčno množico $\mathcal{P}(N)$, pri kateri je potenčna množica zgolj eden od modelov osnovne množice, torej podstruktura množice N , kar pomeni, da bi morala biti števna, in je v nasprotju z aksiomom neštevnosti potenčne množice $\mathcal{P}(N)$. To sta t. i. Skolemov paradoks in izpeljani Löwenheim–Skolemov izrek, s katerima je Skolem vnesel negotovost v aksiome Zermelo–Fraenklove teorije množic (ZF) in v Cantorjev aksiom potenčne množice.¹³ Za standardne aksiome ZF drži hipoteza kontinuum, da je potenčna množica vedno naslednja po kardinalnosti (in neštevno neskončna) glede na osnovno množico. Kako iziti iz navedenega paradoksa? Z rahlo spremembo v definiciji neštevne. Neka množica je neštevna, če je ni moč zvesti na relacijo bijekcije $1 : 1$; vendar lahko pri tem razširimo nabor od samih elementov množice k funkcijam,

¹³ V standardnih aksiomih množic ZF je potenčna množica skupek vseh podmnožic kombinacij elementov osnovne množice in je po kardinalnosti striktno večja in neštevna (ne ozirajoč se na dejstvo, ali je osnovna množica števna ali neštevna) glede na osnovno množico.

ki priredijo sovpadanje ena-na-ena. Tudi funkcije predstavljajo množice (mislimo jih v teoriji kategorij), katerih ni ravno lahko najti znotraj elementov obravnavanega modela, lahko pa jih opazimo izven modela dane teorije in preštejemo navidezno neštevne funkcije med elementi. Odpre se določena vrzel v teoriji množic, saj je kot teorija prvega reda s končnostjo univerzuma njenega modela, torej med njihovo sintaktično formo in semantičnim pomenom znotraj teorije, pristala na trhlih nogah metamatematične pozicije. Po drugi strani pa se v tej vrzeli nahaja ravno pojem resničnega, ki se izkazuje znotraj modela *teorije množic ZFC* (C označuje aksiom izbire [*axiom of choice*]); tj. kot razlika med aksiomsko postulirano neštevno univerzuma prvega reda ZFC in še njegovim (prirejeno definiranim) števnim modelom. Zastavlja se vprašanje: Kaj je poniknilo v tej vrzelni razliki med sintakso in semantiko?

Nekoliko povzemimo: raziskovanje Tarskijevega predikata resnice ter njegovo semantično pristopanje k realnemu in resnici temelji na metalingvističnem značaju. Če imamo opraviti z nekim jezikom L, potem za določitev resničnosti stavkov v tem jeziku potrebujemo še metajezik. Tarski je pokazal tudi, kar se odraža v obeh različicah Löwenheim-Skolemovega izreka, da mora biti metajezik dejansko bogatejši od predmetnega jezika L – za potrjevanje stavkov potrebuje večjo semantično moč kot sam predmetni jezik – če pripada L redu n , potem pripada ML redu $n + 1$. Razlog za to je razrešitev *paradoksa lažnivca* oz. trditve: »Ta propozicija je neresnična«, takšne izjave pa jezik zgolj znotraj svojih aksiomov ne more odločiti – [*undefinability theorem*]. Navedena izreka spadata v skupino omejitvenih izrekov, ki, grobo rečeno, preiskujejo meje in omejitve formalnih sistemov. K temu moramo prišteti še sorodna Gödelova izreka o nepolnosti, ki pravita, da za kakršen koli dovolj urejen in učinkovit (poln) logični sistem obstaja neka resnična izjava, ki pa ni dokazljiva v sistemu oz. njegovih pravilih in ga napravlja nekonsistentnega. Če lahko dokažemo polnost sistema z njegovo lastno konsistentno logiko, temelječo na aksiomih, potem bo obstajal vsaj en izrek znotraj sistema, ki bo protisloven, kar bo sistem naredilo nepopolnega.

Bistvena razlika med Tarskijevim in Gödelovim pristopom je semantična definicija predikatnosti resnice proti sintaktični (ne)konsistenci formalnega sistema. Sintaktična v smislu (ne)konsistence Peanove aritmetike,

kajti če je slednja konsistentna, ne more biti polna, saj obstajajo določeni aritmetični stavki (protislovje A in $\sim A$), ki v Peanovi aritmetiki niso sočasno dokazljivi.¹⁴ Kar združuje navedene avtorje matematične logike in njihove različne pristope, je koncept resnice in zmožnost formalnega sistema za svojo sintaktično/semantično celovitost. Celotna definicija *resničnega* neodločljivosti izjave v sistemu prvega reda se odloči oz. potrdi v svojem metasistemu. Tarski se je tega lotil s svojim semantičnim izrekom o nedoločljivosti, da se *aritmetične resnice ne da določiti z aritmetiko samo*, da torej jezik ne more sam reprezentirati lastne semantike (kot denimo v Peanovi aritmetiki). Gödel je po drugi strani s svojimi izreki o polnosti in nepolnosti razkril sintaktične in matematično-logične pogoje brez neposredne navezave na koncept resnice, marveč posredno – z referencami na konsistentnost in polnost.

Konstrukcija modelov se je izkazala za plodovito tudi pri preverjanju konsistentnosti aksiomov različnih matematičnih struktur, od množic, kolobarjev, grup do vektorskih ali topoloških prostorov. Za našo obravnavo filozofske zastavitve Alaina Badiouja – *matematika je ontologija* –, temelječe na modelu teorije množic ZF, se bomo še nekoliko pomudili ob konstrukciji Cantorjeve teorije množic in aksiomske določitve Zermela in Fraenkela. Že zgoraj smo posredno izpostavili problem kontinuuma med poljubno množico nekega univerzuma in potenčno množico, torej množico vseh podmnožic tega univerzuma. Cantorjev veliki dosežek je bil v dokazu, da je moč potenčne množice venomer večja od osnovne množice elementov. Vprašanje hipoteze kontinuuma je vprašanje o tem, *za koliko je potenčna množica $\mathcal{P}(A)$ večja od neke množice A* – zlasti kadar imamo opraviti z neskončnimi množicami in njihovimi kardinalnostmi. Cantor je pravilno sklepal, vendar nikoli dokazal, da med množico naravnih števil \mathbb{N} in $\mathcal{P}(\mathbb{N})$ ni nobene druge množice oz. je potenčna množica po kardinalnosti nujno vedno naslednja množica od neke opazovane (neskončne) množice. Kolikor ni tako in obstajajo še druge (neskončne) množice na intervalu kardinalnosti, potem velja, da hipoteza kontinuuma ne drži. Iz navedenega izhajajo pomembne posledice o izmerljivosti presežka kardinalnosti, saj gre

¹⁴ Tj. v standardnem modelu Peanove aritmetike.

v primeru veljave za minimalno razliko med kardinalnostima A in $\mathcal{P}(A)$, v nasprotnem primeru pa za neizmerljivo razliko med močjo obeh množic.

Teorija modelov je omogočila možnost preverjanja skladnosti določenih stavkov (recimo: »V teoriji množic velja hipoteza kontinuum«) z vidika različnih kombinacij aksiomov nekega formalnega sistema. Eden takih primerov je znani Gödelov dokaz o obstoju modela, v katerem velja hipoteza kontinuum neodvisno od vseh ostalih aksiomov teorije množic ZF. To pomeni, da standardni aksiomi ZFC ne odločajo o usodi hipoteze kontinuum za neki model množic – da niso zmožni ovreči obstoja kontinuum kardinalnosti med neko množico in potenčno množico. Leta 1963 je Paul J. Cohen, upoštevajoč Gödelovo konstrukcijo modela teorije množic, uspel pokazati, da je hipoteza kontinuum dejansko neodvisna od ZF aksiomov. Z modelom je pokazal, da iz obstoječih aksiomov ni mogoče izpeljati sosledja kardinalnosti, in je nasprotno, s posebno tehniko *izsiljenja*, uspel modelirati mnogo različnih (neskončnih) množic različnih kardinalnosti na intervalu med neko neskončno množico in njeno potenčno množico. Napravil je konsistenten model, v katerem hipoteza kontinuum ne velja, in sicer s konstrukcijo nekega neločljivega ali generičnega množstva. Končni rezultat je ta, da hipoteze kontinuum znotraj modela samega aksiomi ne morejo ne potrditi ne ovreči.

BADIOU IN ORIENTACIJE V MIŠLJENJU: MED GÖDELOM IN COHENOM

Z vidika Badioujeve filozofije sta navedeni spoznanji pomembni v kontekstu njegove teorije biti kot čistega (nekonistentnega) množstva, temelječi na aksiomih ZF teorije množic. Mnoštva so urejena z relacijo \in (*je pripadajoči element*) in postavljajo prezentacijo oz. situacijo. Naslednja bistvena operacija je štetje-za-eno, kar ni nič drugega kot povezovanje naključnih pripadajočih elementov množice z relacijo \subset v poljubne kombinacije podmnožic osnovne množice; gre za drugo štetje oz. reprezentacijo oz. stanje situacije ali nazadnje konsistentno množstvo. In obstaja *dogodek*, posebna množica z modelskimi lastnostmi Cohenovega postopka izsiljenja

generičnega množstva v univerzumu množic. Posebnost te množice je njena izključitev iz okvira osnovnih aksiomov ZF; gre za tistega, ki se naknadno prišteje kot samosvoj in samostojen element – v situaciji šteje za nič in je v njej nekonsistentno – je nosilec resnice. Hkrati je z modelskega stališča, sledeč Gödelu, neodločljivo v situaciji. Za Badioujevo filozofijo dogodka in univerzalnosti resnic je ločnica med Gödelovim in Cohenovim sklepom o veljavi hipoteze kontinuuma ključna; če namreč velja hipoteza kontinuuma, potem se nahajamo v svetu striktno urejenih hierarhij situacij in izmerljivih stanj brez možnosti novih presežkov. Če hipoteza drži, živimo torej v konstruktivističnem univerzumu. V nasprotnem primeru, ko hipoteza kontinuuma ne drži in imamo lahko mnogo (neskončnih) presežnih stanj med dvema množicama, pa se soočamo z nepredvidljivimi posledicami neke intervencije dogodka, vdora realnega onkraj naših védenj in novih konfiguracij reprezentacije, in se tako znajdemo v generičnem univerzumu.

Badiou glede na razsežnosti različnih orientacij mišljenja, kolikor jemljemo matematiko kot mišljenje, razlikuje med Gödelovo konstrukcijo modela z veljavnostjo hipoteze kontinuuma in Cohenovim izsiljenim generičnim množtvom, v katerem hipoteza ne velja.

Badiou razlikuje tri glavne ontološke orientacije mišljenja: konstruktivistično, transcendentno in generično. Kot pravi, se matematika začne ob trku v paradoks in nekonsistenco, v diagonalo in presežek, kjer s kontingentnim dejanjem vpelje vzpostavitev vezi do realnega biti. Badiou ta proces motri z vidika neizmerljivega presežka delov neke množice nad njenimi pripadajočimi elementi. *Konstruktivistični orientaciji* gre za »normo obstoja z eksplicitnimi konstrukcijami« in »podvrženost sodbe končnim in jezikoslovnim protokolom«. To pomeni, da obstaja rigorozna restrikcija med smislom in nesmisлом in restriktivna verifikacija vsega, kar bi lahko štel kot neki del. Takšni univerzumi so striktno najbolj zamejeni in omogočajo zgolj *potencialno* mišljenje neskončnega, kajti vse polagajo na zaprto celovitost sintaktičnih pravil sistema. Primer te orientacije predstavljajo logični pozitivisti (Carnap) pa tudi Aristotel in Kant. *Transcendentna orientacija* postavlja totalnost vsega bivajočega z nekim »nadobstojem« oz. »točko hierarhične sklenitve, ki pod seboj uredi univerzum vsega, kar obstaja«. Zanj je predpostavljeno nenehno širjenje; nalaganje vedno večjih

neskončnih vrst v univerzumu do končne Neskončnosti neizmerljivih in nedostopnih kardinalnih razsežnosti.

Po drugi strani takšna totalnost Neskončnega postavlja njeno zaprtost ter vsakemu obstoju regulativno predpisuje njegovo mesto v Celoti. Filozofija, ki se orientira po tej usmeritvi, je hermenevitična oz. postheideggerijanska. *Generična orientacija* povzema Badioujevo orientacijo ontologije na podlagi dognanj Gödela in Cohena, in sicer da hipoteza kontinuuma obstaja neodvisno od aksiomov ZFC; predvsem – na podlagi Cohenovega – prikaza *izsiljenja* generičnih neskončnih množic, za katere velja možnost razširitve obstoječe hierarhije množic in s tem spremembo univerzuma. Badiou pravi, da je obstoj brez norme in da ima samo diskurzivno konsistenco«, kar pomeni možnost formalne konsistentnosti, vsega tistega, česar konstruktivizem ne more zajeti – »nedoločene cone, množstva, ki so odtegnjena vsakemu predikatnemu zbiru«. Nastalo generično množstvo ima na podlagi svojih predikatnih lastnosti v univerzumu status neločljivega znotraj ontologije, kar implicira novo resnico in dostop do realnega s čisto formalizacijo ter neizmerljivim presežkom.¹⁵

Paul M. Livingston dodaja še četrto orientacijo, imenovano »*paradoksnokritična orientacija*«; ta rešuje probleme samonanašanja in totalitete, stoječim nasproti nadaljevanju lingvističnega okvira analize paradoksov. Od generične orientacije se četrta orientacija razlikuje po prisoditvi primata polnosti nasproti konsistenci, kar omogoča misliti totalnost Enega skupaj s pripadajočimi protislovji na njenih mejah. K temu vodi parakonsistentna logika Priestea, ki omogoča obstoj protislovij – stavkov sistema, za katere sočasno veljata A in $\sim A$. Livingston k tej orientaciji prišteva v določenih pogledih Slavvoja Žižka.¹⁶

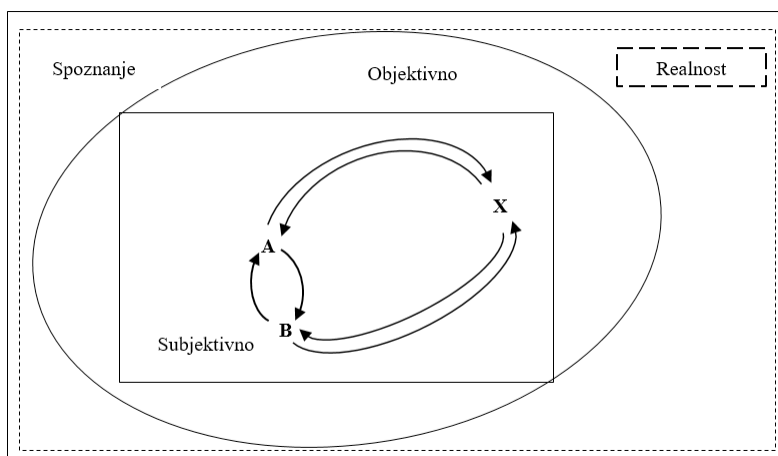
Konstruktivizem v matematiki pomeni možnost konstrukcije brez veljavnosti posrednega dokaza oz. *reductio ad absurdum* na podlagi strukturno konsistentnih pravil, venomer na strani *imenljivega* – spomnimo se Gödela

15 Badiou, *Kratka razprava o prehodni ontologiji. Očrt Metapolitike* (Ljubljana, 2010), 79.

16 Paul Livingston, »Badiou and the Consequences of Formalism«, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy* 8 (2012), 146–148.

in Tarskija. Konstruktivistični model predstavlja neposredno kontrolo nad ustreznostjo in nad poméni veljavnih stavkov določenega jezika brez možnosti zunanje točke. Ustvarja najmanjšo mogočo hierarhijo množic v univerzumu V in poimenzljivo kontinuiteto; vsega drugega, kar ni imenzljivo, ni moč konstruirati in zato ne more obstajati. Če imenujemo tisto, kar lahko konstruiramo in imenujemo, z L , potem lahko postavimo tezo za konstruktivizem: $V = L$.

V naši shemi bi to pomenilo naslednje:

Konstruktivizem in intuicionizem v matematiki pripadata zgornji shemi, ki pravi, da so veljavne samo tiste izjave v modelu, ki jih je moč neposredno preveriti, oz. negativno, da v realnosti obstajajo samo tisti matematični objekti, ki jih lahko konstruiramo na podlagi sintaktičnih pravil – in česar ne moremo konstruirati, denimo neskončnih množic. Neskončnost vselej odpira pozicije metajezika, metametajezika itd. Badiou povezuje navedeno orientacijo z lingvističnim obratom, tj. z Wittgensteinom, Leibnizom in analitično filozofijo, iz katerih veje prevlada semantičnih pomenov nad resnico, prevlada imenovanj nad neimenljivim, odločenim nad neodločljivim ... Takšen univerzum predpostavlja urejenost njegovih delov in členov, sosledje zakonov in izjav, pri katerem stanje preštevanja delov strukture bdi nad prezentacijami. Badiou odpira novo orientacijo na osnovi obeh dognanj, tako Gödela kot Cohena o hipotezi kontinuuma, ki jo poimenuje

generična orientacija. Ta dopušča obstoj povsem nekonstruktibilnih množic; omogoča obstoj neke točke realnega izven območja kontroliranega hierarhičnega univerzuma $V \neq L$, in sicer s konstrukcijo Cohenovega generičnega oz. neločljivega množstva.

Vrnimo se k naši razpravi o teoriji modelov in pojmovanju koncepta modela v enem prvih Badioujevih del *Le Concept de Modèle* (1968) ter nadaljujmo z razpravo o teoriji modelov in njenem vplivu na filozofijo znanosti. Dejali smo, da imamo neko razmerje med subjektivnim in objektivnim izkustvom realnosti, pa tudi neko mesto realnega, ki ga znanost proizvede kot svojo referenčno točko, iz katere sama rekurzivno konstruira svoj objekt. Badioujev matematični realizem (platonizem) pri umevanju teorije množic za ontološko podstat vodi k epistemologiji modelov in formalizaciji realnega. Zastavimo si problemsko izhodišče na točki med empiričnimi in formalnimi znanostmi, ki so prežete z ideološkimi označevalci in izrabljajo filozofske diskurze o znanosti(h) za krinko metaznanstvenih koncepcij. Če sledimo dvema skrajnima primeroma, lahko rečemo: Znanost v svojem ideološkem ovoju formalno konstruira objekt bodisi iz naslova dejanskega izkustva (empirizem) bodisi iz matematizirane formalne sintakse aksiomov (matematični formalizem; družboslovje). Rudolph Carnap je predstavnik takšne dihotomije, ki jo opisuje v svojem članku *The Logical Foundations of the Unity of Science* (1938), v katerem zagovarja znanstveni institucionalni okvir *dunajskega kroga* enotne znanosti. Njihov logični empirizem je, grobo rečeno, Carnap zvedel na razmerje med empiričnimi dejstvi in formalnimi strukturami, na povsem vase zaprto enotnost semantike in sintakse – s primatom na strani sintaktične konsistence.

Badiou primerja Carnapov logični empirizem s kritično držo Willarda V. O. Quineja, kolikor ta zavrača Carnapovo držo redukcije znanosti na zaznavno raven (v kateri mora biti vsaka pomenljiva izjava preverljiva z »drži« ali »ne drži« – tj. z neposrednim izkustvom) oz. zavrača jasnost ločnice med empiričnim in formalnim (sintetične/analitične izjave). Sklep Badiouja je, da oba ostajata na strani empiričnega, razlika med njima je zgolj variacija na isto temo ideologije znanosti, le da prvi loči primat empiričnega modeliranja formalnega nad formalnim modeliranjem empiričnega, drugi pa z naturalizirano epistemologijo razreši dihotomijo med empiričnim in

formalnim, ne da bi se odpovedal empirizmu. Quine ostane pri ponudbi empiričnega modeliranja formalnega; naturalizirana epistemologija je zanj naturalizirana metoda preprostega razumevanja vezi med opazovanjem in znanostjo, in sicer na podlagi konstrukcije modela po propedevtičnem in deskriptivnem horizontu neke specifične znanosti (psihologije, behavioristike, kognitivne znanosti ali evolucijske biologije).

Badiou se nato obrne k metodološkim principom Clauda Lèvi-Straussa, kakor jih ta uporablja v *Strukturalni antropologiji* [1963]; tj. kot primer epistemološkega problema vezi med modelom in empirično realnostjo. Po njegovem gre pri Lèvi-Straussu za primer konstruiranja formalnega modela po zadani empirični realnosti, ko mora model upoštevati vsa relevantno opazovana empirična dejstva. V simultanem koraku pa konkretni modeli vselej preoblikujejo predmetni material, iz katerega tvorimo neko védenje o dejstvih, in se tako vzpostavi inherentna cirkularnost. Modeli so po eni strani ustvarjeni za rekonstrukcijo in razlago določenih predhodno nespoznanih dejstev, a se jih po drugi strani zelo hitro tolmači kot podvržene kriteriju najboljšega prileganja realnosti, kar pomeni, da se pričakujeta najboljši odsev realnosti in produkcija védenja o že predpostavljeni distribuciji dejstev. Model tako daje možnost regulacije in kontrole nad pričakovanimi izidi, kolikor se spremeni določen parameter vhodnih elementov: »S tega vidika model ne predstavlja praktične transformacije realnosti (*njegovega* realnega): pripada registru čiste invencije in je podan samo formalni 'irealnosti'.«¹⁷ Badiou kot primer takšnega modeliranja precizno izpostavlja primerke ekonomskih modelov, saj na prvi pogled ravno njihov zgled kaže na reprodukcijo neke politično-ekonomske doktrine – objektivizacije razrednih ciljev, usklajene z interesi neoliberalizma najpremožnejših finančnih kapitalistov. Pripomnimo, da pravzaprav že v tedanjem času poda pomenljiv klic k očiščenju cirkularno-ideološke navlake znanstvenih modelov. Današnji primeri *izračunljivih modelov splošnega ravnotežja* [*Computable general equilibrium model*] so eni od najbolj splošnih različic takšnih modelov s cirkularno zanko.

17 Alain Badiou, *The Concept of Model* (Melbourne, 2007), 10.

Na kratko si oglejmo ekonomske modele splošnega ravnotežja, ki nam krojijo družbeno usodo zadnjih štirideset let. V prvi vrsti gre za tipologijo modelov, namenjenih analizi ekonomskih tokov, tj. za napovedovanje različnih izidov. Pravzaprav so ti analitično orodje za napovedovanje gibanja nacionalnih ekonomskih agregatov ob predpostavki eksogenih šokov. Ekonomisti izvajajo analizo na podlagi verjetnostnih porazdelitev različnih posledic šokov na ekonomsko aktivnost in podajajo osnovno podlago za *simulacijo* in *aplikacijo* ekonomskih politik. Če parafraziramo Bachelarda, imamo upredmeteno teorijo v instrumentu modela, kot sta instrumenta mikroskop in oko, s katerima eksperimentiramo s procesi naše empirične realnosti. Kako torej ekonomisti aplicirajo modelsko teorijo na konkretne primere? Semantične lastnosti ekonomskih modelov določa razmerje med konstruiranim modelom *M* in določeno ekonomsko realnostjo *S*. Vendar je, drugače od formalne teoretizacije modelov, aplikacija odvisna tudi od predpostavljene ekonomske teorije oz. njenih predpostavk (med njimi zloglasnega *ceteris paribus*). Definicije produkcijskih funkcij za neko opazovano gospodarstvo, potrošniških preferenc, mednarodne trgovine so v različnih teorijah različno teoretsko zastavljene in aplicirane, tj. glede na določeno nacionalno ali nadnacionalno ekonomijo.

S tem v mislih lahko bolje razumemo Badioujev komentar, da obstaja dvojni epistemološki pomen besede *model*: kot deskriptivni pojem znanstvene aktivnosti ali kot koncept v matematični logiki. Če sledimo prvemu, smo v instrumentalni domeni ideološkega ovoja znanosti (na podlagi neke osnovne teorije in njenih predpostavk), zato mora biti intervencija v takšno (filozofsko) kategorijo modela prelom s specifično produkcijo védenja. Iz tega izhajata dve neposredni posledici: prvič, resničnost nekih izjav modela *M* za neko realnost *S* je posredno odvisna od mogočih aplikacij *I* neke izbrane teorije,¹⁸ kar, drugič, vodi do konstruktivističnega dojetja realnosti in instrumentalizma znanosti. Zanje je značilno, da predloženi teoretski ovoj empirične realnosti svojo lastno konstruirano notranjost vpiše kot celotno zunanost na podlagi ekskluzivnosti sintaktičnih pravil, vključno s točko realnega – kar smo nakazali v zgornji shemi 2. Za konstruktivizem

¹⁸ Prim. Wolfgang Balzer, *Set-Theoretic Structuralism* (Cheltenham, 1998), 448–452.

smo zgoraj dejali tudi, da je zanj ključno kontrolirati in regulirati vsako dano situacijo, tj. držati vse pogoje imenovanj v lastnih rokah. Osnovna oz. predpostavljena aplikacija (I) teorije za dani model jezika je praktična manifestacija pogojev imenovanj vsega eksistenčnega.

Če pa želimo nadaljevati po Badioujevi točki realizma, moramo ohraniti vez do realnega onkraj naših moči popolne vpotegnitve. Obstoj epistemološke ovire in prelom z njo je namreč mogoč le po poti ravnanja z neskončnimi zmožnostmi spremembe, ki potekajo po nemogoči apropiaciji točke realnega. Znanost deluje z nenehno reapropriacijo oz. *predelavo*¹⁹ [*refonte*] svojega objekta in prelamlja ideološki prevzem znanstvenega reprezentacijskega prostora. Badiou združuje misel Bachelarda in Lacana s formalizacijo, ki temelji na logično-matematični teoriji modelov. Naloga znanosti je nenehno odzivanje na ovire, ki jih prezentira točka realnega, na podlagi katerih se znanost lahko razlikuje od ideoloških reprezentacij (tj. od filozofij znanosti), sam izvor pa črpa iz semantičnih interpretacij razvitih teorij. Modeli morajo prevzeti nase vsakršne ovire in predelati določeno strukturo, eksperimentirati z njo, jo preobraziti glede na predočeno oviro ter testirati v logično-matematičnem okviru – čemur Badiou pravi formalizacija oz. produkcija formalnega sistema aksiomov skozi *retroaktivno kavzalnost* znanstvene zgodovine na poti k stopnji višje določenosti (denimo logiki višjega reda ali evklidski in postevklidski geometriji). Proces sestoji iz nenehnih verifikacij izjav glede na pravila jezika in vodi bodisi k pripisovanju resničnih oz. neresničnih vrednosti resnice glede na aksiome bodisi k nerešljivemu iz obstoječih aksiomov, kar postane povod za predelavo modela. Zachary Luke Fraser takole povzame produktivnost modelske formalizacije:

Poanta je ta, da formalizacija dovoljuje matematični praksi doseči *indifé-renc* v odnosu do reprezentacije, zaradi česar Badiou tudi jemlje formalizacijo za bistvo matematičnega preloma z ideologijo. Ta identifikacija mu

19 Izraz je povzet po Bachelardu – »Krise rasti mišljenja namreč implicirajo popolno predelavo sistema védenja.« (*Oblikovanje znanstvenega duha*, 16). Badiou se v svojem prispevku »Infinitesimal Subversion« sklicuje na Bachelardov izraz (ki ga citira po F. Regnaultu) in ga povezuje z vzpostavitevijo *neskončne točke*, analogona za produktivno delo matematičnega *izsiljenja* [*forcing*]. Prim. Peter Hallward in Knox Peden, *Concept and Form 1* (London/New York, 2012), 189.

namreč omogoča postaviti radikalen prelom med znanstvenim in ideološkim, ob sočasnem zatrjevanju, da znanost nima nobenega drugega terena in materiala kot ideologije same.²⁰

Badiou se s svojim primerom formalizacije v prispevku *Infinitesimal Subversion* naslanja na t. i. Turingov stroj, tj. na mehanizem, ki na neskončno dolgem traku vpisuje znake po določenih ukazih z bralno-pisalno glavo. Za tam podani primer neskončne točke [*infinity-point*] obstaja neka operacija »0«, ki glede na obstoječi nabor vrednosti ne more vpisati znaka na trak, saj je zanjo ta vrednost neobstoječa (primer naslednikov celih naravnih števil in prvega večjega števila od njih). Takšna točka sledi dvema praviloma: prvič, vpiše se v *nezasedljivo mesto*; drugič, z izjemo tega vpisa, sledijo protokoli točke vsem ostalim osnovnim proceduram. Dogodi se torej, da se z obstoječimi algoritmi preide k suplementarni točki, protislovnemu presežku osnovnih operacij, ki terja celovito predelavo definicijskega območja danih procedur. Badiou pozneje v svojem *magnum opus* *Bit in dogodek* svojo preliminarno analizo konsekvenc neskončnih točk poveže s Cohenovo konstrukcijo generičnega mnoštva za dani model univerzuma množic. Po drugi strani pa izkaže jasne vzporednice z Lacanovim pojmovanjem realnega, kajti neko nezasedljivo mesto je na svoj način vedno že označeno. Realno ima takšno mesto vedno že predpisano v strukturi kot nekaj nemožnega, izključenega; kar vznikne, je izsiljenje predelave algoritma, da razkrije takšno mesto. Ne bomo nadaljevali v tej smeri; želeli smo samo nakazati določene vzporednice in kontinuiteto miselne poti, ki jo ubere Badiou, sledeč svojim učiteljem Bachelardu, Althusserju in Lacanu.

Logično-matematična formalizacija postavlja način mišljenja znanstvene biti in njene transformacije na podlagi soočanja z epistemološkimi ovirami, predelavo znanstvenih domen pa s procesom retroaktivne kavzalnosti preloma. Vsa srečanja z epistemološkimi ovirami se odvijajo v polju realnega, tj. onkraj spoznavne domene uporabljenih modelov in teorij, z vpisom neke suplementarne točke v realnem in z retroaktivno kavzalnostjo na obstoječo shemo model – jezik. Takšna stratifikacija ravni znanosti nasprotuje tisti logično-pozitivistični mantri modeliranja empirične dogme

²⁰ Alain Badiou, *The Concept of Model* (Melbourne, 2007), xxxi.

z matematičnim ovojem formalnih jezikov in empiričnih dejstev kot dveh heterogenih polj ter proti njeni zaprtosti pomenov uvaja odprto pot do realnega. Slednjo dosegajo z intramatematično analizo semantike in sintakse, po kateri se izrisuje struktura produkcije vědnosti v obliki materializirane teorije. Posledica tega je, da je v znanosti vsaka vednost (o realnem) strukturirana na podlagi logično-matematičnih operacij – modelov –, ta vednost pa s posredovanjem epistemološke ovire vselej rezultira v predelovanju lastnega aksiomatskega aparata. Ko pride do *neskončne točke*, torej možnosti ali zahteve po dodatnih aksiomatskih opredelitvah, vznikne v tem dejanskem razmiku znotraj matematike oz. njenega intrinzičnega modela neka potencialna možnost hipnega odsevanja realnega.

LITERATURA

- Bachelard, Gaston.** *Oblikovanje znanstvenega duha: prispevek k psihoanalizi objektivnega spoznanja*. Prevedel Vojislav Likar. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.
- Badiou, Alain.** *Pogoji*. Prevedla Samo Tomšič in Ana Žerjav. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Badiou, Alain.** *Kratka razprava o prehodni ontologiji: Očrt metapolitike*. Prevedla Jelica Šumič Riha. Ljubljana: Založba ZRC, 2010.
- Badiou Alain.** *The Concept of Model: An Introduction to the Materialist Epistemology of Mathematics*. Uredila in prevedla Luke Zachary Fraser in Tzuchien Tho. Melbourne: Re.press, 2007.
- Balzer, Wolfgang.** »Set-Theoretic Structuralism.« V: *The Handbook of Economic Methodology*, uredili J. B. Davis, D. W. Hands in U. Mäki, 448–452. Cheltenham: Edward Elgar, 1998.
- Hallward, Peter in Knox Peden (ur.).** *Concept and Form, Volume I: Key Texts from the Cahiers pour l'Analyse*. London: Verso, 2012.
- Hawking, Stephen W. in Leonard Mlodinow.** *Veliki načrt: novi odgovori na zadnja vprašanja o življenju*. Prevedel Janez Strnad. Ljubljana: DMFA-založništvo, 2011.
- Heidegger, Martin.** *Predavanja in sestavki*. Prevedel Tine Hribar et al. Ljubljana: Slovenska Matica, 2003.
- Livingston A. Paul.** »Badiou and the Consequences of Formalism.« *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy* 8 (2012): 146–148.
- Meillassoux, Quentin.** *Po končnosti: razprava o nujnosti kontingence*. Prevedel Samo Tomšič. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Neumann, John Von, et al.** *The Neumann Compendium*. Uredila F. Bródy in Tibor Vámos. Singapore: World Scientific Publishing, 1995.
- Riha, Rado.** »Ali znanost misli: znanost in etika.« *Filozofski vestnik* 26, št. 3 (2005): 97–114.

O AVTORJIH

Andreja Alt

Andreja Alt je univerzitetna diplomirana hrvatistka, srbistka in makedonistka ter univerzitetna diplomirana rusistka. Dela kot učiteljica tujih jezikov za odrasle in prevajalka. Je doktorska študentka interdisciplinarnega doktorskega študijskega programa *Humanistika in družboslovje*, področje: Slavistični študiji na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Pod mentorstvom red. prof. dr. Mihe Javornika pripravlja doktorsko disertacijo o reprezentaciji žensk v postsovjetski literaturi ruskih avtoric.

andreja.alt@gmail.com

Manca Černivec

Manca Černivec je mlada raziskovalka na ZRC SAZU, Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer v okviru Pravopisne sekcije sodeluje pri pripravi novih pravopisnih pravil (*Pravopis 8.0*) in rastočega pravopisnega slovarja (*ePravopis 2014-*). Posveča se raziskovanju normativnosti v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Na Podiplomski šoli ZRC SAZU pod mentorstvom doc. dr. Nataše Gliha Komac in somentorstvom doc. dr. Helene Dobrovoljc pripravlja doktorsko delo z naslovom *Normativnost v enojezičnih razlagalnih slovarjih*.

manca.cernivec@zrc-sazu.si

dr. Magdalena Germek

Magdalena Germek je leta 2020 doktorirala na modulu *Transformacije moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura* na Podiplomski šoli ZRC SAZU, pod mentorstvom red. prof. dr. Rada Rihe, na temo dialektike formalizacije v filozofiji Alaina Badiouja.

magdalena.germek@gmail.com

dr. Uroš Kranjc

Uroš Kranjc je doktor filozofije in asistent na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani. V letu 2020 je prejemnik podoktorske štipendije Marie Skłodowska-Curie Individual Fellowship na Univerzi v Yorku (VB). Njegova raziskovalna področja obsegajo kritiko politične ekonomije, zgodovino ekonomske misli in kritično refleksijo ekonomije skozi sodobno filozofijo. Leta 2017 je v okviru modula

Transformacije moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura pod mentorstvom red. prof. dr. Rada Rihe zagovarjal disertacijo z naslovom *Ekonomija med znanostjo in politiko*.

uri.kranjc@gmail.com

dr. Lea Kuhar

Lea Kuhar je doktorica filozofije. Med leti 2017 in 2020 je bila zaposlena kot mlada raziskovalka na Filozofskem inštitutu ZRC SAZU. Kot doktorska študentka modula *Transformacije moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura* na Podiplomski šoli ZRC SAZU je pod mentorstvom red. prof. dr. Rada Rihe leta 2020 zaključila doktorsko disertacijo o Marxovi kritiki politične ekonomije, epistemologiji in sodobni politični filozofiji.

leakuh@gmail.com

Rebecca Rose

Rebecca Rose je doktorska študentka na Podiplomski šoli ZRC SAZU, kjer je vpisana v modul *Transformacije moderne misli – filozofija, psihoanaliza, kultura*. Pod mentorstvom red. prof. dr. Jelice Šumič Riha pripravlja doktorsko delo z naslovom *Tensing Maternal Time*, v katerem argumentira, da kompleksna temporalnost materinske izkušnje konstituira afektivno napetost, kar predstavlja etično singularnost materinskega glasu. Svojo tezo opira na fenomenološko teorijo, feministične študije, teorije govornega dejanja in študije holokavsta.

rebeccafrose@gmail.com

Vita Zalar

Vita Zalar je mlada raziskovalka na ZRC SAZU, Inštitutu za kulturno zgodovino. Na Podiplomski šoli ZRC SAZU pod mentorstvom red. prof. dr. Ota Lutharja in asist. prof. dr. Arija Joskowicza na modulu *Kulturna zgodovina* pripravlja doktorsko delo z naslovom *Conceptual History of Gypsiness: Habsburg and Post-Habsburg Perspectives, 1860–1940*. Sodeluje na mednarodnem raziskovalnem projektu *Dislocations et résistances: Violences génocidaires et persécutions des Roms, Sintí et Voyageurs en Europe de l'Ouest, 1939–1946*, ki se izvaja v okviru École des hautes études en sciences sociales.

vita.zalar@zrc-sazu.si

Silvija Žnidar

Silvija Žnidar je magistrirana literarna komparativistka z diplomo iz umetnostne zgodovine. Kot doktorska študentka Literarnih ved na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se pod mentorstvom red. prof. dr. Tomislava Virka ukvarja z nemško literarno romantiko in njenimi kontinuitetami ter razsežnostmi v poznejših obdobjih, s poudarkom na postmodernizmu.

znidarsilvija@gmail.com

Platforma: *Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU* nudi prostor za predstavitev raziskovalnega dela doktorskih študentk in študentov, povezanih z dejavnostjo Podiplomske šole ZRC SAZU. Zbornik združuje prispevke z najrazličnejših področij humanistike in družboslovja, ki izhajajo iz širokega spektra raziskovalnih vprašanj.

VSEBINA

Manca Černivec

Kvalifikator *nepravilno* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

Silvija Žnidar

Perraultov *Sinjebradec* in *Krvava izba* Angele Carter: od patriarhalnega pravljичnega narativa do subverzivne feministične predelave?

Andreja Alt

Zulejha in Artjom, literarna lika postsovjetske proze: poskus primerjave

Rebecca Rose

From the Experience of Intersubjective Time to the Experience of Maternal Empathy

Magdalena Germek

Mehanizmi amortizacije in realizacije resnične spremembe v svetu

Uroš Kranjc

Kako misliti model znanosti: problem neodločljivosti realnega

ZALOŽBA
Z R C

ISBN 978-961-05-0484-9

7€